

Ю. А. Лабынцаў

Старая казка ПАЛЕССЯ

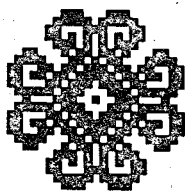

ПА РОДНЫМ КРАІ

Ю. А. Пабынцаў

Старая казка ПАЛЕССЯ

(ТУРАВА-ПІНСКАЯ ЗЯМЛЯ)

МІНСК «ПОЛЫМЯ» 1993

ББК 26.89 (2Б)
Л12
УДК 908 (476—13)

Серыя заснавана ў 1985 годзе

Пераклад з рускай мовы М. І. Шорнікавай

Пераклад падрыхтаваны па выданні:
Ю. А. Лабынцев. В глубинном Полесье. —
М.: Искусство, 1989.

Лабынцаў Ю. А.

Л 12 Старая казка Палесся: (Турава-Пінская зям-
ля) /Пер. з рус. мовы М. І. Шорнікавай;
Прадм. Г. Каханоўскага. — Мн.: Полымя, 1993. —
144 с.: іл. — (Па родным краі)

ISBN 5-345-00698-9

Маршрут, прапанаваны ў кнізе, праходзіць па старажытным
Палескім краі, які здаўна лічыўся калыскай усходняга славянства.
Чытача чакаюць сустрэчы не толькі з самабытнай сялянскай
культурай, але і з выдатнымі помнікамі старадаўніх гарадоў —
Турава і Пінска.

Разлічана на шырокае кола чытачоў.

Л 1805080000 — 003
М 306 (03) — 93

БЗ 47—92

ББК 26.89(2Б)+63.3 (2Б)

ISBN 5-345-00698-9

© Ю. А. Лабынцаў, 1993

© Пераклад. М. І. Шорнікава, 1993

ПРАЦАЎНІК НАВУКІ

Імя доктара філалагічных навук Юрыя Андрэвіча Лабынцава дастаткова вядомае не толькі сярод спецыялістаў, а і значна шырэй. Яго ведаюць тыя, для каго неабыхавая наша нацыянальная культура, лёс даўніх кніжных скарбаў, загадкі іх з'яўлення і многае іншае. Ён увайшоў у беларускае літаратуразнаўства і кнігазнаўства неяк адразу ж, амаль без разбегу. Увайшоў і замацаваўся. Гэты масквіч доўга заставаўся загадкай і для мяне, і для многіх маіх калег: адкуль у яго такая прывязанасць да Беларусі? Заўважу, што амаль ніводнае беларускае свята не абыходзіцца без яго ўдзелу. Я сам з ім упершыню сустрэўся на Купалавым свяце ў Вязынцы.

Нарадзіўся вучоны ў 1948 годзе ў сям'і беларуса Андрэя Платонавіча Лабынцава. Яго род паходзіць з апетых Аркадзем Куляшовым Саматэвічаў (Самацеевічаў), што на Магілёўшчыне, і нават вучыўся Лабынцаў-старэйшы ў бацькоў народнага паэта. Потым, атрымаўшы адукацыю, стаў здольным эканамістам. Масква, як ведаем, раней часта вызванівала лепшых у свае інстытуты. Тое напаткала і Андрэя Платонавіча. Там ужо і застаўся.

Ю. А. Лабынцаў у 1976 годзе скончыў Вроцлаўскі ўніверсітэт, куды быў накіраваны па лініі навукова-культурнага абмену паміж СССР і ПНР. Там спецыялізаваўся па кнігазнаўстве і філалогіі. Абараніў аж дзве магістэрскія дысертацыі. Дадаткова вывучаў культуралогію і індыйскую філалогію. Вярнуўшыся ў Маскву, малады спецыяліст стаў працаваць навуковым супрацоўнікам галоўнай бібліятэкі краіны. Адна за другой выходзілі навуковыя публікацыі. У 1980 годзе ён абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму: "Кірылаўскае кнігадрукаванне ў Супраслі і яго роля ў развіцці ўсходнеславянскіх культур канца XVII — XVIII стст." Для Юрыя Андрэвіча наступіў своеасаблівы зорны час, калі штогод сталі з'яўляцца яго творы. Сёння ён — аўтар 25 кніг і брашур, ды больш за 200 навуковых

і навукова-папулярных публікацый. У тым ліку "Кирилловские издания Супральской типографии" (1979), "Русское историческое повествование XVI — XVII вв." (1984), "Описание изданий Несвижской типографии Василия Тяпинского" (1985), "Скарынаўскі календар" (1988, 1989) і інш. Друкаваўся ён у Маскве, Мінску, Кіеве, Варшаве, Белградзе, Сафіі. У 1991 годзе Ю. А. Лабынцаў абараніў доктарскую дысертацыю па скарынаўскай праблематыцы.

Яго кніга "В глубинном Полесье" (М.: Искусство, 1989) раскрыла вочы нават самім беларусам на прыроду, гісторыю, этнаграфію, старадаўнюю архітэктурную гэтага самабытнага краю Беларусі. Безумоўна, зналёту сялянскую культуру палешукоў не разгадаеш. Тут трэба пажыць, пахадзіць сваімі нагамі, паўглядацца ў твары людзей, каб ведаць, аб чым яны думаюць. Падарожжы па далінах Прыпяці спалучаліся ў вучонага з пошукамі невядомых матэрыялаў у бібліятэках і архівах, што ўрэшце надало кнізе каларыт свежасці інфармацыі і адчуванне маляўнічасці асабіста ўбачаных і зразуметых мясцовых гарадоў, мястэчак і вёсак.

Прапануемая кніга — гэта зноў наша Палессе, толькі ў параўнанні з ранейшым выданнем папраўленая і некалькі абноўленая. Як і шмат хто, Ю. А. Лабынцаў пазбаўляецца стылю застоўных часоў, хоць якраз гэтага вучонага найменш закранула тая бездухоўнасць. Прыемна, што героіка духоўнасці пачынае браць верх над духам гераізацыі. Надшоў час асэнсоўваць кожны факт гістарычнага мінулага роднай Беларусі, каб пазбавіцца ад усталёваных раней стэрэатыпаў.

Хочацца верыць, што цікавасць да бацькавай Беларусі ў Юрыя Андрэевіча Лабынцава не пагасне, і ён надалей будзе па-добраму здзіўляць нас нечаканымі адкрыццямі, што датычыць і асобных постацей нашай культуры, і такіх цэнтраў старажытнай дзяржавы, як Полацк, Тураў, Гродна, Вільня, Менск, Пінск, Наваградак, Крэва, Магілёў, Смаленск, Віцебск, Орша, Заслаўе, Друцк, Бярэсце, Браслаў, Мсціслаў, Крычаў...

Аўтарская спеласць абячае яшчэ быць плённай. У планах вучонага — стварыць арыгінальныя працы аб прадвесніках беларускага нацыянальнага адраджэння XIX стагоддзя. Ён добра адчувае, колькі праблем у распрацоўцы беларускага крыніцазнаўства і таксама плануе асобнае даследаванне. А там далей яму бачацца абрысы некалькіх навукова-мастацкіх кніг. Словам, чытачу застаецца толькі сачыць за гэтым цікавым вучоным і пісьменнікам, і ён варты таго.

ГЕНАДЗЬ КАХАНОЎСКІ,
доктар гістарычных навук

ДА БЕЛАРУСКАГА ВЫДАННЯ

У 1989 годзе маскоўскае выдавецтва "Искусство" апублікавала маю кнігу "В глубинном Полесье". Яна была напісана да трагічнага красавіка 1986 года. Хоць Чарнобыльская бяда не абмінула і Турава-Пінскай зямлі, чытачы не згубілі цікавасці да кнігі — яе хутка раскупілі, асабліва на Беларусі і Украіне. Паступіла шмат просьбаў перавыдаць яе.

У тэкст беларускага выдання ўнесены новыя факты, а падрабязнасці, якія добра вядомы тутэйшым чытачам, наадварот, апушчаны. Я палічыў мэтазгодным даць гэтай кніжцы новую назву — "Старая казка Палесся".

Аўтар

ПАМЯЦЬ СТАГОДДЗЯЎ

Слова пра Палессе • Гісторыя краю

Палессе... Велізарны, поўны таямніц край у самым цэнтры Еўропы. На сотні кіламетраў цягнуцца тут глухія лясы, багністыя балоты. Край гэты заўсёды здаваўся загадкавым, закінутым светам, які пастаянна вабіў уяўленне чужаземцаў ужо ў часы сярэднявечча. Амаль на тысячу кіламетраў працягнулася ад вытокаў да ўпадзення ў Дняпро паўнаводная Прыпяць — галоўная рака Палесся. Незлічонае мноства рэк, рэчак і ручаёў утвараюць складаную сістэму вялікіх і малых водных артэрыяў, вакол шматлікіх векавых лясы, а сярод іх раскінуліся старадаўнія паселішчы.

Пра Палессе шмат пішуць. І не толькі ў нас, але і за мяжой. Да аварыі ў Чарнобылі гэтыя мясціны — не куток, а цэлы край — лічыліся сапраўднай скарбніцай старажытнай самабытнай сялянскай культуры і прыроды, адносна мала кранутымі бедамі цывілізацыі. Такое здавалася неверагодным. За два крокі ад прамысловых цэнтраў на працягу стагоддзяў, амаль не мяняючыся, існаваў асаблівы ўклад жыцця "лясных людзей" — сялян-палешукоў, што нібы прыйшлі ў сённяшні дзень з часоў Кіеўскай Русі. Палессе — тая чыстая крыніца славянства, напіцца з якой — значыць, спазнаць культуру і быт нашых далёкіх продкаў, убачыць іх у самых простых праявах чалавечага жыцця, якія дапамагаюць спасцігнуць галоўныя яго каштоўнасці, а магчыма, і сам сэнс.

Так, Палессе менавіта такое. І гэта не толькі мая думка. Вучоныя розных спецыяльнасцей усё больш актыўна працуюць у гэтым запаведніку старажытнай сялянскай культуры. Існуюць навуковыя праграмы па вывучэнні Палесся — іх ажыццяўляюць інстытуты акадэміяў навук Расіі і Беларусі, ВНУ, а таксама спецыялісты з іншых устаноў. Трэба спяшацца. За мінулыя два-тры дзесяцігоддзі некрануты вякамі Палескі край пачаў адчувальна змяняцца. Гарадская культура бесперашкодна ўваходзіць у дзверы сельскіх хат, а ў некаторых вёсках і сёлах знікаюць і самі гэтыя хаты: на месцы старых драўляных домікаў з'явіліся

мураванья аднасямейныя катэджы з усімі выгодамі і гаражамі.

Робіцца іншай і прырода Палесся. На месцы высечаных векавых сасновых бароў і дуброў узніклі маладнякі, якія не даюць нікага ўяўлення аб магутнасці і велічы былых лясоў. Амаль знікла дзічына, адышоў у больш ціхія і недаступныя месцы звер. Нават рэкі, ручаі і балоты моцна змяніліся. Паўсюдная, часам няўмелая і зусім неапраўданая меліярацыя прывяла да таго, што на Палессі зараз у многіх месцах не хапае... вады! У некаторых вёсках летам зусім перасыхаюць студні. Цяпер маладое пакаленне толькі ад бацькоў і дзядоў зможа даведацца пра слаўтыя, на дзесяткі вёрст, разлівы палескіх рэк. Усё гэта ўжо ў мінулым...

І тым не менш Палессе ўсё яшчэ захоўвае на сваіх прасторах вялікае мноства помнікаў культуры розных часоў. На яго балотах, як і раней, даспяваюць пад асеннім сонцам цуда-ягады — журавіны, у лясах растуць грыбы, падаюць на зямлю дажджлівай восенню спелыя цяжкія арэхі. Багаты край! Людзі пачалі выпраўляць і яўныя памылкі зусім нядаўняга мінулага. На палескай зямлі з'явіліся першыя запаведнікі і заказнікі. Адраджаюцца старадаўнія абрады. У многіх сёлах арганізаваны ўласныя фальклорныя ансамблі. Створаны і першыя музеі вёсак і сёл — лепшыя сведчанні любві да бацькоўскай зямлі, да сваёй ціхай сялянскай бацькаўшчыны.

У еўрапейскай навуцы, у цэнтрах гарадской культуры стагоддзямі складвалася легенда пра Палессе як пра месца звычайнае, пазбаўленае якіх-небудзь прыродных і гістарычных слаўтасцей. Зрэшты, і зараз многія лічаць, што Палессе — гэта край суцэльных балот, багнаў, нізін. А тут жа ёсць і горы, дакладней, гарыстыя ўзвышшы, што ўзнікаюць над навакольнымі раўнінамі на дзесяткі метраў. Сям-там выступаюць з нетраў зямлі і невялікія гранітныя скалы. Пад імі — кладоўкі самацветаў, у якіх ёсць нават каштоўныя і паўкаштоўныя камяні.

Вядома, што нашы продкі — старажытныя славяне — сяліліся на берагах велічных рэк, каля ціхіх азёр. Стараліся знайсці такія мясціны, каб глеба ў ваколіцах была больш урадлівай. З цягам часу на падобных тэрыторыях узнікалі цэлыя групы паселішчаў і нават гарады. Такая, напрыклад, гісторыя Уладзімірскага аполя ці Растоўскай зямлі. Гэтак жа сама на мяжы велізарнага чарназёмнага поля, што працягнулася на дзесяткі кіламетраў на поўдзень ад ракі Прыпяці, быў заснаваны і адзін са старэйшых гарадоў Палесся і ўсёй Старажытнай Русі — Тураў. Самым урадлівым на Беларусі гэтае "поле" з'яўляецца і па сённяшні дзень. Вёскі, сёлы, гарадкі, што стаяць на ім,

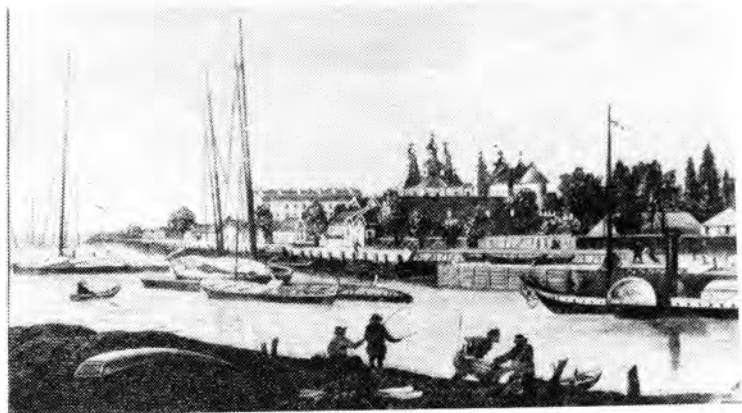
маюць ледзь не тысячагадовую гісторыю. Як і іх продкі, сучасныя палешукі займаюцца земляробствам і жывёлагадоўляй, ляснымі промысламі, ловяць рыбу ў рэках і азёрах, збіраюць лекавыя травы. Не забыты і традыцыйныя ў многіх сёлах ганчарства, вербапляценне, ткацтва, вышыўка. У асабліва глухіх месцах значную крыніцу даходу жыхароў складалі збор ягад і грыбоў і нават паляванне. На многае з таго наклаў забарону Чарнобыль. Палескія пчолы і пчалярства славіліся з незапомных часоў. Гэты асаблівы промысел, займаліся якім паўсюдна, садзейнічаў складванню асобнай культуры, сляды яе сустракаюцца амаль у кожным палескім доме.

Паўночная частка Палесся знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі, паўднёвая — на Украіне. Беларускае Палессе пачынаецца ад заходняй граніцы і цягнецца на ўсход да дняпроўскіх ускраін рэспублікі. Адразу ж за Беларускім Палессем — Расія, некалі загадкавая для Еўропы Масковія, неабсяжныя прасторы якой здаваліся ў сярэдневяковай Венецыі, Парыжы, Лондане канцом усяго свету.

Турава-Пінская зямля ў сэрцы ўсяго Палесся, само яго сэрца. Размешчаны на вялізнай, цяжкадаступнай тэрыторыі, гэты надзвычай урадлівы, месцамі гарысты край, захаваў, зьбіраюць усе багаці шматвяковай культуры — сялянскай і гарадской. Старадаўнія драўляныя і мураваныя будынкi, прадметы амаль нязменнага ў стагоддзях сялянскага побыту і многія іншыя рэдкасці сустраюцца тут паўсюдна любы цікавыя падарожнік. Ёсць на Палессі і некалькі невялікіх вёсчак — жывая памяць зямлі — нібы перанесеных у наш супермеханізаваны век з былінных часоў. Лёс тых, на жаль, ужо адзінкавых пасяленняў, якія з'яўляюцца для нас зараз асаблівай гісторыка-культурнай каштоўнасцю, надзвычай хвалюе ўсіх аматараў даўніны. Яны ж — апошнія, вельмі тонкая жывая нітка сувязі нашага старажытнага мінулага з сучасным. Ужо ніхто не зрубіць палескую драўляную хату, не паставіць цэлую вуліцу, вёсачку ці нават хутар. Можна толькі аднавіць, узнавіць усё па зазнатых і замалёваных узорах. Перазваецца лінія старажытнай сялянскай культуры, шматвяковага вопыту, умення, майстэрства, поўнага асаблівых сакрэтаў. Вядома ж, як бы мы ні стараліся перашкодзіць, падобны абрыў немінучы. Культура далёкага мінулага, асабліва ў яе амаль этнаграфічным выглядзе, стане здабыткам музеяў. Змены нарастаюць з кожным годам, месяцам, нават днём. Таму вось мяне так і турбуе лёс некалькіх невялікіх палескіх пасёлкаў — казачных, дзіўных, дзе цяпер жывуць толькі адны старыя, верныя старадаўнім, знікаючым заповітам продкаў. Вельмі добра разумеючы, што просты, практычны ўклад сялянскага

Тураў. Гравюра XIX ст.

Пінск. Гравюра XIX ст.

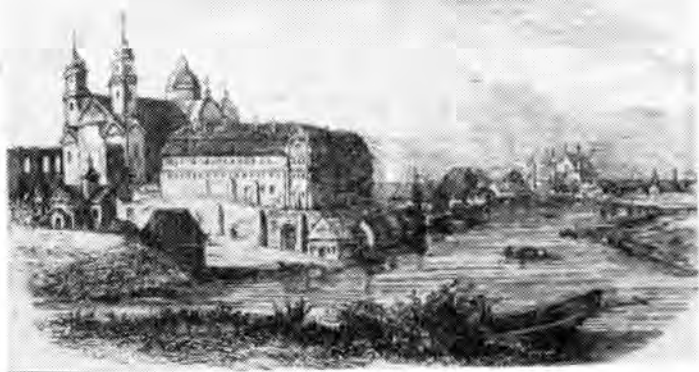
побыту асуджаны на нядоўгае жыццё, хочацца знайсці спосаб захаваць для патомства хоць бы часцінку самага каштоўнага з яго, зрабіць зберажоную часцінку той дарагой рэліквіяй, якая сілкавала б карані нашай нацыянальнасці, як некалі сілкавала ўсё багацце старажытнай сляянскай культуры.

Падобная пастаноўка пытання зусім правамерная, апраўданая. Новага тут нічога няма. Ва ўсім свеце зараз заклапочаны зберажэннем духоўных і матэрыяльных помнікаў сляянскай культуры. Асабліва папулярнай формай такога захавання сталі музеі пад адкрытым небам. Усё часцей наладжваемыя фальклорныя святы, у тым ліку і міжнародныя, — дзейсная форма раскрыцця духоўных багаццяў розных народаў. Гэтаму ж служыць і адраджэнне старадаўніх рамёстваў, якому ўрады многіх краін удзяляюць у апошні час самую сур'ёзную ўвагу. Праблема захавання самабытных сляянскіх культур стала сусветнай.

Дзякуючы значнасці і цяжкадаступнасці тэрыторыі, сваёй цэльнасці Палессе працягвае заставацца велізарным натуральным музеем пад адкрытым небам. Тут можна яшчэ ўбачыць і старадаўнія касцюмы ў побыце, пачуць старажытныя песні, нават трапіць на язычніцкае сляянскае свята Івана Купалы, якое па-сапраўднаму спраўляюць толькі тут.

Маршрут, што прапануецца чытачу, выбраны не выпадкова. Ён пройдзе па вялізным старажытным краі, які здавён лічаць калыскаю ўсходняга сляянства. Імя гэтаму краю даюць назвы двух гарадоў — Турава і Пінска, якія былі ў часы Кіеўскай Русі і пазней цэнтрамі княстваў. Турава-Пінская зямля, альбо інакш Турава-Пінскае Палессе, на працягу многіх стагоддзяў дала прыстанак сляянам. У лясных гушчарах узніклі хутары і вёсачкі, засноўваліся гарады і гарадкі, будаваліся храмы і замкі, пракладваліся дарогі і водныя каналы. Амаль непрыкметна мянялася і аблічча самой зямлі, якая захоўвала на паверхні і ў нетрах помнікі самых розных часоў, пачынаючы ад дагістарычных і язычніцкіх. Заўсёды яна была шчодрая на таленты: дойдзі і ўмелыя рамеснікі, сляянскія майстры і казачнікі, славуць літаратары нарадзіліся і тварылі тут. Зямля гэтая — радзіма ледзь не самага выдатнага пісьменніка Старажытнай Русі Кірылы Тураўскага. Менавіта тут на працягу некалькіх стагоддзяў жылі продкі вялікага расійскага знаўцы чалавечай душы — Ф. М. Дастоеўскага. Назва іх родавага гнязда — маёнтка Дастоева, што размешчаны непадалёк ад Пінска, — і дала такое вядомае цяпер у свеце прозвішча.

Пазнаёміўшыся з гэтым багацейшым і ў той жа час мала каму вядомым краем, немагчыма не палюбіць яго.

Пінск. Гравюра XIX ст.

Мне пашчасціла бываць тут рэгулярна на працягу дваццаці гадоў, і я не перастаю здзіўляцца і захапляцца гэтымі мясцінамі, адкрываючы ўсё новае і новае ў яго гісторыі і культуры. За гады падарожжаў і пошукаў (не толькі на Турава-Пінскай зямлі, але і ў архівах, кнігасховішчах і музеях Масквы, Санкт-Пецярбурга, Кіева, Мінска, Вільнюса, а таксама Варшавы, Кракава, Вроцлава і іншых гарадоў) цікавага было знойдзена так шмат, што пры адборы матэрыялу для кнігі ўзніклі пэўныя цяжкасці. Давялося ахвяраваць значнай колькасцю сабранага, абмежавацца толькі найбольш цікавым, толькі унікальным.

Асноўны кірунак нашага шляху з усходу на захад па рацэ Прыпяці, уздоўж яе і па яе прытоках — Гарыні, Стыры, Ясельдзе, Піне і іншых рэках. У невялікі цяпер гарадок Тураў, якім адчыняецца шлях, можна дабрацца на аўтобусе, але лепш за ўсё вадою — са старажытнага Мазыра. Падарожжа па звільстай, велічнай Прыпяці стане лепшым уступам у сіваю гісторыю гэтага малавядомага краю. І калі хуткаходнае рачное судна падыдзе да маленькага тураўскага прычалу, вас ахопіць зачараванне прыгажосцю гэтых ціхіх і ўсё яшчэ дзікіх мясцін, так цесна звязаных з лесам, ракой, полем, балотам, заліўнымі лугамі. Тураў стане для вас акном у Палессе, у яго больш чым тысячагадовую гісторыю.

Адкрываюць яе археалагічныя знаходкі. Гэта чалавечыя прылады каменнага века, яго старажытнейшай (палеалітычнай) і навейшай (неалітычнай) пары. Старажытны чалавек засяліў Палессе вельмі шчыльна — у некаторых

Вёска. Гравюра XIX ст.

Сяляне. Гравюра XIX ст.

месцах канцэнтрацыя пасяленняў здаецца амаль неверагоднай. Ад бронзавага века захавалася вялікая колькасць розных помнікаў матэрыяльнай культуры, некаторыя з іх знойдзены зусім недалёка ад Турава, напрыклад, каля вёскі Хільчыцы, дзе была буйная стаянка бронзавага веку. Цікава, што Хільчыцкае пасяленне, а дакладней, цэлая група пасяленняў, якія вядуць сваю гісторыю ад эпохі неаліту, працягвала існаваць і значна пазней, г. зн. у жалезным веку, што, відаць, і паслужыла асновай для з'яўлення падання пра "горад Хіл", папярэднік цяперашняга Турава. Народны погалас гаворыць, што гэта было вялікае пасяленне, заснаванае ў незапомныя часы. Яно займала тэрыторыю ад ракі Ствігі да Прыпяці і праіснавала да часу ўзнікнення феадальнага ладу, які прыйшоў на змену першабытнаабшчыннаму. Тады тут пачалі ўзнікаць пасяленні аднаго з племянных згуртаванняў усходніх славян — драгавічоў, што жылі ў асноўным па абодвух баках Прыпяці ад яе вярхоўяў і да Дняпра.

Драгавічы валодалі досыць высока развітай культурай. Займаліся земляробствам, жывёлагадоўляй, звералоўствам, рамёствамі, гандлем. Асабліва былі развіты ткацтва, бандарнае і ганчарнае рамёствы, пазней у асяроддзі драгавічоў з'явіліся і першыя ўласныя ювеліры. Тое, што паблізу Турава-Пінскай зямлі праходзіў водны шлях "з вараг у грэкі", адбілася на гандлёвым тавараабмене. Тут знойдзена мноства прадметаў з далёкага Усходу і з іншых месц.

Нам мала вядома пра штодзённы побыт драгавічоў, іх вераваннях, хоць некаторыя з іх у тым ці іншым выглядзе захаваліся на Палессі да самага апошняга часу. Некаторыя рысы ўкладу, што налічваюць, відаць, ужо паўтаратысячагадовую гісторыю, можна назіраць яшчэ і зараз. Падрабязна чытач пазнаёміцца з імі ў адпаведных раздзелах кнігі. Думаецца, што пасля знаёмства з культурай Палесся чытач на поўную меру ацэніць высокую ступень развіцця ўсходнеславянскіх плямён. Плямёны гэтыя мелі сваіх князёў, якія затым падпарадкаваліся князям кіеўскім, што аб'ядналі племянныя землі вакол Кіева, цэнтра новай еўрапейскай дзяржавы — Кіеўскай Русі. Вядома імя аднаго з такіх князёў Турава-Пінскай зямлі — Тур. Уладзімір яшчэ пры жыцці раздаў сынам свае ўдзелы. У драгавічоў стаў княжыць у Тураве яго старэйшы сын Святаполк, Ізяславу ён аддаў Полацк, а Станіславу — Смаленск.

Пасля смерці Уладзіміра і Яраслава гісторыя Русі аж да сярэдзіны XIII ст. становіцца гісторыяй некалькіх асобных княстваў. Важная роля ў гэтай гісторыі належала Тураўскай зямлі, а таксама яе бліжэйшым паўночным

Мяшчане з Давьд-Гарадка. Гравюра XIX ст.

Свінцовы абразок Божай Маці. Тураў, XIII ст.

суседзям — Полацкай і Смаленскай землям. Тураўская зямля з'яўлялася звязуючым звяном паміж Руссю і Польшчай. Па Прыпяці праз Тураў ішоў водны шлях з Польшчы ў Кіеў. Тураўшчына знаходзілася ў непасрэднай блізкасці з чэрвеньскімі гарадамі — самай заходняй ускраінай Русі — вечным прадметам пагранічных спрэчак з Польшчай. Акрамя таго, з Тураўшчыны ажыццяўляліся паходы на ваяўнічых ятвягаў, якія жылі на паўночна-заходняй граніцы княства.

Вялікія кіеўскія князі надавалі асаблівае значэнне Тураўскай зямлі. На думку многіх вучоных, у X і XI стст. Тураў з'яўляўся другім па значэнні пасля Кіева ў Старажытнай Русі. На карысць такога меркавання сведчаць

Тураўскія далі

і факты атрымання княства старэйшымі сынамі вялікіх кіеўскіх князёў.

Пасля перанясення цэнтра велікакняжацкай палітыкі на паўднёвыя ўскраіны Русі, у палаведкія стэпы, значэнне Турава ўпала. Частка тэрыторыі Тураўскай зямлі адышла да іншых княстваў, у тым ліку і старажытны Мазыр, які канчаткова стаў уласнасцю кіеўскіх вялікіх князёў. На працягу наступных гадоў калісьці адзінае Тураўскае княства працягвала драбіцца на больш дробныя ўдзелы з цэнтрамі ў Пінску, Нясвіжы, Дубровіцы, Ваўкавыску і інш. У XIII ст. Турава-Пінская зямля страчвае палітычную самастойнасць, трапляе ў залежнасць ад бліжэйшых буйных княстваў — Галіцка-Валынскага і Літоўскага; у склад апошняга яна ў рэшце рэшт і ўвайшла.

Палітычнае і эканамічнае значэнне Турава-Пінскай зямлі і бліжэйшых княстваў вызначыла культурную ролю гэтых цэнтраў у Старажытнарускай дзяржаве. Дзякуючы свайму пагранічнаму размяшчэнню, цяснейшым гандлёвым сувязям з поўднем, поўначчу і захадам Еўропы, а часткова з Усходам, яны ў значнай ступені зведалі ўплыў духоўнай і асабліва матэрыяльнай культуры іншых народаў. Замежныя гандлёвыя падвор'і і фактары на тэрыторыі гэтых княстваў, асабліва нямецкія, сталі самымі прамымі і

ВА-НЦРЬСТВО-ОЦАН
Д-КНІА-НЕТГОД-ДАННЪ
НА-НП-НС-НО-Н-В-В-Ъ
КЪ-В-Ъ-КЪ-В-Ъ-КЪ-А-А-Ъ
А-А-Г-КА-Ъ-Т-НА-ТО-ПО-ЖЕ-У-
РИ-Н-ТО-ГО-ЖЕ-К-Ю-РИ-А-А-
А-Д-К-О-Г-Н-В-СЕ-Д-Е-Р-Ж-И-
Т-Е-Л-Ю-Б-Е-О-Ц-Ъ-НА-Ш-И-
Д-Ъ-В-Ъ-КО-М-Ъ-Т-ВО-Р-Ь
ЖЕ-Л-К-О-Н-Ъ-У-Н-И-Ъ-С-В-Ъ
Д-Ъ-Т-Е-Л-Ю-Н-Ц-И-Т-А-Г-А-
Л-Ъ-Т-Я-Н-В-Р-Е-М-Е-Н-А-Н-
Ъ-А-М-Ъ-Р-А-І-А-Ж-И-В-О-У-
Ц-И-М-Ъ-Н-А-Ъ-Е-М-А-Н-Ж-И-
В-О-Т-О-Ц-И-Ж-Е-Н-І-М-Р-Т-И-
Н-М-Ъ-Т-А-В-Л-А-С-Т-Ь-Н-Е-О-
С-Т-А-В-И-М-Ъ-Н-О-Т-Н-И-О-
Д-Ъ-Р-А-С-Т-К-А-Ъ-Т-И-В-Ъ-Б-Е-
З-А-К-О-Н-А-Д-Ъ-Н-И-Г-Н-Ъ

Старонка старажытнага спісу малітваў Кірылы Тураўскага. XIII ст.

Въвѣдаюно · кѣнидеисъ · кѣка
перѣнаоудѣ · кѣградѣгалнае
носѣ · нѣвоутакѣсѣботѣ · ноу
жа · сѣхъ · сѣаоу · теннцн · нѣго · тако сѣ
властн · жѣ · кѣсло · ко · нѣго · нѣкѣ · нѣ
лн · цн · бѣ · тѣ · кѣ · нѣ · мѣ · вѣ · дѣ · бѣ ·
сѣ · мѣ · нѣ · тн · сѣ · нѣ · кѣ · зѣ · нѣ · гла ·
сѣ · лѣ · вѣ · нѣ · цѣ · гѣ · лѣ · остѣ · нн · у ·
гѣ · онѣ · мѣ · нѣ · тѣ · вѣ · кѣ · нѣ · на · за · рѣ · нн · нѣ ·
прн · шѣ · лѣ · нѣ · сн · по · ро · у · вн · тѣ · на · сѣ · кѣ ·
дѣ · та · кѣ · то · нѣ · нѣ · стѣ · нѣ · бѣ · жн · н · за ·
прѣ · тн · нѣ · ло · у · сѣ · гѣ · лѣ · прѣ · длѣ · тн ·
н · н · знѣ · нн · з · нѣ · го · нн · крѣ · тѣ · нѣ · бѣ ·
сѣ · по · сре · дѣ · н · знѣ · нн · з · нѣ · го · нн · ка · ко ·
жѣ · нѣ · крѣ · жѣ · дѣ · нѣ · го · нѣ · бѣ · стѣ · ло · у · жѣ · сѣ ·
на · кѣ · сѣ · хѣ · нѣ · сѣ · та · за · а · хѣ · сѣ · а · ро · у · тѣ ·
кѣ · ро · у · го · у · гѣ · лѣ · щн · е · у · бѣ · то · нѣ · стѣ · сло ·
во · сѣ · тако · властн · жѣ · нѣ · на · о · ж · вѣ · нн · ѣ ·

исирнаа недостѣннаго мнѣха . слово накозие
сеиіе гнѣ . вуствертоикъ . ѿ недѣли попласиѣ
ѿпророческѣ оуказаніи . но вѣсирниіи всерѣмаго
адама нзѣада . каѣви ѿче .

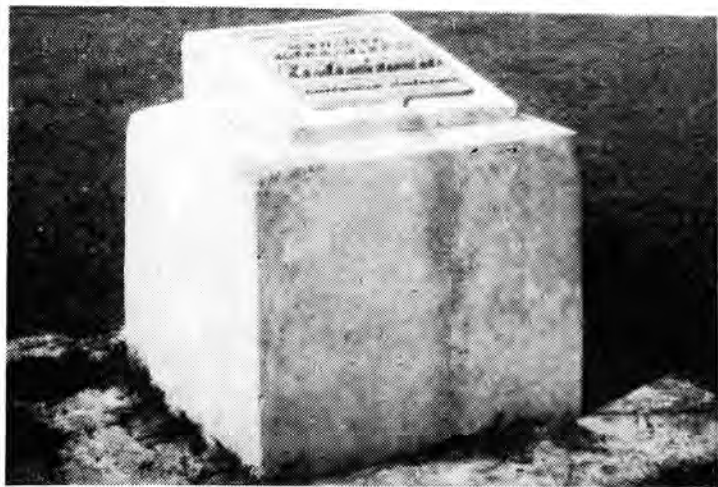
Принди мнѣ ахомъ , сирѣмнѣи пророче захаріе .
начатоикъ словѣ дан малѣ ѿвѣи проричаніи ,
ѡвѣзнесеніи наикѣа глнѣиѣа наішего іе ха .
неко притчен , но іавѣ оуказалъ еси на гла .
себѣгъ наішегъ градѣтъ вѣслабѣ , ѿбрани ѡпо
лученіа своѣго . нвен егнѣнего ениа , неганета
нозѣега нагорѣ слѣонъетѣи прѣмо нѣрлмѣна
востокъ . хоцелъ проче ѿтѣе оуѣбдѣти ,
а ѿбрани кѣишѣи наврага дѣаѣм . ѿнелан
серафимъекаго бнѣца радѣмъека , слѣтѣо
гѣбѣгъ наішегъ іе хсединъ ѡпачнѣа наѣа кѣо
бѣсиа енаы . нвластн тѣліныа нѣпрѣкѣе ,
попрахѣво рече вѣіарогн мѣи . інѣтлнхъ а
вѣгнѣбѣ мѣемъ , нвѣа рнзы мѣа ѡскрѣакихъ
пѣѣжѣнѣмъ . енидо ндоѣкрѣицѣ мѣи
пѣѣннѣкѣ , нвѣа крѣпѣстѣи нзѣакихъ мѣ
шца мѣа . неандѣан еи едѣтъ ада мѣа , еи
вѣа ѡтѣртнги . ноішествннего вѣа дѣ рѣчѣа
бѣша , тѣамѣо пѣѣдн властн тѣмъныа
крѣтѣм . інзѣеде вѣе рѣдѣаго адама , советѣан
ѿтѣствіа іазыкѣ . андѣе нарнѣетъ вѣа
іазыкѣи грѣхъ своіхъ радн сведѣны вѣа дѣ ,
а ада нарнѣетъ нже вѣ законѣ еконѣаѣшлѣа .
но наѣа воѣнѣаѣѣ грѣхъ властн слѣтнѣн ,

Тураў. Замчышча з заходняга боку

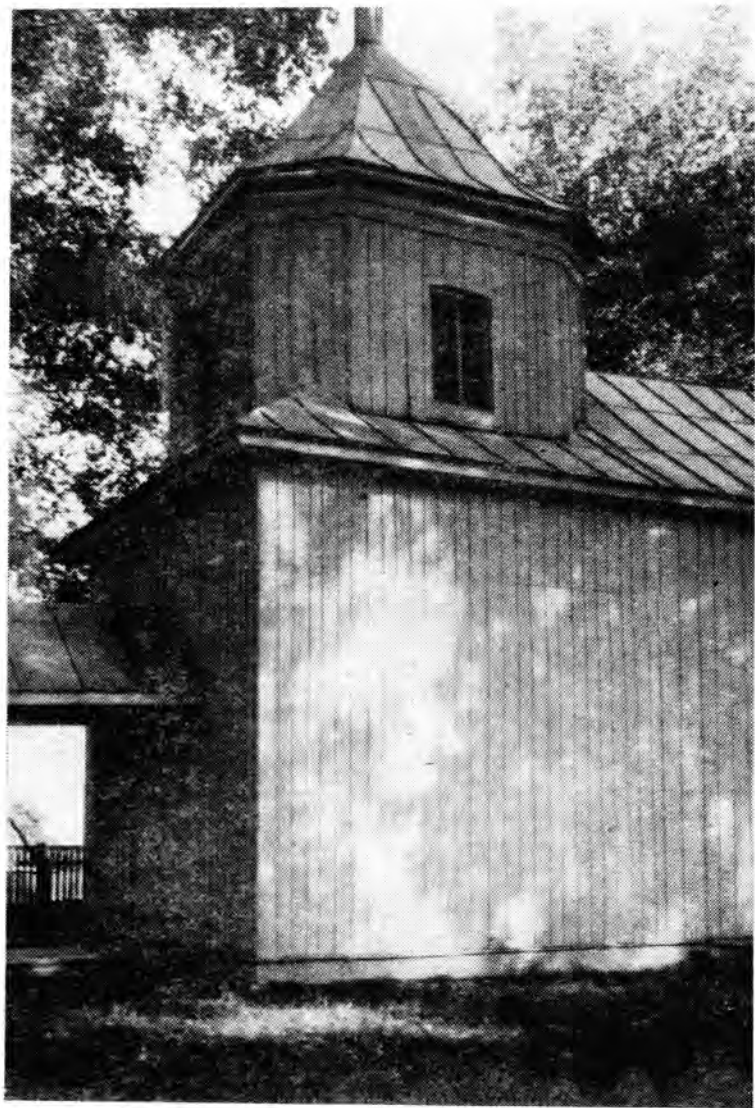
На вяршыні Замкавай гары ў Тураве

Ахоуны знак на Замкавай гары .

Каменны разны абразок "Хрыстос, Нікан і Мікола" з раскопак старажытнага Турава. XV ст.

Тураў. Усіхсвяцкая царква, заходняя частка

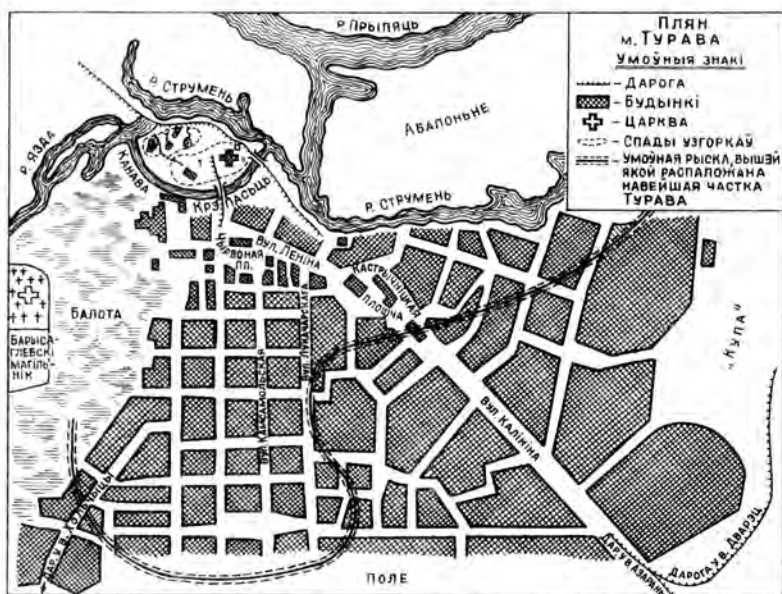

Складзень "Наталля, Божая маці Адзігітрыя і Рафаіл" з Усіхсвяцкай царквы Турава. XVIII ст.

дзеяснымі пасрэдкамі ў міжнародных культурных кантактах.

Як цэнтр культуры і асветы Тураў быў вядомы ўжо ў часы Уладзіміра Святаславіча. У далейшым слава яго ўмацавалася. Тут узнікла адна з першых на Русі агульнаадукацыйных школ, былі створаны майстэрні па перапісванні і афармленні кніг, склаліся ўласныя мастацкія і архітэктурныя традыцыі. Да моманту ўваходжання ў Вялікае княства Літоўскае, якое ўключала землі многіх старажытнарускіх княстваў, Турава-Пінская зямля і яе роднасныя па мове суседзі мелі вялікі культурны патэнцыял — ён значна перавышаў дасягненні ваяўнічых літоўскіх плямён.

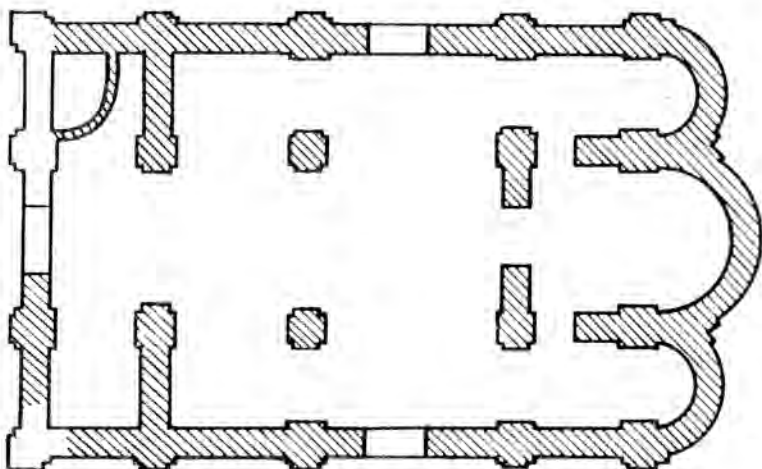

План Турава па А. Крукоўскаму (1926)

Тураўскія лодкі

План Тураўскага сабора XII ст. па П. А. Рапапорту (1982)

У праваслаўна-каталіцка-язычніцкім Вялікім княстве Літоўскім прыкметна вылучалася па сваёй колькасці і культурным узроўні праваслаўнае старажытнарускае насельніцтва, аснова беларускага народа, мова і пісьменства якога сталі тут агульнадзяржаўнымі. Уся далейшая гісторыя Турава-Пінскай зямлі цесна звязана з агульнабеларускай гісторыяй. З канца XV ст. Туравам валодаў князь М. Л. Глінскі, пазней — род князёў Астрожскіх, вядомыя магнаты Сапегі і Патоцкія.

Падобная была і гісторыя Пінска. У 1539 г. ён стаў цэнтрам староства, створанага каралевай Бонай, а ў 1566 г. — павета ў Брэсцкім ваяводстве. Да таго часу горад налічваў да пяці тысяч жыхароў. Яму далі магдэбургскае права, тут ішоў бойкі гандаль. У першай трэці XVII ст. стварылася праваслаўнае брацтва, пры якім працавала школа.

У 1792 г. абодва гарады і ўся Турава-Пінская зямля ў выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай увайшлі ў Расійскую імперыю, а ў 1921 г., пасля трагічных рэвалюцыйных гадоў, Піншчына і частка Тураўшчыны па Рыжскім мірным дагаворы адышлі да Польшчы. Дзяржаўная граніца на Палессі праходзіла па рацэ Случ і крыху далей на захад ад ракі Сцвігі. Уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР адбылося толькі ў 1939 г.

Вялікая Айчынная вайна балюча апякла Беларусь. На Палессі яе сляды бачны ўсюды.

Адразу ж пасля пачатку ваенных дзеянняў на тэрыторыі рэспублікі, у тым ліку і на Палессі, разгарнулася жорсткая барацьба з акупантамі. Палессе ўваходзіла ў партызанскую зону, дзе працягвала існаваць Савецкая ўлада, выдаваліся нашы газеты, а дзеці, амаль як і ў далёкія мірныя дні, хадзілі ў школу. Дарагою цаной дасталася Перамога. Пра гэта на Палескай зямлі нагадваюць сотні помнікаў на магілах воінаў Чырвонай Арміі і партызан. А там, дзе калісьці знаходзіліся гітлераўскія лагеры смерці (такіх мясцін у Беларусі амаль 300), там, дзе стаялі вёскі, спаленыя фашыстамі, узвышаюцца шматлікія абеліскі, якія нагадваюць пра жакі мінулай вайны і гераізм патрыётаў.

ПА СТАРАЖЫТНЫМ ТУРАВЕ

Які ты, Тураў-горад? • Ля вытокаў нашай культуры • Тур-студня • Замчышча • Тураўскае евангелле • Каменныя крыжы • Саркафагі • Заняпад княства • Усіхсвяцкая царква • Лодачных спраў майстры • Аднапавярховы драўляны цуд • Гарадскія сядзібы • Адзенне мяшчан • Святы Кірыл Тураўскі •
Мова старажытнай і новай Тураўшчыны

Амаль кожнага, хто падарожнічае па Прыпяці, пры першым знаёмстве з Туравам чакае расчараванне. Гадоў дваццаць назад адзін з самых выдатных беларускіх літаратараў — У. Караткевіч, які абследаваў многія мясцовасці па берагах ракі, запісаў: "Самае сумнае ўражанне за ўсю дарогу — Тураў. Проста вялікая вёска". Так, аблічча гарадка і сапраўды спачатку здаецца такім. Зрэшты, менавіта такім ён быў і сто, і дзвесце, і трыста гадоў назад... Зямляк У. Караткевіча, таленавіты пісьменнік і журналіст мінулага стагоддзя П. Шпілеўскі, адзначыў у сваіх дарожных нататках, датаваных 1858 г.: "Хто б мог сказаць пры відзе невялікага мястэчка, нават вёскі з маленькімі драўлянымі домікамі, акружанымі нізенькімі плятнямі з вербаў, што гэта мястэчка, гэта вёска — той самы старажытны, гістарычны Тураў, галоўны горад першых рускіх удзельных князёў, бліжэйшых сваякоў Уладзіміра Вялікага, нават ледзь не княства даўладзімірскай дынастыі, уладанне самабытнага варажскага князя Тура, пра якога так ясна гаворыцца яшчэ ў летапісах X стагоддзя".

Але не падавайцеся першаму ўражанню. Пажывіце ў горадзе некалькі дзён, пахадзіце на захадзе сонца, вечарамі па яго незабрукаваных вуліцах, і, упэўнены, ён адкрыецца вам, зачаруе. Вы палюбіце Тураў за яго незвычайную

цішыню, за патрыярхальнасць аблічча, за незвычайную злітнасць са шчодрай і багатай прыродай, якую не сустрэнеце, бадай, больш нідзе. Не, гэты маленькі драўляны горад цікавы, вельмі цікавы, і не толькі сваім слаўным мінулым — пра тое гаворкі няма — а сённяшнім, цяперашнім, нескранутым дзедзюўскім укладам жыцця, сціплым, але цудоўным вонкавым воблікам. Напэўна, на зямлі засталася не так ужо шмат падобных гарадкоў. Яны "выміраюць", становячыся пасёлкамі гарадскога тыпу, ператвараючыся ў сучасныя гарады са шматпавярховымі бетоннымі дамамі, асфальтаванымі вуліцамі, пакрытымі слоём бензінавай і маслянай плёўкі. Я і сам не адразу ацаніў, зразумеў, наколькі цудоўны, унікальны гэты маленькі драўляны гарадок, што часта выгараў дашчэнту ад шматлікіх пажараў. У які момант наступіла гэта маё прасвятленне? Магчыма, калі ўпершыню ўбачыў, як блішчыць на паўдзённым сонцы смала, што падае з бяргавога дамоў. А магчыма, у тую месячную, зусім казачную, ноч, што высветліла і горад, і раку, і лугі, і далёкія лясы непаўторным доўгім нябесным святлом.

Так, Тураў — месца, дзе кожны, як нідзе, адчуе сябе маючым дачыненне да нашай шматвяковай гісторыі, задумаецца над сэнсам мінулага і сучаснага. А яшчэ адчуе тое велізарнае значэнне ў нашым чалавечым жыцці Маці-Прыроды, якая дорыць нам само гэта жыццё і дапамагае спасцігнуць, магчыма, самае дзіўнае на зямлі — Прыгожае. Тут увачавідкі пераконваешся ў правамернасці простага і вечнага іспыту — гісторыя і прырода неразрывныя. Цяпер злітнасць гэтых паняццяў відавочная для ўсіх. З'явілася нават асобнае вызначэнне гістарычна-культурнага асяроддзя ў жыцці — экалогія культуры. Дарэчы таксама прыгадаць, што яшчэ ў 1972 г. Генеральнай канферэнцыяй ЮНЕСКО была прынята "Канвенцыя аб ахове сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны". Адна з асноўных яе ідэй — узаемазалежнасць, адзінства культурнага і прыроднага здабытку. Такое адзінства асабліва адчуваеш тут, у Тураве, тысячагадовым горадзе, што схваў у сваіх падземных паверхах памяць пра вытокі і ўсю наступную гісторыю ўсходніх славян. Дзесьці тут, у глыбіні, карані нашай нацыянальнасці, нашай самабытнасці, культуры. Гэта наша скарбніца, наша заповітнае багацце, тое адзінае і святое, без чаго не можа жыць ні асобны чалавек, ні нацыя.

Так, малы гэты гарадок. На яго паверхні амаль не відаць архітэктурных помнікаў. Але менавіта Тураў побач з горадам Кіто ў Эквадоры, далінай Катманду ў Непале, нацыянальным гістарычным заповіднікам Анс-о-Медоу ў

Канадзе больш за ўсё варты быць уключаным у "Спіс сусветнай спадчыны", які ахоплівае найбольш выдатныя помнікі прыроды і культуры, што належаць усяму чалавецтву.

У адным з самых старажытных нашых летапісаў — Лаўрэнцьеўскім, пад 980 г. запісаны такія словы: "В лето 6488... Бе бо Рогъволодь прише и-заморья, имяше власть свою в Полотъске, а Туры Турове, от него же и туровци прозвашася". Гэта самае першае пісьмовае ўпамінанне пра Тураў. У ім гаворыцца аб тым, што ў тую пару тутэйшым князем быў нейкі Тур, па імені якога горад і атрымаў сваю назву. Аднак — і гэта неабвержна даказваюць дадзеныя археалогіі — Тураўшчына больш старажытнага паходжання. Чалавек засяліў ваколіцы Турава некалькі дзесяткаў тысяч гадоў назад. Шматлікія славянскія археалагічныя помнікі VI — IX стст. дазваляюць дапусціць, што дастаткова буйное пасяленне паблізу сучаснага Турава магло скласціся значна раней.

Дзякуючы свайму выгоднаму становішчу на стыку розных водных шляхоў горад хутка рос. Ужо ў X ст. — гэта буйнейшы эканамічны і культурны цэнтр, галоўны горад Тураўскага феадальнага княства. Тут узнікла адна з першых на Русі епіскапій. У старадаўняй устаўной грамаце гаворыцца аб "поставлении" гэтай епіскапіі кіеўскім князем Уладзімірам "в лето 6513", г. зн. у 1005 г. Тады ж Тураўскай епіскапіі былі дадзены "в послушание" "города с погосты", у лік якіх трапілі Брэст, Пінск, Навагрудак, Ваўкавыск, Смедынь і многія іншыя. Першым епіскапам стаў Фама, пры якім у горадзе пачалося інтэнсіўнае храмавае будаўніцтва.

Спачатку ўсе царквы тут былі драўляныя. Першы мураваны храм з'явіўся толькі ў другой палове XII ст. Параўнальна нядаўна археолагі раскапалі фундаменты той царквы. Яна была трохнефная, трохапсідная з нартэксам. Некаторыя рысы архітэктуры і прыёмы работы адрозніваюць дадзенае збудаванне ад пабудовы майстроў кіеўскай школы. Вядомы гісторык архітэктуры П. А. Рапапорт пісаў, што "гэтыя адрозненні не дазваляюць цалкам адносіць царкву ў Тураве да кіеўскай архітэктурнай школы, яны сведчаць хутчэй пра тое, што тут складваліся перадумовы фарміравання самастойнай мясцовай школы".

Яшчэ ў даваенны час у раёне сучаснай вуліцы Калініна знаходзіўся адзін з самых старажытных помнікаў горада — так званая Тур-студня. Народнае паданне гаворыць, што менавіта ў ёй хрысціўся легендарны князь Тур. Сцвярджалася таксама, што ў студні тры дны: залатое, сярэбрае і меднае; і калі прарвецца меднае дно — затопіць увесь

Тураў, калі сярэбранае — палавіну свету, а калі залатое — увесь свет. У тых жа паданнях гаворыцца пра 75 ці нават 80 цэркваў, што існавалі ў старажытным горадзе.

Вядома ж, асноўная ўвага ўсіх легендарных апавядаў датычыць Тураўскай, ці Замкавай, гары, якую часта называюць таксама Замчышчам. Яна размешчана ў паўночна-заходняй частцы горада, дзе выраўнаванае рэчышча ракі Езды зліваецца з адным з рукавоў Прыпяці — калісьці паўнаводным Струменем. Гэта паўночная натуральная мяжа гарадзішча. З паўднёвага і ўсходняга боку яго засцерагалі валы і роў, што дзялілі Замчышча на дзве часткі — дзядзінец і вакольны горад. Месцамі рэшткі гэтага рова бачны і цяпер. На самым краі дзядзінца добра праглядваецца курганападобнае ўзвышша, якое старажылы Турава так і называлі: курган. Некаторыя даследчыкі лічаць яго рэшткамі абарончай вежы, але не менш абгрунтаванае меркаванне перадаецца з пакалення ў пакаленне аб тым, што курган насыпаны ў часы татарскага нашэсця. Старажытны горад меў свой працяг на левым беразе ракі Струмень, дзе дастаткова добра бачны сляды былога пасялення.

Паводле сведчання мясцовых аматараў даўніны, што жылі ў мінулым стагоддзі, значная частка дзядзінца і вакольнага горада была размыта водамі Струменя ўжо да сярэдзіны XIX ст. Гэта дазволіла зрабіць першыя археалагічныя знаходкі, якія пралілі некаторае святло на культуру і побыт старажытных тураўлян. У 1889 г. археолаг В. З. Завітневіч распачаў спецыяльнае даследаванне гарадзішча, з таго часу раскопкі тут вядуцца рэгулярна. Вучоным удалося выявіць рэшткі шматлікіх драўляных будынкаў, каменнага храма, саркафагаў, знайсці вялікую колькасць прадметаў матэрыяльнай культуры, сярод якіх нямала унікальных. Паступова пачала складацца больш выразная карціна жыцця аднаго са старэйшых старажытнарускіх гарадоў. У пяці напластаваннях культурнага слою Замчышча аказалася захаванай уся гісторыя горада.

Ён меў вельмі шырокія эканамічныя сувязі, гандляваў з навакольнымі землямі — Прычарнамор'ем, Прыбалтыкай, Усходам. Мясцовыя майстры добра ведалі многія рамёствы — ганчарства, разьбу па косці, апрацоўку металяў, ювелірную справу і інш. На поўдзень ад княжацкага палаца знаходзіўся Барысаглебскі сабор, на захад ад сабора, за ракой Ездай, на ўзвышшы стаяла епіскапскае падвор'е, таму гэта месца да самага апошняга часу называлася "Владычье". Ад сабора да падвор'я ішла насыпная плаціна, якая забяспечвала ў любую пару года бесперашкодных зносіны паміж імі. Владычье — адзін з галоўных ачагоў

усёй старажытнарускай адукаванасці, кніжнасці, літаратуры. Выхаванцам гэтага цэнтра быў славуты пісьменнік Кірыл, пасля епіскап Тураўскі, слава якога стала сусветнай.

Некалькі стагоддзяў захоўвалася ў горадзе адна з самых старажытных кніг Русі — пергаментнае Тураўскае евангелле, вывезенае адсюль у 1865 г. (цяпер захоўваецца ў Вільні). Рукапіс датуецца XI ст. На тых аркушах, што зберагліся, знаходзіцца нямала запісаў, самы старажытны з якіх адносіцца да 1508 г. У ім гаворыцца, што 2 мая таго года "при дръжаве... короля... Жикгимонъта, — я, князь Костентин Ивановичь Острозкый пан виленьскый, гетьманъ... короля... Жикгимонъта, староста луцкый и браславскый и веницкый, маршалок волынской земли, и з женою моею княгинею Татьяною, и с сыном ншим князем Ильею, надали есмо в Турове и записали у евангелии ко цркви... к Преображению... надали есмо сад с пасекою, и поле с сеножатыми, и с езеры и зь жамежъками, но свои стороне на передсельи села Вересницкого, но свои стороне Воронине от замку..." Гэты шчодры дарунак князёў Астрожскіх Прэабражэнскай царкве (сад с пасекай, сенажаці і іншыя ўгоддзі каля сучаснага сяла Верасніца), пацверджаны ўласнаручным запісам князя на асабліва шануемай мясцовай святыні — старажытнейшым евангеллі, затым неаднаразова аспрэчваўся. Пра гэта на працягу XVIII ст. рабіліся ўкладныя запісы на польскай мове.

Тураўскае пергаментнае евангелле — выдатны помнік кніжнага мастацтва. Яно напісана уставам — асабліва выразным і прыгожым пісьмом, якое вызначаецца строгай геаметрычнасцю малюнка і каліграфічнасцю. Старонкі рукапісу ўпрыгожаны ініцыяламі старавізантыйскага тыпу, расфарбаваны чырвонай, сіняй і зялёнай фарбамі, Арнаментальным упрыгожаннем з'яўляецца таксама канцоўка, якая складаецца з некалькіх фігур. Пры перапісванні тэксту ўжыта не толькі звычайнае чарніла, але і кінавар (у загалюках).

Да ліку самых старажытных помнікаў горада адносяцца і каменныя крыжы, цяпер перанесеныя ў памяшканне адзінай царквы, што захавалася ў Тураве. Паданні ўпарта звязваюць іх паходжанне з перыядам хрысціянізацыі Тураўшчыны. Крыжы быццам самі прышлілі ўверх па цячэнні Прыпяці і затым аказаліся пастаўленымі сярод палёў у паўднёва-заходняй частцы горада. Народ здавён называў гэтыя крыжы "голымі" ў адрозненне ад каменных крыжоў у сёлах Верасніца і Пагост, над якімі былі збудаваны капліцы. Тураўскія каменныя крыжы маюць вышыню больш за два метры і шырыню крыху менш за метр. Больш падрабязную характарыстыку даць ім немаг-

чыма, паколькі, з'яўляючыся і па сённяшні дзень прадметам асаблівай нашаны вернікаў, яны схаваны ад вачэй пад тоўстым слоem шматлікіх вышытых ручнікоў.

У былыя часы пакланіцца тым святыням прыплывалі людзі з усёй Прыпяці. Лічылася, што крыжы чудатворныя, вылечваюць хворых. Асабліва шмат людзей збіралася да іх на Узвіжанне.

У адрозненне ад гэтых вялікіх каменных крыжоў на Барысаглебскіх могілках пры пахаваннях здаўна знаходзілі крыжы малыя. Яны выразаліся з чырванаватага мясцовага каменя і па велічыні былі з далонь. Такія крыжы трапляліся даволі часта, і гэта дае магчымасць меркаваць, што іх выраблялі ў Тураве ці дзесьці паблізу ад яго.

На тых жа Барысаглебскіх могілках яшчэ ў 1909 г. на глыбіні паўтара метра быў выяўлены першы старажытны каменны саркафаг. Пахаванне аказалася багатае. Нябожчыкам мог быць тураўскі князь ці епіскап. У далейшым удалося знайсці яшчэ пахаванні, у тым ліку пры раскопках на Замчышчы ў 1963 г. рэшткаў каменнай царквы XII ст.

У другой палове XII ст. Тураўскае княства, на чале якога працяглы час стаялі сыны вялікіх князёў кіеўскіх, страчвае сваё былое палітычнае значэнне. З першай чвэрці XIV ст. яно ўваходзіць у склад Вялікага княства Літоўскага. У першай трэці наступнага стагоддзя спыняецца старажытная дынастыя тураўскіх князёў і горад пераходзіць ва ўладанне князя Свідрыгайлы. У 1502 і 1521 гг. на Тураў нападлі татары, што прымусіла князёў Астрожскіх, якія валодалі горадам з 1508 па 1620 г., пабудаваць на гары добра ўмацаваны замак. Гара потым атрымала назву Замкавая. У XVII ст. горад неаднаразова падвяргаўся захопам і спусташэнням. Яго насельніцтва зменшылася ў чатыры разы і дасягнула ранейшага ўзроўню толькі праз стагоддзе.

У XVIII ст. Тураў становіцца графствам. Большай яго часткай валодае маршалак галоўнага літоўскага трыбунала Іван Салагуб. У 1793 г. у выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай Тураўшчына ўвайшла ў склад Расійскай імперыі. Тады ў горадзе было каля пяцісот дамоў, некалькі царкваў і сінагога. Тураў, як і ў больш старажытныя часы, падзяляўся на тры часткі: мястэчка і два прадмесці, якія называліся Заяцелле і Запясочча. Размешчаны паміж ракой і велізарным чарназёмным полем горад меў больш за тры вярсты ў даўжыню і звыш вярсты ў шырыню. У розных яго частках узвышаліся царквы: Праэбражэнская, Раждзественская, Лынская, Мікалаеўская, Міхайлаўская, Петрапаўлаўская і Усіхсвяцкая. Яны былі драўляныя, і велізарны пажар 1834 г. знішчыў амаль усе іх, за выключэннем Праэбражэнскай і могільнікавай Усіхсвяцкай.

Усіхсвяцкая драўляная царква, пабудаваная ў 1810 г., захавалася да нашых дзён. З адной з цэнтральных вуліц сучаснага Турава — Ленінскай добра відаць атулены зелянінай трохзрубны храм — узор будаўнічага мастацтва мясцовых народных майстроў. Ён мае прамавугольны ў плане бабінец, асноўнае памяшканне і алтарную частку. Першапачаткова на царкве былі шатровыя пакрыцці, увенчаныя дэкаратыўнымі галоўкамі і крыжамі. Зараз, пасля нядаўняй перабудовы храма, яны заменены двухсхільнымі дахамі, а з заходняй яго часткі прыбудавана невялікая званіца з шатровым дахам. Унутранае ўбранне царквы вельмі простае. Галоўная яго частка — двух’ярусны іканастас, упрыгожаны прастай, але дастаткова прыгожай разбой работы мясцовых умельцаў.

Ад Усіхсвяцкай царквы зручна выйсці да паўночна-ўсходняй ускраіны гарадка. За ёю пачынаюцца лугі і старыя рэчышчы Прыпяці, якая вяскою моцна разліваецца. Тут можна на свае вочы ўбачыць яшчэ адну рэдкасць старажытнага горада — розных памераў драўляныя лодкі. Майстэрства іх вырабу перадаецца з пакалення ў пакаленне. Наяўнасць у Тураве двух каналаў, якія нібы апярэжаюць горад з паўднёвага і ўсходняга боку, і рэк, што ахоўвалі яго межы з захаду і поўначы, дазваляла тураўлянам карыстацца лодкамі пры перамяшчэнні па ўсім перыметры горада. На сялянскіх верфях Тураўшчыны яшчэ зусім нядаўна будавалі не толькі вялікія і малыя лодкі, але і дастаткова буйныя судны: парусныя берліны грузападымальнасцю да шаснаццаці тон і баркі, якія бралі на борт да сямі і больш тон. Прамежковым тыпам судна была шугалея. Яна нагадвала вялікую лодку і выраблялася з цэлага дубовага ствала. Краі абшываліся сасновымі дошкамі і дадаткова ўмацоўваліся шчыльна прыгнанымі дубовымі каранямі. Шугалеі ўжываліся для малых перавозак. Гэтыя дастаткова быстраходныя, манеўраныя і даўгавечныя судны зніклі з ужытку параўнальна нядаўна.

Пераважная большасць суднаў сучаснай тураўскай флатыліі складаецца з драўляных дашчаных лодак мясцовай вытворчасці. Сярэдні памер іх каля пяці метраў, але ёсць і больш значныя. Тураўляне лічаць за лепшае карыстацца самаробнымі суднамі, больш зручнымі і выгоднымі ў эксплуатацыі, чым заводскай вытворчасці. Тураўскія чоўны выдатна ходзяць як на вёслах, так і з матарам. Вядома, якасць кожнага з іх залежыць ад майстэрства спецыяліста, які іх вырабіў. Сапраўдныя лодачныя майстры ў вялікай пашане. Яны — дастойныя нашчадкі традыцый старадаўняга рамяства, што не знікла і па сённяшні дзень. Кожны з майстроў — гэта ўмелец са сваімі сакрэтамі, сваім асаблівым почыркам. Лодак у Тураве шмат, і калі вы

маеце час і жаданне, то можаце пасля некаторага навыку навучыцца распазнаваць сярод дзесяткаў самых розных чоўнаў работу таго ці іншага майстра. Зрэшты, усім ім уласціва нязменная прыгажосць — адметная рыса майстэрства лодачнікаў-тураўлян.

Тураў — горад аднапавярховы, драўляны. Мураваных будынкаў тут амаль няма, за выключэннем нямогіх, што з'явіліся ў самы апошні час. І гэта таксама адметная рыса Турава. Дамы тут нестарыя — пасля чарговага ліхалецця і асабліва вялікага пажару горад цалкам адбудоўваўся нанова. Велізарныя, на сотні кіламетраў, лясы дазвалялі выкарыстоўваць пры будаўніцтве выдатную драўніну, у асноўным высакаякасную сасну і дуб, што ішлі на выраб асабліва нагружаных частак будынкаў і збудаванняў. Тураў амаль цалкам пабудаваны з мачтавага сасновага лесу. Мясцовыя цесляры-умельцы — прамыя пераемнікі, нашчадкі самых старажытных традыцый майстроў Русі. Асноўная частка дамоў зрублена ў архаічнай будаўнічай манеры, многія з іх звонку нічым не пафарбаваны і не абабіты. Усё гэта надае незвычайны, нейкі казачны каларыт асобнай сядзібе, вуліцы і, вядома ж, усяму гарадку. Вызначэнне "проста вялікая вёска" ніяк не падыходзіць Тураву. Уся справа ў тым, што амаль менавіта так і выглядалі нашы старажытныя гарады ў самую пачатковую пару іх гісторыі. Здаецца неверагодным, але скрозь стагоддзі Тураў захаваў у многіх сваіх рысах аблічча першых славянскіх гарадоў. Не, зусім не сумнае ўражанне выклікае ў жыхароў сучасных буйных гарадоў з іх бетоннымі небаскробамі гэты ціхі, утульны, такі багаты на сотні самых разнастайных драўляных будынкаў дзіўны Тураў.

Пры ўсёй сваёй уяўнай "вясковасці" сядзіба тураўляніна гарадская, гарадскога тыпу. Для нас мае найбольшую цікавасць класічны яе варыянт, які атрымаў у Тураве найбольшае пашырэнне, але цяпер, натуральна, моцна відазменены. У сваім чыстым выглядзе такія сядзібы існавалі аж да дваццатых гадоў нашага стагоддзя. Іх цэнтральная частка — прасторная хата з сенцамі і кухняй, уваход у якую быў зроблены з сенцаў. Каля хаты размяшчаліся свіран, або клець, павець для дроў і хлеў для свіней. Гумно гараджаніна, а таксама двор для жывёлы будаваліся воддаль ад жылля ў спецыяльна для гэтага адведзеных зручных месцах. Калісьці такія будынкi складалі нібы асобныя вуліцы.

Хата рубілася ў асноўным з сасновых бяровенняў. Яе даўжыня ў сярэднім складала 5—6 метраў. Крылася яна жытняй саломай пад стрэшку. У хаце паблізу ад дзвярэй, што вядуць у сенцы, прыбівалася вялікая дошка ад столі да

падлогі, на ёй мацаваліся тры паліцы. На ніжняй, якую называлі воднікам, ставілася ядро з вадой. На сярэдняй — захоўваліся міскі, лыжкі і соль. На верхняй (мела назву "паліца") — стаялі гаршкі. Ад водніка праз усю хату да покуці ўстанаўлівалася шырокая вялікая лава, у якой быў працяг, але меншага памеру. Хата ацяплялася печчу, што служыла і ачагом для прыгатавання ежы. Кухонны інвентар уключаў чыгуны, патэльні, гліняныя гаршкі, такія ж міскі, драўляныя лыжкі, сіта, рэшата, драўляную ступу, часам медныя ці чыгунныя казаны.

Вельмі маляўнічае было адзенне тураўлян, якое ў большасці выраблялася тут жа, на месцы. У гардэроб жанчыны ўваходзілі розныя галаўныя ўборы, андарак — цёмна-сіняя суконная спадніца, вышытыя кашулі, кабат — гарсэт, світа, паўжупанік — бурнос з сіняга сукна, футра — род верхняй вопраткі, падбітай аўчынай з прыгожым смушкавым каўняром. Галаўны жаночы ўбор, так званая "галава", уяўляў сабой вельмі складаны і велічны прадмет, вельмі падобны на самыя мудрагелістыя шаманскія шапкі. "Галава" — прыналежнасць замужняй жанчыны, якую яна не мела права здымаць на людзях да самай смерці. Шылі яе з лямца, суконнай матэрыі, палатна. Да пярэдняй часткі прымацоўваўся казырок, на ім мацавалася ўпрыгожаная рознакаляровым шоўкам накладка, што нязменна куплялася на кірмашах у Кіеве. Паверх усяго закручвалася тонкая празрыстая белая кісяя даўжынёй да 5 метраў, канцы якой звешваліся на плечы. Абавязковым упрыгожаннем жанчыны былі сярэбраныя крыжы рознай велічыні, кольцы, пярсцёнкі і маністы. Некаторыя франціхі насілі адначасова да пяці і больш крыжоў, звыш дзесяці пярсцёнкаў, частку іх разам з крыжамі прымацоўвалі да маністаў.

Касцюм тураўляніна быў менш шыкоўны. Аснову яго складалі: світка — камізэлька з сукна сіняга колеру, кашуля, шапка, штаны на шнурку, кажух, папруга — скураны кушак, на якім віселі каліта, нож у похвах і крэсіва. І мужчыны, і жанчыны хадзілі ў высокіх скураных ботах — такі абутак не насілі ў вёсцы. У вёсцы ж былі невядомыя і некаторыя прыборы жанчыны-тураўлянікі: паўжупанік, кабат і інш. У Тураве ў меншай ступені хадзілі ў лапцях, сплеченых з лазы. Існаваў нават асобны тып прыгожых жаночых лапцяў, што называліся круга-вухамі з-за сваёй незвычайнай геаметрычнай формы.

У святочны дзень, апрануўшы ўсё самае лепшае, тураўляне выходзілі ў горад, каб паслухаць мясцовых і прышлых музыкантаў, паглядзець прадстаўленне батлейкі — лялечнага тэатра, змешчанага ў аб'ёмнай скрыні, якая служыла

адначасова і сцэнай. Невялікая трупа батлейкі (налічвала два-тры чалавекі) паказвала глядачам самыя разнастайныя спектаклі ў суправаджэнні ігры на скрыпцы. Вельмі любілі ў асяроддзі гараджан сляпых спевакоў-лірнікаў за духоўныя песні. Меладычная ігра лір і галасы спевакоў часта гучалі ў Тураве, непадалёк ад якога, у вёсцы Сляпцы, знаходзілася своеасаблівая "школа" лірнікаў — адсюль разыходзіліся на сотні вёрст навокал. Цяпер мы чуем ліру толькі на канцэртах ансамбляў народнай музыкі ці фальклорных калектываў, трапіць на якія бывае няпроста, — такая вялікая колькасць жадаючых. Зрэшты, калі асабліва пашанцуе, можна ўбачыць і сапраўдных лірнікаў, хоць іх засталіся адзінкі. Некалькі гадоў назад мне давялося чуць іх спевы пад акампанемент ліры ў невялікіх гарадках і мястэчках Заходняй Украіны, адкуль яны, магчыма, часам заходзяць і на Беларускае Палессе. Але гэта ўжо апошнія магікане. Іх мастацтву ў далейшым суджана толькі сцэнічнае жыццё са стратай велізарнай колькасці элементаў народнай вакальнай культуры, цалкам адрадзіць якую, на жаль, немагчыма.

Тураў — радзіма многіх легенд, сказанняў, песень, загадак, прыказак, прымавак. Пра ўсё гэта фальклорнае багацце не раскажаш у невялікай кніжцы. Але пра Кірыла Тураўскага не нагадаць нельга.

Кірыл Тураўскі — гонар усёй старажытнарускай культуры, усёй нашай літаратуры. Нямнога было пісьменнікаў роўных яму. Лірызм апавядання Кірыла, паэтычнасць яго твораў здзіўляюць нават тых з нашых сучаснікаў, што не ведаюць і ніколі не вывучалі старарускай мовы, на якой пісаў Кірыл. Такая вялікая сіла яго слова, яго мастацтва. Пра жыццё пісьменніка мы ведаем не так ужо многа, дакладна невядома нават дата яго нараджэння. У старажытным сказанні гаворыцца, што "Кирилл рожден и воспитан града... Турова в русской стране... богату родителю сын". Можна дапусціць, што "Кірыл з'явіўся на свет не пазней першай трэці XII ст., а памёр каля 1190 г. Яшчэ пры жыцці літаратурныя творы атрымалі самую шырокую вядомасць на радзіме, а пасля смерці пісьменніка слава яго перасягнула дзяржаўныя граніцы. Сучаснікі называлі яго "Златоустом, паче всех воссиявшим нам на Руси". Ён стаў класікам літаратуры, яго творы цаніліся нароўні з творамі сусветна вядомых майстроў слова.

Дзе ж вучыўся Кірыл? Высокая ж адукаванасць, начытанасць яго бясспрэчныя. У сваіх творах ён спасылаецца на самыя высокія ў той час навуковыя аўтарытэты, цытуе старых і новых аўтараў, выяўляе здзіўнае знаёмства з усім багаццем сусветнай літаратуры. Адказаць на пытанне пра месца вучобы Кірыла зараз дакладна немагчыма.

Мяркуюць, што яго навучанне пачалося ў сям'і, а затым было прадоўжана ў школе больш высокага рангу — такая існавала ў Тураве ў тую пару. Цесная сувязь Турава з Кіевам магла адыграць сваю ролю і ў жыцці Кірыла. Напэўна, ён стаў адным з вучняў Кіеўскай школы, якая карысталася шырокай вядомасцю не толькі на Русі, але і за яе межамі.

Пасля навучання Кірыл прымае манаства ў сябе ў Тураве і цалкам аддаецца самаўдасканалванню і літаратурнай працы. Тады, у далёкім XII ст., ды і пазней, манаская сцэжка была практычна адзіным шляхам у літаратуру і большасць старажытнарускіх пісьменнікаў правяла сваё жыццё ў сценах манастыроў, апоры культуры і асветы. Строгае жыццё Кірыла, яго розум і сумленнасць садзейнічаюць таму, што ў 1160-ыя гады ён, "славен бысть по всей земли той, умолением князя и людей", выбіраецца на епіскапскую кафедру, становіцца епіскапам Тураўскім. Адміністрацыйныя абавязкі, безумоўна, прыгнятаюць Кірыла, і каля 1182 г. ён пакідае кафедру, перадае сваё епіскапства Лаўрэнцію, а сам адыходзіць ад спраў "к св. Николе в Турове" і працягвае пісьменніцкую працу яшчэ на працягу некалькіх гадоў, аж да самай смерці.

Што ж пакінуў нам Кірыл Тураўскі са сваіх пісанняў? Літаратурная спадчына яго значная. Не ўсё напісанае ім захавалася, многае страчана. Па жанрах — гэта аповесці, словы, павучэнні, казанні, прытчы, пасланні, гімнаграфічныя творы. У іх ліку многія дзесяткі музычна-паэтычных твораў, якія сталі неад'емнай часткай рускай, беларускай і ўкраінскай культур. Пісьменнік перапісваўся з шэрагам выдатных людзей свайго часу, быў іх дарадчыкам, настаўнікам. Старажытная крыніца паведамляе, што Кірыл "Андрею Боголюбскому много послания написал" — яны разышліся затым у мностве рукапісных спіскаў.

Ужо сучаснікі асабліва шанавалі слова Кірыла. Яго творы перапісваліся асобна і ўключаліся ў склад самых розных рукапісных зборнікаў. Увайшлі яны нават у славу тых "Горжественник" і "Златоуст" (аснову апошняга складалі творы Іаана Златавуста — аднаго з самых вялікіх пісьменнікаў ва ўсёй сусветнай літаратуры). Ад XIII — XVI і больш позніх стагоддзяў захавалася вялікая колькасць спіскаў твораў Кірыла Тураўскага — "другога Златавуста". У другой палове XVI ст. яго творы пачынаюць актыўна друкаваць. Упершыню гэта зрабілі рускія першадрукары Іван Фёдараў і Пётр Цімафееў Мсціславец (апошні — выхадзец з Беларусі, з Мсціслава), якія выдалі ў 1569 г. у беларускім мястэчку Заблудаве, у маёнтку Хадкевічаў, зборнік "Учительное евангелие". У яго ўвайшло адно са слоў Кірыла. У далейшым розныя творы пісьменніка

друкаваліся шмат разоў. За кароткі тэрмін яны вытрымалі па некалькі выданняў, што садзейнічала паўсюднаму адраджэнню славы Кірыла, асабліва на яго радзіме, у Беларусі. У XIX ст. пра Кірыла Тураўскага пачынаюць пісаць вучоныя ў Расіі і за мяжой, з'яўляюцца першыя навуковыя выданні яго твораў, але, як гэта ні парадасальна, вялікі тураўлянін і да гэтага часу ледзь не самы малавывучаны старажытнарускі пісьменнік.

Творчасцю Кірыла, як падкрэсліваў яшчэ ў XIX ст. Ю. Ф. Самарын, "двiжет... пафас, восторг", а яго творы — "свободные излияния благочестивых помыслов — гимны". Гімны гэтыя, паэзія гэта нарадзіліся тут, у Тураве, і натхнялі пісьменніка не адна толькі кніжная прамудрасць, але і вунь той далёкі лес за Прыпяццю, сама рака — усё, што акружала яго з ранніх гадоў у ціхай палескай старане. Неўміручае слова Кірыла Тураўскага стала самым велічным помнікам яго роднаму гораду, а цяперашняе багацце старажытнай моўнай культуры Тураўшчыны зрабіла магчымым ужо ў нашы дні стварэнне пяцітомнага "Туровского словаря", у якім адлюстраваны ўсе асаблівасці гаворкі замшукоў — так традыцыйна называлі жыхары навакольных месц ураджэнцаў Тураўскага краю — рамеснікаў, хлебаробаў, жывёлаводаў, паляўнічых, рыбакоў.

Тураўшчына — гэта не толькі горад і яго бліжэйшыя вёскі з іх своеасаблівай культурай, але і глухія лясныя прасторы, дзе жылі і жывуць людзі з уласным малавядомым укладам жыцця, сваімі звычаямі, павер'ямі, сваімі традыцыямі. У адзін з такіх куткоў адправімся і мы.

САМАБЫТНАЯ КУЛЬТУРА СЯЛЯН-ПАЛЕШУКОЎ

Неацэненыя каштоўнасці • У лясных петрах • Палескія пчолы • Борніцтва • Калоднае пчалярства • Рамяство ці мастацтва? • Сядзібна палешука • Жывёлаводы, паляўнічыя, рыбакі • Родны лес • Та-нежскія плачы • Вёска Рудня • Песня пра палескія пушчы

Сялянская культура. Што гэта за паняцце, што за з'ява? Ці існавала яна ў сапраўднасці, ці была чымсьці большым і істотным у гісторыі таго ці іншага народа, каб называцца менавіта так — культура? Адзіны адказ на ўсе пытанні атрыманы ўжо даўно, ён станоўчы, але, на жаль, да гэтага часу часта даводзіцца чуць і чытаць, быццам культурныя каштоўнасці, створаныя сялянствам, гэта, маўляў, нешта дастаткова прымітыўнае, што аджыло, мела некаторае значэнне толькі калісьці. З такім падыходам, а тым больш

шырокавяшчальнай агітацыяй, пагадзіцца ніяк нельга. Асабліва гэта датычыць нас, усходніх славян, што здавён сялянствавалі. Ад тысячагадовага дрэва ўсходнеславянскай сялянскай культуры галіны прараслі і ў сённяшні дзень. Аспрэчваць гэта не варта хоць бы таму, што пераважная большасць сённяшніх жыхароў нашай краіны — дзеці, унукі і праўнукі самых сапраўдных сялян. Вядома, вельмі моцна змяніліся ўмовы жыцця і ў горадзе, і асабліва ў вёсцы, якая часта ператвараецца ў невялікі добраўпарадкаваны гарадок. Толькі як быць з памяццю пра свой спрадвечны сялянскі род, непарыўна звязаны з зямлёй, з маральнымі ўстоямі сялянства, заснаванымі на сумленнасці, прастаце і працавітасці, чым заўсёды вызначаліся нашы продкі. Ці не таму і ўзнікаюць мясцовыя фальклорныя ансамблі, адраджаюцца промыслы, нарэшце, з'яўляюцца цэлыя літаратурныя напрамкі — іх заснавальнікаў, дзяцей усё тых жа сялян, масцітыя крытыкі не без з'едлівай іроніі назвалі калісьці "дзеравеншчыкамі". А менавіта ж у прамых нашчадкаў сялян, непасрэдных пераемнікаў сялянскай культуры, і ёсць чаму вучыцца. Не, яна, вядома ж, існавала і па сённяшні дзень працягвае праяўляцца, некалі сапраўды вялікая сялянская культура, што пакінула нам немалыя мастацкія каштоўнасці, да канца разабрацца ў якіх мы дагэтуль не змаглі.

Пастараемся пранікнуць у глыбінныя куткі Палесся, дзе і зараз яшчэ жывыя старажытныя сялянскія заняткі і промыслы, што зрабілі такі прыкметны ўплыў на ўсё жыццёвы ўклад і культуру палешукоў. Накіруемся на паўднёвы ўсход ад Турава ў край вялізных лясоў і балот. Частка яго за ракой Ствігай цяпер з'яўляецца тэрыторыяй Прыпяцкага ландшафтова-гідралагічнага запаведніка. Створаны ён параўнальна нядаўна, у 1969 г., і займае плошчу больш за 60 тысяч гектараў, з іх амаль 60 працэнтаў — балота. Лясы запаведніка параўнаўча маладыя, сярэдні іх узрост — шэсцьдзсят гадоў. Некалькі гадоў назад яны моцна пацярпелі ад пажару, сляды якога відаць паўсюдна. Спачатку наш шлях праходзіць па даволі ажыўленай асфальтаванай шляху, што разразае запаведнік на дзве часткі. Ёсць тут і іншыя дарогі, а таксама веткі чыгуначнай вузкакалейкі. Усе яны ў многім зводзяць на нішто намаганні невялікага штата работнікаў запаведніка, ствараюць непераадольныя цяжкасці ў ахове яго фауны і флары.

Галоўнае багацце запаведніка — велічныя пойменныя дубровы, якіх больш на свеце, бадай, няма. Сярэдні ўзрост дрэў — звыш двухсот гадоў, але ёсць і больш старыя, дубы-патрыярхі, у дуплах іх часам селяцца дзікія пчолы.

Гэта асобная — абарыгенная — парода пчол, так званая цёмная лясная, якая живе тут спрадведу. У Беларусі яе зараз моцна пацяснілі нетутэйшыя пароды — карпацкая, каўказская, украінская і інш. Але на Палессі яшчэ можна сустрэць тых непатрабавальных працавітых пчол, што служылі і далёкім продкам славян. Тут узнік асобны лясны промысел, які атрымаў шырокае распаўсюджанне і велізарнае эканамічнае значэнне, дзякуючы чаму вызначыўся на некалькі стагоддзяў характар развіцця гэтага ляснога краю. Промысел атрымаў назву борцевага, бортніцтва. Ён і па сённяшні дзень вядомы ў некаторых усходнееўрапейскіх народаў: усходніх і заходніх славян, літоўцаў, чувашоў, мардвы, башкір і ў іншых, у каго на працягу стагоддзяў складваліся вельмі падобныя традыцыі пчалярства. Традыцыі гэтыя знайшлі адлюстраванне ў мове, прыёмах самой гаспадаркі, садзейнічалі з'яўленню унікальнай, у многім адзінай культуры борцевага промысла.

На Палессі цяпер засталася ўсяго некалькі борцаў — штучных дуплаў, дзе жывуць пчалы. А калісьці ж іх тут было шмат тысяч. З-за інтэнсіўнага высякання лясоў бортніцтва знікла на нашых вачах. У невялікіх лясных вёсачках і пасёлках дажываюць свае дні і апошнія бортнікі, узрост якіх ужо вельмі паважны. Гэта надзвычай ціхія, тактоўныя і чулыя людзі, што валодаюць надзвычайнымі талентам і разуменнем сакрэтаў прыроды. Яны выдатныя цесляры, рэзчыкі — словам, майстры на ўсе рукі. Інакш нельга. Праца бортніка патрабавала вялікіх практычных ведаў, спрыту і фізічнай сілы. Борць выдзёўбвалася задоўга да раення пчол часцей у сасне ці дубе, куды бортнік узбіраўся пры дапамозе спецыяльнага прыстасавання — лезіва. Доўгія гадзіны даводзілася вісець высока над зямлёй. Новую борць затым нярэдка мецілі спецыяльнымі значкамі, што называліся борцевымі сцягамі. У распараджэнні аднаго бортніка было да некалькіх дзесяткаў борцевых дрэў, у асобных з іх мелася да трох і больш борцяў. Такія дрэвы асабліва цаніліся, былі прадметам гонару пчаляра.

У Вялікім княстве Літоўскім некаторыя бортнікі, у асноўным гараджане і дробная шляхта, аб'ядноўваліся ў асобныя прафесійныя карпарацыі — цэхі, што мелі статуты, уласныя сцягі і рытуал пасвячэння. Індустрыя борцевага промысла і перапрацоўкі яго прадуктаў была вельмі развітая, аб чым сведчаць як назвы спецыяльнасцей, звязаных з промыслам і перапрацоўкай мёду і воску, так і градацыя пасяленняў і рэгіёнаў, дзе займаліся пераважна бортніцтвам.

Майстар-бортнік карыстаўся вялікай колькасцю самых розных інструментаў, якія дапамагалі яму на ўсіх этапах яго нялёгкай працы. Некаторыя з іх ён рабіў сам, іншыя

У лодцы. Гравюра XIX ст.

Гаць на балоце. Гравюра XIX ст.

У глухой вёсачцы. Гравюра XIX ст.

Калода на зямлі

Калода на дубе

купляў у горадзе альбо заказваў мясцовым кавалям, цеслярам, рымарам. Як правіла, бортнік меў некалькі сякер з шырокім лязом — так званыя барты, металічныя цяслы, розныя корбы асаблівых канструкцый, долаты, скрэбніцы, малаткі, пешні, арыгінальны вымяральны інструмент, выраблены з дрэва і іншых матэрыялаў. Усё гэта прызначалася ў асноўным для выдзяўбання борці. Уласна пчалярскі інвентар складалі нож-мёдарэз, сітак, падобны на шлем касманаўта, які засцерагаў галаву ад укусаў пчол, дымакур, ройніца, зробленая з лубу ці бяросты і прызначаная для зборкі і пераноскі высецеўшых раёў, прыстасаванне для адціскання мёду і некаторыя іншыя. Кожны бортнік меў адно, а то і некалькі лезіў. Асноўную іх частку складала плеченая з пяці сырамятных палосак скуры трыццацімятровая вярочка з драўлянай дошкай-лавачкай на адным канцы, кручком на другім і рухомым казлом. Добрае лезіва служыла вельмі доўга і выкарыстоўвалася на ўсіх этапах абсталявання борці і здабывання мёду. Бортнікі мелі і асобны посуд для збірання мёду і яго захавання. Гэта лабзены, якія вырабляліся з лубу і бяросты, і кадоўбы — выдзяўбаныя з дрэва прадаўгаватыя кадзі са шчыльна прыгнанай драўлянай накрыўкай. Посуд, інструменты і іншыя прадметы інвентару бортніка амаль заўсёды ўпрыгожваліся ці то насечкай рознага малюнка, ці то разбой, ці то незвычайнай формы дэталю. Часам па ўпрыгожаннях няцяжка адрозніць вырабы таго ці іншага майстра, многія з якіх былі славытыя на ўсё Палессе — Беларускае і Украінскае.

Прафесія бортніка была спадчынай, ад бацькі да сына перадаваліся сакрэты нялёгкага рамяства, якое многім здавалася магічным. І сапраўды, каб прывабіць пчаліны рой у новую борць, выконвалася цэлае дзейства — тварба, што ўключала тайную частку з заклінаннямі і замовамі, а таксама апыркванне настоем з траў і кветак, акурванне верасам, націранне і г. д. Нядзіўна, што толькі перад смерцю бортнік паведамляў свайму пераемніку самыя заповітныя тайны. Ён вучыў яго чараўніцтву і перадаваў свой борцевы сцяг — знак, які амаль заўсёды складаўся са спалучэнняў розных па велічыні і форме трохвугольнікаў, скобак, колцаў, рысачак.

Бортныя сцягі, або "письмена", з'явіліся, магчыма, ужо тады, калі ў славян яшчэ не было ніякай пісьменнасці. Не выключана, што тыя знакі прайшлі шматвяковую эвалюцыю ў сваім развіцці. Яны не такія простыя, як можа здацца на першы погляд. Гэта свайго роду сялянская геральдычная сістэма, дасканала разабрацца ў якой мы пакуль не змаглі.

Інвентар бортніка, звалены цяпер у цёмных кутках

хлявоў, камор, на гарышчах, а то і проста на вуліцы, можна сустрэць у любой лясной вёсачцы.

Калі намеціўся заняпад бортніцтва ў сувязі з высечкай першабытных лясоў, на Палессі пачало развівацца калоднае пчаларства, пры якім душло для пчол выдзёўбвалася не ў жывым дрэве, а ў яго адсечанай частцы — калодзе. Калоды маглі быць развешаны на дрэвах, часткова ўстаноўлены на спецыяльных памостах — падкурах, прымацаваных да ствала дрэва або на зямлі. Для аховы калод ад мядзведзяў, а іх яшчэ ў пачатку нашага стагоддзя на Палессі было нямала, выкарыстоўвалі падкуры з убітымі знізу вострымі драўлянымі ці жалезнымі штырамі. Ахай ад касалапых служылі і іншыя прыстасаванні. Самае распаўсюджанае з іх — самабітка — тоўстае бервяно ці камень на сырамятным рамяні. Ёсць такія самабіткі і ў Прыпяцкім запаведніку. Ад яе калісьці загінуў тут мядзведзь — на яго ўпала з дрэва масіўная калода, мёдам з якой ён хацеў паласавацца.

Калоды розных форм і памераў, вырабленыя мясцовымі ўмельцамі, — найбольш распаўсюджаны помнік старадаўняй народнай культуры. Да гэтага часу на самых вялікіх дрэвах, што растуць па ўсім Палессі, можна бачыць тысячы такіх, як правіла, пустых калод, што застаюцца своеасаблівым напамінкам аб забытым старажытным промысле, аб адным з самых характэрных бакоў былой культуры сялян-палешукоў.

У кожнай сялянскай сям'і, вясковай хаце вельмі многія рэчы вырабляліся сваімі рукамі. Жанчыны пралі, ткалі палатно, шылі, вышывалі, амаль цалкам забяспечвалі патрэбнасць сям'і ў адзенні, а сёе-тое выраблялі і на продаж. Мужчыны добра ведалі цясларскае, бандарнае, часам кавальскае рамяство, былі неблагімі рэзчыкамі па дрэве, плялі з лыка, лазы, саломы, умелі рабіць вытанчаныя берасцяныя кашы розных памераў і шмат чаго іншага. Усе гэтыя прадметы ствараліся для штодзённых патрэб, толькі зараз мы пачалі цікавіцца імі, нават з захапленнем збіраць. Не дзіва: палескія розныя калаўроты, саламяны посуд незвычайных форм, вышытыя язычніцкім узорам ручнікі — усё гэта самыя сапраўдныя творы народнага мастацтва з тысячагадовай гісторыяй.

Дом палешука, яго хата ў глухіх месцах аж да канца XIX ст. у большасці была курная, зрубленая з сасновых бярвенняў, з дашчаным дахам. Абагравалася яна печчу, зробленай цалкам з гліны. Для гэтага выраблялася своеасаблівая драўляная форма, якая абмазвалася глінай і паступова выпальвалася, пасля чаго на яе месцы заставаўся трывалы маналіт. Такая печ служыла гаспадарам без рамонту вельмі доўгі час.

У столі курнай хаты для выхаду дыму рабілася невялікая

адтуліна з драўлянай засаўкай. У гэту адтуліну можна было ўстаўляць лучнік — вялікую лубяную трубу, што з'яўлялася часткай асвятляльнага прыстасавання, на якім гарэла лучына. Да канца лучніка падвешваўся посвет — жалезная рашотка, куды падкладваліся хваёвыя трэскі. Часам, праўда вельмі рэдка, лучнікі рабіліся і з гліны — іх выраблялі майстры-ганчары ў сяле Гарадная, а потым развозілі на вазах па ўсім Палессі. Такі гліняны лучнік крыху нагадваў усечаны зверху каўпак або велізарны гаршчок без дна, да ніжняй часткі якога мацаваўся посвет.

У хаце над печу рабіўся драўляны палок, а пад самай столлю — вялікая паліца. На ёй сушылі лучыну. Каля сцен стаялі лаўкі і вялікі стол, а ўсю прастору ад печы да сцяны займала вялікая драўляная лава, на якой спала большая частка сям'і. Паміж печу і сцяной знаходзілася перакладзіна для сушкі адзення і іншых патрэб. На думку беларускіх этнографу і пісьменнікаў мінулага стагоддзя, у тым ліку і ўрадженцаў Палесся, курная хата не з'яўлялася тым сапраўдным дымным пеклам, пра якое ў свой час так любілі пісаць. Вось звесткі з кніжкі "Туров и Туровщина", выдадзенай у Мінску ў 1877 г.: "...представлюемая некоторыми... гнусною курная изба для простолюдия несравненно выгоднее против... светлой"; "В... курной избе не больше как через полчаса все зловердые испарения не только изнутри избы, но и из стен и из подлоги могут выйти вон..."; "Скажут, что дым выедает глаза, но посмотреть бы на 80-летних стариков и старух, проживших всю жизнь в курных избах...". А вось яшчэ адна думка, якая належыць вядомаму журналісту, пасля рэдактару "Вестника Западной России" І. Эрмічу, які нарадзіўся і вырас у глыбінным Палессі. У сваіх "Очерках Белорусского Полесья", надрукаваных у 1868 г. у Вільні, ён пісаў: "Я думаю таксама, што тым вельмі памыляцца, якія мяркуюць, што дым курнай хаты адмоўна ўплывае на здароўе чалавека, асабліва на яго зрок. На Палессі паляць у печах часцей за ўсё сасновымі або бярозавымі дрэвамі, а дым ад гэтых дроў не толькі не пагаршае стану здароўя, а бадай што служыць сродкам, часткова гаючым, часткова засцерагальным ад многіх хвароб".

На сядзібе палешука будаваліся і шматлікія складскія памяшканні, а таксама жывёльны двор, памеры якога часам былі вельмі значныя. Гэта нядзіўна, паколькі на надзвычай багатым сенакоснымі ўгоддзямі Палессі жывёлагадоўля атрымала вялікае развіццё. Сяляне трымалі кароў, свіней, авечак, валоў, коней і іншую жывёнасць. Нямала было ў іх і птушкі, у асноўным качак, гусей і курэй.

Значнай надмогай у гаспадарцы служыла паляванне, спосабы і прылады якога былі часам даволі арыгінальныя.

Палешукі ў мностве здабывалі вадаплаўную і баравую, г. зн. лясную, дзічыну: гусей, качак, кулікоў, глушчоў, цецерукоў, рабчыкаў і іншую птушку; прамышлялі пушнога звера: вавёрак, лісіц, куніц, выдраў, норак; стралялі вепрукоў, ласёў, мядзведзяў, казуль і аленяў. Забарона на захоўванне агнястрэльнай зброі, уведзеная для насельніцтва Беларусі пасля паўстання 1863 г., садзейнічала вынаходніцтву самалоўных прылад палявання, якія вырабляліся ў асноўным з самых звычайных, падручных матэрыялаў: дрэва, жалеза, вяровак і г. д.

Яшчэ большую ролю адыгрывалі самалоўныя прылады ў рыбалоўстве. Дзякуючы багаццю ў вадаёмах Палесся разнастайнай рыбы рыбалоўны промысел атрымаў у краі вельмі вялікае развіццё. Кожная палеская сям'я мела для гэтага спецыяльныя снасці і лодкі-чаўны. Лавілі рыбу практычна ўсюды: на вялікіх і малых рэках, азёрах, у ручаях, пратоках, нават на балотах. Найбольш распаўсюджанымі прыладамі лоўлі былі: сеткі, венцеры, бучы, настаўкі, якія вырабляліся амаль кожным гаспадаром самастойна з пругоў, вяровак, бяросты. Асаблівага майстэрства патрабавала пляценне з лазы бучаў і венцераў, а таксама сетак з нітак. Часта рыбу білі восцямі, што каваліся мясцовымі кавалямі. Арыгінальнымі прыладамі лоўлі былі кацец і езы. Кацец рабіўся з тонкіх драўляных калкоў, сплеченых лазовымі прутамі ці вяроўкай, і ставіўся на адной з праток, перагароджваючы яе. Рыба ішла ў кацец і ў рэшце рэшт трапляла ў галоўную яго частку, што ўяўляла сабой авальную пастку, з якой уладальнік катца рэгулярна выбіраў рыбу. З пачаткам спаду выхад кацец зусім перагароджваў буйной і сярэдняй рыбе выхад у раку, яе вылоўлівалі ў велізарнай колькасці і змяшчалі непадалёк у адно з маленькіх азёр. Гэта азярцо называлася саджам і служыла да ледастава сховішчам жывой рыбы, што ішла на продаж. Езамі нават перагароджвалі ўсю раку, калі вясной лавілі асятроў. Для гэтага абавязкова выкарыстоўвалася вялікая лодка — у яе ўцягвалася цэнтральная частка еза — сетка з уловам, якая завязвалася. Рыбалоўства давала некаторым сялянам вялікі прыбытак. Яны вазілі прадаваць рыбу нават у Вільню, Кіеў, Варшаву і іншыя гарады.

У глухім лясным кутку за Ствігай земляробства не адыгрывала такой ролі, як у мясцовасцях каля Турава і на захад ад яго. У глыбінным Палессі толькі на невялікіх баравых палянах меліся зусім маленькія палі, якія ледзь забяспечвалі патрэбы іх гаспадароў. Агарод тутэйшага палешука быў таксама бедны. Тым не менш недахопу ў ягадах і фруктах людзі не адчувалі. Усё гэта даваў родны лес, у якім раслі разнастайныя плады і ягады, мноства

грыбоў, арэхаў, прыдатных да яды каранёў і траў. У зборы дароў лесу палескі селянін дасягнуў вялікай дасканаласці, сапраўднага майстэрства.

Стагоддзі ляснога жыцця садзейнічалі стварэнню спецыяльнага збіральніцкага інвентару: кошыкаў, берасцянак, каробак, што вырабляліся з лазы, арэховых пруткоў, лубу, бяросты, саломы і іншых матэрыялаў. Падобныя вырабы вельмі разнастайныя, практычныя і прыгожыя. У іх няма нічога лішняга, яны дасканалыя па форме, паколькі творцам іх з'яўляўся не адзін чалавек, а цэлыя пакаленні людзей, блізкіх да зямлі, якія жылі ёю. Як шкада, што, ахоўваючы помнікі старадаўніх рамёстваў, мы ніколі ўжо не зможам узнавіць поўную карціну мастацкай творчасці, адчуць асаблівасць вырабаў той ці іншай мясцовасці або выдатнага безымяннага майстра, які так цаніўся калісьці ў сваёй акрузе. Занадта позна пачалі збіраць усё гэта, усвядоміўшы нарэшце, ды і то пакуль не ўсюды, што і ў палескай вёсачцы ёсць, аказваецца, шмат цікавага. Не заўсёды задумваюцца над гэтым і мясцовыя жыхары. А ў дзёда ж, напрыклад, які пляце лапці, па-тутэйшаму пастолы, і рэжа па дрэве на самаробным такарным станку з лучным прывадам, можна многаму навучыцца. Калісьці і яго, зусім яшчэ маленькага хлапчука, у доўгія зімовыя вечары вучыў усяму гэтаму бацька. Год ад году расло ўменне маладога селяніна. Ён спасцігаў неабходныя навыкі працоўнага жыцця, асвойваў цясларскую і сталярную справу, вучыўся плесці з лыка, каваць у кузні, вырабляць аўчыны і шкуркі пушных звяроў. Ад адных заняткаў да другіх пераходзіў лёгка: улетку з рانیцы правяраў пасткі на рыбу, касіў сена, бортнічаў, гнаў дзёгаць і смалу, сек лес; вечарам займаўся рамонтам і вырабам рознага хатняга і гаспадарчага інвентару, наладжваў снасці на заўтрашні дзень. Зімой у дзённы час паляваў на баравую птушку і звера, а вечарамі рыхтаваўся да вясны і лета — рамантаваў інструмент, віў вяроўкі, плёў сеткі, рабіў самаловы, кашы, посуд, гнуў дугі, палазы, вобады для колаў, плёў лапці і г. д.

Жаночая работа была больш тонкая. Зімовымі вечарамі гаспадыня і яе дочки пралі, ткалі, шылі, выпывалі. Тут жа, за работай, пры святле лучыны маці і бацька расказвалі дзецям і дамачадцам розныя гісторыі, казкі, распавядалі аб прыкметах і навер'ях, гаварылі, калі трэба ставіць на гарышчы яду для дамавіка, у якім выпадку звяртацца да ведзьмака, г. зн. чараўніка, а не да святчэнніка, вучылі, як засцерагчыся ад падкопаў ваўкалака — пярэваратня, што прымае розныя абліччы — ваўка, мядзведзя, розных звяроў і птушак.

Вялікімі падзеямі ў жыцці вёскі былі вяселлі і пахаванні,

а таксама розныя традыцыйныя святы, у якіх удзельнічалі ўсе жыхары. Абрады суправаджаліся музыкай і спевамі. Пры гэтым ужываліся экзатычныя музычныя інструменты, напрыклад драўляныя трубы двух і больш метраў даўжыні. Падобныя трубы, але меншых памераў, выкарыстоўвалі мясцовыя пастухі, якія часта выконвалі і ролю вясковых музыкантаў. Ці не найбольш ярка і радасна адзначаліся свяtkі. Да іх доўга рыхтаваліся, а потым месяцамі ўспаміналі былія ўрачыстасці: як калядавалі, чым за гэта ўзнагародзілі, пачаставалі, якія былі ражання, каго яны пацешылі больш за ўсіх. Вандроўныя дудары-спевакі лічыліся ў палескіх вёсачках заўсёды жаданымі гасцямі. Іх ігру, спевы, расказы пра бачанае і пачутае, а таксама казкі, легенды, жарты ўспаміналі многія гады.

Вандруючы па заствігскіх лясах (большая частка знаходзіцца ў сучасным Лельчыцкім адміністрацыйным раёне), пераконваешся ў тым, якой катастрафічнай была для беларусаў і іх культуры другая сусветная вайна. Фашысты спалілі ў гэтым партызанскім раёне ўсе вёскі і пасёлак Лельчыцы, забілі тысячы мірных жыхароў. У сяле Тонеж загадалі сялянам сабрацца на плошчы каля царквы. Тых, хто спрабаваў схавацца або не мог ісці, забівалі на месцы. Жанчын, старых і больш за сто дзяцей, што прыйшлі на плошчу, сагналі ў драўляную царкву і спалілі жывымі. Так помсцілі гітлераўцы няскоранаму народу. У самым цэнтры Тонежа стаіць цяпер сціплы абеліск у памяць тых трохсот жыхароў, якія былі спалены карнікамі ў студзені 1943 г. Непадалёк — брацкая магіла савецкіх воінаў і партызан, што загінулі пры вызваленні гэтых мясцін, а побач, у цянiстым скверы, знаходзіцца невялікі помнік ста аднаму ўраджэнцу вёскі, якія не вярнуліся з вайны. Вялікае было гора, але памяць пра спаленых, закатаваных, забітых — вечная. Кожны год чуюцца ў Тонежы плачы. Гэта ўсенароднае памінанне тых аднавяскоўцаў, хто загінуў у мінулай вайне, — салдат, партызан і мірных жыхароў. Тонежскія плачы. Пра іх ведае кожны на Беларусі. Народжаныя ў сяле, што славілася сваімі спевакамі, яны блізкія да рускіх галашэнняў. Як дзіўна ўсё праламiлася, нават у горы наша сялянства не страчвае свайго гонару, велічы — яго несціханы боль, яго горкія слёзы, ператвараючыся ў галашэнні, становяцца самымі высокімі ўзорамі агульначалавечага, сусветнага мастацтва...

Развітваючыся з Заствіжжам, пабывайце абавязкова ў Рудні — лясной вёсачцы, размешчанай на самай паўднёва-заходняй мяжы запаведніка. Дабірацца сюды лепш за ўсё з Тонежа. Ісці дзевядзецца пешшу па спежках і гацях. Жыхары Рудні — патомныя палешукі, у іх гаспадарцы лясныя промыслы, збор ягад і грыбоў адыгрываюць усё

яшчэ вельмі вялікую ролю. "Лес і балота іх кормяць", — кажуць пра руднянцаў суседзі, якія жывуць, між іншым, не так ужо і блізка — за пятнаццаць і больш кіламетраў ад Рудні. Ідучы па палескіх прасторах, парослых стройнымі соснамі, я часта ўспамінаю, як захапляўся І. Эрэміч тутэйшымі мясцінамі больш за стагоддзе назад: "Люблю вас, лясы маёй радзімы, лясы гіганцкія, лясы дрымучыя, невядомыя, бясконцыя! Я не забуду вас, вашай цішыні, вашага шэпту, вашай засні... Я апынуўся пад шатамі векавых хвой. Якая ўрачыстая цішыня, якое красамоўнае маўчанне навокал мяне! Якая прастора тут для душы маёй і цела! Як лёгка лунае думка мая!.. Як прыемна і свабодна расшыраюцца мае лёгкія для ўдыхання паветра чыстага, водарнага, незаражанага тленнем, напоўненага гаючымі смаленымі часцінкамі! Вакол мяне волаты лясоў. Ствалы іх роўныя і чыстыя. Да самай верхавіны не стракаціць іх ніводзін сучок, ніводная галінка. Яны стаяць, як свечкі гіганцкія... Лясы, бадай, яшчэ больш чароўныя зімою... Ствалы дрэў па калені патанулі ў цёплым, пушыстым дыване снегу. Часам толькі на ім відаць след жывёліны, што прабіралася з лесу на дарогу, — то дробны, які пакінуў пасля сябе на снезе ледзь прыкметную палоску, то буйны і размашысты... Групы дрэў прыбраныя, як на баль... Сонечны прамень, здрабняючыся ў незлічоных іх гранях, іскрыцца ўсімі колерамі вясёлкі і робіць іх цудоўнае ззянне невыносным для слабага зроку чалавека... Стройнае пірамідальнае елка высокая ўзнесла свой востры шпіль у сіняе неба. Лапкі яе, насуперак законам прыроды, па-сваяцку прыціскаюцца да зямлі. Пад іх шатамі ўтварыўся шацёр, пасланы шаўкавістаю травою. Мядзведзь спіць пад гэтым сумётам сном літаргійным. А там, удалечыні, праімчаўся статак дзікіх коз, што ледзь дакраналіся да снегу сваімі вострымі капыткамі... Але спустымся з воблакаў паэзіі ў прозу побыту штодзённага. Лес дастаўляе палешуку так многа жыццёвых выгод і дастатку... Хата ляснаго жыхара моцная і прасторная; будынкі для рознай жывёлы — узруб, з дрэва — у абхват таўшчынёю; у хаце цёпла і светла... Прывольна жывуць гэтыя анахарэты... Якія яны ласкавыя, уважлівыя, гасцінныя! Зараз бы, здаецца, пырхнуў з мітусні, што мяне акружае, эгаізму і ненатуральнасці ў абдымкі гэтых добрых дзяцей прыроды, і век бы з імі не расставаўся".

Прыгадваюцца і іншыя словы журналіста — пра невычэрпнасць тутэйшых лясоў. "Што датычыць воклічаў тых палітыка-эканомаў, якія, не выходзячы са свайго пецярбургскага кабінета, аплакваюць знішчэнне нябачных імі лясоў, лямант іх заўсёды здаваўся мне, як палешуку, даволі забаўным. Лес можна знішчыць там толькі, дзе яго

нямнога. Але знішчыць лясы палескія, ды гэта амаль тое ж, што выпіць Дняпро". На вялікі жаль, "палітыка-эканомы", аказалася, мелі рацыю. З цягам часу суцэльныя прамысловыя высечкі прывялі да таго, што велізарныя па плошчы векавыя бары і дубровы аказаліся цалкам высечанымі. Казачныя палескія пушчы ператварыліся ў звычайныя маладыя лясы, якіх шмат на нашай планеце. Пра былую веліч дрымучых пушчаў нагадваюць толькі нямногія хвой-патрыярхі ды старадаўнія пойменныя дубровы ў Прыпяцкім запаведніку.

ДА ПАГАРЫНСКІХ ГАРАДКОЎ

У шлях на Пінск • Сяло Альшаны • Вёска Рамель • Давыд-Гарадок • Замкавая гара • Давыд-гарадоцкія мяшчане • Юраўская царква • "Беларуская рэзь" • Могільнік на Леваноўшчыне • Сяло Вялемічы • Ільінская царква • Вёска Рубель • Міхайлаўская царква • Археалагічныя помнікі Хатомеля • Вёска Альшаны — куток старадаўняга Палесся • Звычай, павер'і, сказанні, прыкметы • Рака Гарынь • Вёска Харомск • Чортава гарадзішча • Сяло Альпень • Вёска Дубянец • Вёска Беражно • Вёска Белавуша • Столін • Парк "Манькавічы" • Царква і сінагога • Асеннія кірмашы

Сушапутная дарога з Турава ў Пінск праходзіць па велізарным чарназёмным полі. На нашым шляху і крыху ў баку размяшчаюцца вельмі старажытныя паселішчы, якія толькі на тры-чатыры стагоддзі ўступаюць ва ўзросце самому Тураву. Першае з іх — Верасніца, добра ўжо знаёмая нам па ўкладным запісе князя К. І. Астрожскага, зробленым у 1508 г. на Тураўскім евангеллі. За Верасніцай, непадалёк ад Давыд-Гарадка, размешчана старадаўняе сяло Альшаны, у якім больш за тысячу дамоў. Зусім яшчэ нядаўна ў цэнтры сяла, паблізу возера, стаяла прыгожая драўляная царква, зрубленая ў 1866 г. Гэты помнік старажытнага дойлідства, упрыгожаны дэкаратыўнай разьбой, згарэў некалькі гадоў назад. На месцы пажарышча застаўся толькі падмурак, што сіратліва прабіваецца скрозь буйное пустазелле, якое запоўніла пустку. Папялішча глядзіцца ледзь зацягнутаі велізарнай ранай, і зажыўленне яе адбудзецца не хутка. Але да гэтага часу ў размовах альшанцаў можна пачуць: "Ля царквы", "Каля царквы", "За царквою" і г. д.

Зусім недалёка ад Альшан, за тры кіламетры на поўдзень, знаходзіцца вёска Рэмель, вядомая па пісьмовых крыніцах з 1452 г. У паўночнай частцы вёскі стаіць драўляная Міхайлаўская царква XVIII ст. У пачатку

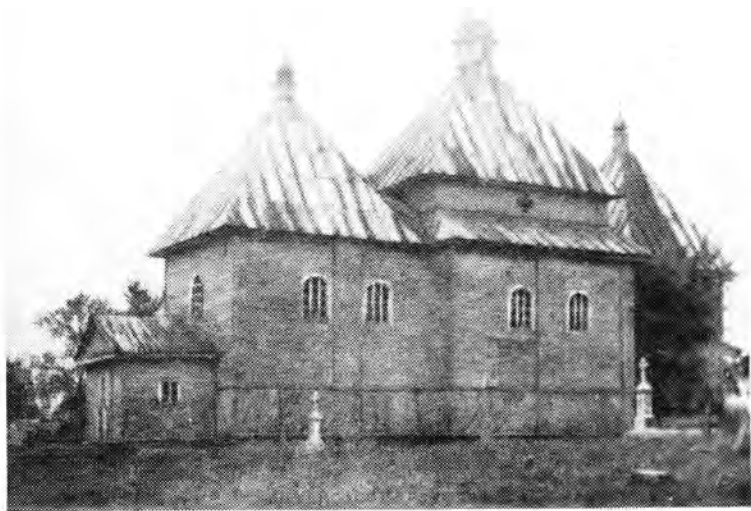
Давыд-Гарадок ля падножжа гарадзішча

Адзенне давыд-гарадоцкіх мяшчан. Здымак пачатку XX ст.

Касцюмы давыд-гарадоцкіх мяшчанаў.
Здымак зроблены ў канцы XIX ст.

Юраўская царква ў Давыд-Гарадку, XVIII ст.

Купалы Юраўскай царквы

Разныя царскія вароты Юраўскай царквы.
Сярэдзіна XVIII ст.

Драўляныя крыжы ля Юраўскай царквы

Каменны крыж ля Юраўскай царквы. XIX ст.

Давыд-гарадоцкія майстры Мікіта і Пахом. Срэбраная з пазалотай рыза абраза "Божай маці Адзігітрыя". 1752 г.

нашага стагоддзя да яе прыбудавана трох'ярусная званіца з шатровым дахам. Асноўнае памяшканне храма — квадратны зруб, аб'яднаны з пяцігранным алтарным зрубам агульным дахам з невялікімі галоўкамі. Рэмельская царква, пабудаваная, гэтак жа, як і згарэўшая альшанская, неведомымі сялянскімі майстрамі, — выдатны ўзор мясцовай будаўнічай культуры, што налічвае ўжо многія стагоддзі.

Давыд-Гарадок — месца яшчэ больш старажытнае. Ляжыць ён на абодвух берагах паўнаводнай Гарыні, цэнтральная частка — на яе астравах. У незапомныя часы славянамі на гэтай рацэ заснавана мноства градаў. Летапісцы называюць іх "города Погорынские", г. зн., што назвы многіх з пасяленняў ужо не былі ім вядомы. Пра частку тых градаў не засталася нават вусных паданняў.

Погалас гаворыць, што стваральнік Давыд-Гарадка — яцвяжскі князь, важак ваяўнічага племя, якое знікла з твару зямлі. Пры хрышчэнні князь названы Давыдам, а яго гарадок сталі зваць Давыдавым. Больш праўдападобнай здаецца версія аб заснаванні горада вальнскім князем Давыдам Ігаравічам, унукам Яраслава Мудрага, у самым пачатку XII ст. З 1100 па 1112 г. Давыд Ігаравіч валодаў Пагарыннем і тады ж заклаў недалёка ад упадзення Гарыні ў Прыпяць крэпасць. Ад тых часоў у Давыд-Гарадку захавалася гарадзішча на правым беразе Гарыні, якое часта называюць Замкавай гарой. Яно мае дыяметр да 110 метраў і вышыню да 5 метраў. Сям-там відаць рэшткі абаронных валоў — у мінулыя часы іх акружаў шырокі роў.

На гарадзішчы не адзін раз вяліся раскопкі, якія раскрылі рэшткі жылых і гаспадарчых пабудоў, пахаванні. Дамы давыдгародцаў у XII—XIV стст. рубліліся з хваёвых бярвенняў, даўжынёй ад 2,5 да 5 метраў. Падлога ў дамах была драўляная, а печы — глінабітныя. Вуліцы масціліся бярвеннямі. У паўночнай частцы гарадзішча выяўлены рэшткі драўлянай капліцы, побач з якой знойдзены пахаванні ў дубовых калодах. Пры раскопках выяўлены прадметы побыту старажытных гараджан: наканечнікі коп'яў і стрэл, сякіры, долаты, нажы, касцяныя іголки для пляцення сетак, верацёны, лыжкі, рэшткі глінянага посуду, абутку і г. д.

Давыд-Гарадок уваходзіў у склад Тураўскага княства і ў самым канцы XIV ст. разам з іншымі землямі адышоў да Вялікага княства Літоўскага. У 1400 г. за ўдзел у змове пакараюць смерцю апошняга мясцовага князя, Мітка Давыдавіча. Пасля горад часта мяняе сваіх уладальнікаў, пакуль у 1551 г. не становіцца ўласнасцю багацейшых магнатаў Радзівілаў, якія моцна асталываліся тут больш чым на два стагоддзі раней. Радзівілы ўмацоўваюць замак,

узведзены на гарадзішчы, і горад, акружаны драўлянымі сценамі. У XVII ст. Давыд-Гарадок неаднаразова спусташаўся, а ў час руска-польскай вайны 1654—1667 гг. быў разбураны і спалены. З таго часу значэнне яго як мясцовага цэнтра гандлю і рамёстваў рэзка ўпала. Ён ператварыўся ў невялікі пасёлак, які ўвайшоў у 1793 г. у склад Расіі. У 1796 г. Давыд-Гарадок стаў мястэчкам Мазырскага павета. Быў зацверджаны яго герб: стужка ракі з сярэбранымі прыстанямі, з залатым суднам і двума варотамі, што сімвалізавалі эканамічнае значэнне горада як гандлёвых варот Пагарыння і Валыні. У 1836 г., пасля пераводу жыхароў у саслоўе мяшчан, значна ажывілася гандлёва-эканамічнае жыццё горада. Тут будуюцца суднаверф і розныя склады, насельніцтва пачынае весці актыўны гандаль з усім Палессем, а таксама з Варшавай, Данцыгам, Вільняй, Кіевам, Кенігсбергам і гарадамі ўверх па Гарыні.

У памяць аб тым, што ў горадзе калісьці была свая рада, стаяла радная палата, у якой збіраліся выбарныя. Адна з вуліц называлася Радзічы. Некалькі сем'яў давыдгародцаў, патомкаў выбарных, афіцыйна называліся раднымі мяшчанамі. Мужчыны з гэтых сем'яў па святах насілі парадную вопратку выбарных: вельмі доўгі кафтан з пазументамі і кутасамі, шырокі шаўковы пасак, высокую футравую шапку, якая нагадвала баярскую.

Па характары, паводзінах, знешнім абліччы і вопратцы давыдгародцаў лёгка пазнавалі на ўсім Палессі. Жыхары гарадка былі ў асноўным высокага росту, упэўненыя ў сваёй сіле, спакойныя, з надзвычай развітым пачуццём незалежнасці, якую яны ўсяляк імкнуліся засцерагчы ад магнатаў і замахаў дзяржавы, даказваючы законнасць сваіх старадаўніх прывілей і мяшчанскія правы. Адзенне давыдгародцаў, асабліва жаночае, было надзвычай каларытнае. Яшчэ да гэтага часу ў некаторых дамах патомных гараджан захоўваюцца старадаўнія кафтаны цёмнага колеру, кушакі, прыгожыя паскі, вышытыя кашулі з запанкамі, тіганцкія, багата ўпрыгожаныя жаночыя галаўныя ўборы, значна большыя па памерах, чым у Тураве.

Як і іх продкі, цяперашнія давыдгародцы цудоўныя агароднікі і кветкаводы. Амаль у кожным доме вырошчваюць выдатную агародніну і насенне. Раней усё гэта ў свежым і сушаным выглядзе развозілі па Беларусі, Расіі, Украіне, Літве, Польшчы. Давыдгарадоцкія мяшчане гандлявалі і мяснымі вырабамі, вэнджанай, салёнай, марынаванай і сушанай рыбай, грыбамі, ягадамі.

З рамёстваў асабліва славілася шавецтва. Давыдгародцы рабілі такія скураныя боты і туфлі, пра якія да гэтага часу расказваюць легенды. Справа ў тым, што яны зусім не прамакалі і былі надзвычай трывалыя. Знаўцы за-

Вёска Вялемічы. Лы́нская царква. XIX ст.

Вёска Вялемічы. Адзенне дзяўчынкі
Здымак 1930-ых гадоў

Абраз "Сабор Міхаіла Архангела" з царквы вёскі Рубель. XVIII ст.

Столін. Асенні кірмаш. Ткачыхі за кроснамі. Здымак 1986 г.

Ганчар са сваімі вырабамі на кірмашы ў Століне

пэўнівалі, што высокія давыдгародскія боты па сваіх якасцях значна лепшыя за слаўтыя астапы, што вырабляліся майстрамі на Селігеры. З іншых рамёстваў жыхароў вылучаліся сеткапляценне, ткацтва, разьба па дрэве. Значны прыбытак даваў продаж плеченых з саломы капелюшоў розных пакрояў, шапак і кошыкаў, а таксама плеченых з вярбовых прутоў кузавоў для павозак. Нярэдка гэтыя вырабы фарбавалі ў розныя колеры і распісвалі, што надавала ім асаблівы, прывабны выгляд.

Гэтак жа як і для драўлянага Турава, вялікай бядой для давыдгародцаў былі пажары. Яны неаднаразова спусташалі горад. Перад самай вайной, 6 мая 1936 г., Давыд-Гарадок, які адышоў па Рыжскім мірным дагаворы 1921 г. да буржуазнай Польшчы, выгараў дашчэнт. Не пацярпелі толькі нямногія мураваныя будынкi ў цэнтры, напрыклад касцёл. Цудам ацалелі і некаторыя драўляныя будынкi, у тым ліку старадаўнія. Сярод іх драўляная Георгіеўская царква, пабудаваная ў канцы XVII — пачатку XVIII ст. Яна да гэтага часу стаіць на высокім узгоркаватым беразе рэчкі Сежкі ва ўсходняй частцы горада. У народзе яе часцей называюць Юраўскай, бо імя Георгій часцей гучала як Ягорый, Юрый, таму і царква называецца Юраўскай, а не Георгіеўскай. Яна вельмі прыгожая і разам са званіцай і шматлікімі высокімі драўлянымі крыжамі, што стаяць асобна, выглядае надта маляўніча. Вакол яе старадаўнія могiлкі, на якіх нямала каменных надмагільных помнікаў надзвычай дзіўных, амаль загадкавых абрысаў. Двух'ярусная каркасная званіца пад шатровым дахам стаіць на некаторым аддаленні ад царквы, у паўночна-заходнім кутку царкоўнага двара, насупраць уваходу. Сама царква трохзрубная, пакрытая трыма чатырохскатнымі дахамі, увенчанымі невялікімі купаламі з маленькімі галоўкамі. У інтэр'еры драўляны разны Іканастас, царскія вароты якога цяпер захоўваюцца ў Заслаўскім музеі рамёстваў і народных промыслаў. Ён пяціярусны, датуецца сярэдзінай XVIII ст. і выкананы, бясспрэчна, мясцовымі майстрамі. Асабліва цікавая разная частка іканастаса, падзеленага на ярусы простымі карнізамі з паўкалонкамі. Адчуваецца грунтоўная, чыста прафесійная прапрацоўка матэрыялу. Малюнак розных кампазіцый нагадвае, бадай, больш стыль ракако, у той час як іх дэталі, хутчэй, цягнуцца да познебарочнага стылю. Гэта не здаецца дзіўным, паколькі дадзены помнік уяўляе сабой дастаткова звычайны спляў мясцовых беларускіх школ разьбы па дрэве, якія бралі вельмі многае ад барочнай асновы мастацтва свайго часу, але ўлічвалі густы новага веку. Тыя, хто бачыў падобныя розныя іканастасы, прыгадаюць інтэр'еры цэркваў Масквы і Падмаскоўя XVII — пачатку XVIII ст. Нічога дзіўнага ў

тым няма, паколькі ўсе яны з'яўляюцца творамі беларускіх майстроў. Менавіта яны, беларускія майстры, прынеслі ў Расію XVII ст. невядомае да той пары мастацтва — аб'ёмную ажурную арыяментальную разьбу, якая адразу ж заваявала самае шырокае прызнанне. У розных рускіх дакументах разьба гэта пачала называцца "беларускай рэзью". Ёю ўпрыгожвалі не толькі інтэр'еры шматлікіх цэркваў, але і палацаў. У адной толькі Маскве ў другой палове XVII ст. працавала некалькі дзесяткаў беларускіх майстроў-рэзчыкаў, у тым ліку больш дваццаці ў Аружэйнай палаце Маскоўскага Крамля, сярод кіраўнікоў якіх былі і беларускія майстры "разных і сталярных спраў". "Беларуская рэзь" атрымала ў Расіі надзвычай шырокае распаўсюджанне і аказала самае прамое ўздзеянне на далейшае развіццё гэтага мастацтва.

Жывапіс Юраўскага храма ў асноўным даволі позні. Найбольшую каштоўнасць маюць іконы з іканастаса, створаныя ў XVIII ст. Зрэшты, мясцовы жывапіс значна ўступае разьбе.

За два кіламетры на паўночны ўсход ад горада, ва ўрочышчы Леванюшчына, знаходзіцца цікавы археалагічны помнік. Гэта — выяўлены некалькі гадоў назад у час земляных работ могільнік. Пры абследаванні яго знойдзены розныя ганчарныя вырабы: лепная пахавальная ўрна са светла-жоўтай гліны, посуд, міскі, гаршкі. Усе знаходкі адносяцца да прадметаў зарубінецкай культуры і датуюцца I—V стст. нашай эры.

Некалькі падобных могільнікаў знаходзяцца ў раколіцах вёскі Вялемічы на поўдзень ад Давыд-Гарадка. На іх выяўлены сотні пахаванняў, самыя раннія з якіх адносяцца да пачатку нашай эры. Пры раскопках знойдзены бронзавыя ўпрыгожанні, гліняны посуд, жалезныя нажы і іншыя прадметы. Недалёка ад могільнікаў — сляды пасяленняў плямён зарубінецкай культуры. На іх удалося выявіць рэшткі жылых і гаспадарчых памяшканняў, шматлікія прадметы побыту.

Ва ўсходняй частцы Вялемічаў стаіць драўляная Ільінская царква, пафарбаваная ў тон лістоты дрэў. Пабудавана яна ўсяго толькі стагоддзе назад, але яе аблічча моцна нагадвае ўкраінскія храмы, створаныя ў эпоху позняга барока. У барочным стылі выканана і трох'ярусная (васьмярык на двух чацверыках) званіца, што стаіць воддаль. У цэнтры кампазіцыі царквы — квадратны асноўны аб'ём, да якога прырублены квадратны бабінец, прамавугольны бакавыя памяшканні і пяцівугольная алтарная частка з невялікімі бакавымі рызніцамі. Кожны зруб вячае самастойны верх з гранёнымі купаламі і маленькімі галоўкамі. Сцены царквы абабіты дошкамі,

размешчанымі па вертыкалі, што надае ёй адчуванне накіраванасці ўвышыню.

За балотамі, на паўднёвы захад ад Вялемічаў, на правым беразе ракі Гарыні стаіць вёска Рубель — адзін з самых старажытных населеных пунктаў краю, вядомы ў пісьмовых крыніцах з 1511 г. У ім знаходзіцца яшчэ адна драўляная царква, якая нагадвае будынкі эпохі барока. Гэта амаль двухсотгадовы Міхайлаўскі храм, асвечаны ў 1796 г. Складаюць яго тры шмат'ярусныя зрубы адной вышыні і розных абрысаў і памераў. Асноўны зруб — васьмігранны, завершаны васьмерыком на чацверыку з гранёным купалам і галоўкай; бабінец — прамавугольны; алтарны зруб — пяцігранны, завершаны гэтак жа, як і бабінец, васьмерыком з гранёным купалам і галоўкай. З трох бакоў царква акружана прытворамі, прыбудаванымі пазней, а побач — трох'ярусная драўляная званіца.

У ваколіцах Рубеля, як і каля Вялемічаў, шмат археалагічных помнікаў, раскопкі якіх у асноўным не праводзіліся. Гэта курганы, могільнікі, месцы старажытных селішчаў. За некалькі кіламетраў на паўднёвы ўсход ад Рубеля, за вёскай Хатомель, знаходзіцца цэлы комплекс былых селішчаў. Сярод самых цікавых старажытных помнікаў — даволі вялікае гарадзішча, што адносіцца да VII—X стст. Побач з ім — селішча і могільнік. У Хатомельскім археалагічным комплексе знойдзены рэшткі жылых памяшканняў, якія ацяпляліся глінабітнымі печамі, а таксама і пахаванні. Першапачаткова тут сяліліся плямёны пражскай культуры, затым на працягу некалькіх стагоддзяў жылі драўляне. На ўсім Палессі гэта адно з самых ранніх іх пасяленняў.

Яшчэ далей ад Хатомеля, у глыбіню Палесся, за 20 кіламетраў на поўдзень, сярод непраходных балот і пушчаў ляжыць вёсачка Альманы. Гэта сапраўдная скарбніца старадаўняй палескай культуры, радзіма многіх казак, сказанняў, павер'яў, песень. Іх часам можна пачуць і зараз. Старыя, ды і не зусім яшчэ старыя людзі раскажучь ці праспяваюць пра палонных княгінь-прыгажунь, добрых рыцараў, зачараваныя замкі, што стаялі тут непадалёк; пра клады, якія ахоўвалі пачвары; пра герояў, што перамаглі нячыстую сілу; пра дзяўчат, пакінутых каханымі. Значна радзей, але ўсё яшчэ можна пачуць і расказы пра чараўнікоў — яны, аказваецца, у мностве жылі ў гэтай і суседніх вёсках. Усе лічылі чараўнікоў людзьмі асаблівымі, што прадалі сваю душу нячыстай сіле і атрымалі ўзамен дар чараўніцтва. Амаль нязменна ў іх лік — яны складалі нібы нейкае асаблівае супольніцтва — уключаліся знахары, казачнікі, спевакі-дудары, пастухі, млынары і наогул людзі, што жылі на водшыбе. Самыя мудрагелістыя, блытаныя,

зусім легендарныя — гэта распавяды пра ваўкалакаў-пярэваратняў і іх штучкі. Ваўкалак прымае ў асноўным аблічча ваўка. Ён нападае на людзей, асабліва жанчын і дзяцей, высмоктвае з іх кроў. Найбольш агрэсіўныя яны напярэдадні святак і на Купалле, тады ж яны могуць ператварацца не толькі ў ваўкоў, але ў многіх іншых жывёл і нават птушак і паўзуноў: сабак, кошкак, жаб, воранаў, соў і г. д. У фальклоры ваўкалак — персанаж вельмі старажытны, ён уваходзіць у пантэон славянскай міфалогіі ўжо ў язычніцкія часы. Сказанні пра ваўкалакаў вядомыя ў палякаў, чэхаў, сербаў, харватаў і іншых народаў, прычым назва гэтай істоты па гучанні вельмі блізкая да беларускай. З вобразам ваўкалака можна сустрэцца і ў творах класічнай беларускай літаратуры, ёсць ён, напрыклад, у паэзіі Янкі Купалы.

Палескія павер'і вельмі разнастайныя. Старыя іх добра памятаюць, а звязаныя з імі звычаі часткова захоўваюць да гэтага часу. Ад бацькі і маці яны атрымалі ў спадчыну асаблівую любоў да ачага, агонь у якім лічыўся амаль свяшчэнным. Гэты хатні агонь — сімвал сямейнага дабрабыту, удачы, цяпла, ладу. Ён пастаянна цепліўся ў печы, яго вельмі неахвотна пазычалі суседзям. Свяшчэннымі былі сонца, вада і зямля, а таксама некаторыя дрэвы, участкі лесу, камяні. У кожнай палескай хаце шанавалі дамавіка, нават звярталіся да яго з асобнымі малітвамі. Каб уміласцівіць чароўную істоту, рабіліся прынашэнні ў выглядзе ежы і забітай хатняй жывёліны ці птушкі. Галоўным лясным духам лічыўся лесавік, лясун — велізарнае касматае стварэнне, ва ўладзе якога часта знаходзіцца чалавечае жыццё. Лясун — дух злы, ён можа задушыць усякага сустрэчнага, украсці дзяўчыну, зрабіць яе сваёй наложніцай — лесавіхай. У яго громападобны голас, але ён можа крычаць і птушкай, выць зверам ці рыдаць, як чалавек. Лесавік часам пацяшаецца з людзей, заманьвае іх у чашчобу, прымушае доўга блукаць. Каб яго задобрыць, неабходна рабіць паднашэнні.

Падобны да лесавіка і вадзяны, што жыве ў рэках і азёрах. Ён цар усіх вод і жывога ў іх. Аблічча яго нагадвае замшэлы камень, густа пакрыты доўгімі зялёнымі водарасцямі. Вадзяны ўцягвае людзей у ваду, робіць мужчын сабе падобнымі, а жанчын — русалкамі. Вадзяны разломвае млынавыя плаціны, разбівае плыты, што ідуць па Прыпяці, псуе рыбакоўныя снасці, наладжвае буры і штормы. Больш спакойныя праяўленні яго пастаяннай дзейнасці — сам рух вады, паводка і разлівы рэк, з'яўленне туману і г. д.

Да той жа кагорты палешукі адносілі і ўсіх чарцей. Верылі, што яны жывуць сем'ямі і ўтвараюць цэлыя супольніцтвы, ролі ў якіх строга размеркаваны. Жывуць

ў асноўным на багністых балотах, дзе знаходзіцца іх галоўнае сховішча. Кіруе імі свой стараста, і яму падпарадкоўваюцца ўсе астатнія. Галоўная задача чарцей — атрымаць душу чалавека. Яны прымаюць розныя абліччы, але часцей падобныя на чалавека, толькі з рожкамі на галаве, хвостом, вострымі кіпцямі і капытамі. Спаткацца з чортам можна ўсюды, нават у царкве. Ім могуць аказацца сустрэчны мужчына, кот, нават ляжачае кола ад калёс. Чэрці пастаянна шкодзяць чалавеку: палохаюць яго, сварачь з суседзямі, крадуць рэчы. Але гэта істота не ўсясьліная, чалавек можа яго перамагчы, перахітрыць.

Выгнаць з чалавека можна і духаў розных хвароб, якія прымаюць аблічча злых дзядуляў, бабулек ці жывёлін. Неабходна толькі ведаць сродкі: замовы, рэцэпты настояў, нарэшце, калі вычарпана ўжо ўсё, звярнуцца на ведзьмака. Ведзьмакі — у асноўным прафесійныя знахары і чараўнікі, здольныя дапамагчы ў многіх бедах. Некаторыя з іх вядомы не толькі сярод жыхароў навакольных вёсак, але і па ўсім Палессі. Жывуць яны, як правіла, адасоблена, большую частку часу без зносін з людзьмі. Ведзьмакі атрымалі дар чараўніцтва ад нячыстай сілы, якой пакінулі ў заклад сваю душу. Ёсць вельмі вопытныя і яшчэ зусім слабыя чараўнікі, якім удаецца нямногае. Лечаць ведзьмакі ў асноўным замовамі, нашэптваючы штосьці над вадой ці настоем з траў. Прыкладна такім жа чынам чараўнік перад тым, як памерці, перадае сакрэты другому чараўніку. Смерць прыносіць ведзьмаку вельмі цяжкія пакуты, паколькі нячыстая сіла не хоча выходзіць з яго, і звычайна суправаджаецца мацнейшай бурай, прадухіліць якую можна, апусціўшы ў выкапаную магілу асінавы крыж.

Ведаючы розныя прыёмы і сродкі, можна і самому засцерагчыся ад многіх бед і нягод, перш за ўсё сурокаў, насланя, паганага вока. Сурокі падпільноўваюць чалавека на ўсім жыццёвым шляху і нават яшчэ да яго з'яўлення ў чэраве маці. Для дзяцей яны асабліва небяспечныя. Сапсаваць можна і маладых на вяселлі, а таксама парушыць лад у доме, выклікаць пажар і паморак жывёлы. Супраць усіх магчымых няшчасцяў існуе велізарная колькасць самых розных супрацьдзеянняў, прымяняць тыя ці іншыя з якіх трэба, кіруючыся прыкметамі.

Мэтам засцярогі ў канчатковым выніку служылі і абрады, што суправаджалі чалавека ўсё яго жыццё, ад нараджэння да смерці. Любы з абрадаў аблытаны велізарнай колькасцю забабонных перасцярог і дзеянняў і часам нагадвае язычніцкі рытуал. Асабліва гэта датычыць пахавання нябожчыка. Сям'я памерлага павінна была і далей жыць у дастатку, не мець патрэбы ў хлебе. Нябожчык мог заставацца добрым заступнікам, калі яго

шанавалі ў доме ўсе ад малога да вялікага. Дасягненню ўсяго гэтага садзейнічалі асобныя абрады, звязаныя з культуам продкаў і адным з галоўных дароў зямлі — хлебам, крышыць які лічылася вялікім грахам. Для памінання нябожчыкаў у годзе адводзілася некалькі спецыяльных дзён, калі гатаваліся асаблівыя стравы — частку іх затым абавязкова пакідалі на магілах ці ў доме на сталe.

Дабрацца з сучасных Альман у суседнія вёскі і сёлы, што знаходзяцца за дзесяткі кіламетраў, па-ранейшаму няпроста. Глухі гэты куток цяжкадаступны і зараз. На лодцы, галоўным калісьці транспартным сродку ўсяго краю, адсюль не выбрацца. Занадта ўжо малая балоцістая рачулка Мышына, што бярэ пачатак каля Альман і, зліўшыся з Львою, упадае ў Маўству — прыток паўнаводнай Ствігі. Да Прыпяці і Маўсты і на большай працягласці Ствіга і самы вялікі прыток галоўнай ракі Палесся — Гарынь цякуць паралельна. Гэта тлумачыцца самім рэльефам мясцовасці, які вызначыў на стагоддзі і многія асаблівасці жыцця палешукоў, характэрныя рысы іх штодзённага побыту. Незлічоныя пратокі паміж усімі гэтымі рэкамі зрабілі зносіны вадой даступнымі амаль па ўсім тутэйшым краі. Жыхары адной вёскі ездзілі ў другую не інакш як на лодках, а ўзімку на санях. Іншых шляхоў проста не існавала. Велізарныя прасторы багністых балот рабілі амаль немагчымым перамяшчэнне з грузам па сушы. Не ўсюды ратавалі становішча і ўмела зробленыя з бяргвенняў і лазы гаці, што цягнуліся часам на многія кіламетры. Лодка і сані заўсёды былі больш надзейнымі за колавы транспарт.

Вялікія рэкі — галоўныя водныя артэры — з'яўляліся і самымі ажыўленымі трактамі. У Пагарыні побач з Прыпяцю ім стала 700-кіламетровая Гарынь. Яна бярэ свой пачатак далёка на Украіне, перасякае камяністыя ўзвышшы і вельмі спакойна па шырокай балоцістай даліне ўцякае ў Прыпяць. Гарынь і зараз суднаходная на працягу амаль 300 кіламетраў. На яе берагах знаходзіцца вялікая колькасць старадаўніх пасяленняў, пасёлкаў, сёл, вёсак. То тут, то там узвышаюцца рэшткі закінутых тысячагоддзе назад гарадкоў, цесняцца курганы, у берагах агаляюцца старажытныя пахаванні. Самы апошні, ніжні населены пункт на Гарыні — Давыд-Гарадок, ці, як яго часцей называюць у народзе, проста Гарадок, да гэтага часу апраўдвае свой ранейшы герб. Гэта сапраўдныя ніжнія вароты ў старажытнае Пагарынне.

Калі паднімацца па Гарыні ад Гарадка ці ехаць па шашы, што праходзіць па ўзгоркаватым левабярэжжы, праз дзесятак кіламетраў апынешся ў маляўнічай вёсцы Харомску. Яна славілася Чортавым гарадзішчам (ці Чортавай

гарой), якая знаходзіцца на ўзвышшы за кіламетр ад яе на паўднёвы захад. Гарадзішча было заселена яшчэ ў раннім жалезным веку, потым тут астаяваліся славянскія плямёны. Знаходкі археолагаў сведчаць, што людзі жылі ў гэтых мясцінах і ў часы Кіеўскай Русі. Пра гарадзішча расказваюць шмат легенд і фантастычных гісторый, якімі наогул славіцца Пагарыне.

Строга на ўсход ад Харомска, зусім побач, за ракой Гарыню, ляжыць вёска Альпень, якая ўпамінаецца ў старажытных актах з 1479 г. У цэнтры вёскі — трохкупальная драўляная царква. Ёй больш за сто гадоў — пабудавана ў 1888 г. Пірамідальная кампазіцыя гэтага трохзрубнага храма некалькі цяжкаватая. Вялікі васьмігранны барабан, які вянчае асноўны строга квадратны ў плане зруб, вытрыманы разам з купалам у традыцыях класіцызму. Над двухскатнымі дахамі бабінца і алтарнага зруба аналагічныя барабаны і купалы, але значна меншых памераў і іншых прапорцый. Звонку сцены царквы абабіты дошкамі і ўпрыгожаны накладной драўлянай разьбой.

У дзесяці кіламетрах на захад ад Харомска, у вёсцы Дубянец, у самым яго цэнтры, стаіць незвычайнага выгляду храм Ражаства Багародзіцы. Пабудаваны ён у першай чвэрці XVIII ст. Гэта трохзрубнае, моцна выпягнутае ўздоўж восі, амаль прамавугольнае збудаванне, абабітае дошкамі, што пафарбаваны ў блакітнаваты колер. Над асноўным аб'ёмам узвышаецца масіўны шатровы дах, які завяршаецца барабанам з невялікім купалам. Нягледзячы на несумненную вуглаватасць ва ўсіх сваіх частках, храм выглядае вельмі прыгожа і арыгінальна. Трох'ярусная званіца — яна непасрэдна прымыкае да бабінца — умацняе гэта ўражанне.

Некалькі на поўдзень ад вёскі Дубянец, на левым беразе аднаго з рукавоў Гарыні, размешчана вёска Беражно, ці Беражное, зусім недалёка ад якой, за рукавамі, астравамі і пратокамі ракі, знаходзіцца знаёмая ўжо нам вёска Рубель. Калісьці на самым вялікім востраве паміж рукавамі Гарыні, бліжэй да Беражна, стаяла невялікая капліца, якая карысталася вядомасцю ў жыхароў навакольных паселішчаў. Паводле падання, зрублена яна была яшчэ ў часы царкоўнай уніі і асабліва шанавалася мясцовымі пастухамі і рыбакамі. Цяперашняя царква ў Беражно ў імя Параскевы Пятніцы пабудавана ўжо ў пасляуніяцкія часы, значна пазней ліквідацыі уніі на Беларусі ў 1839 г. Гэта тыповы для Турава-Пінскай зямлі драўляны храм, моцна перабудаваны некалькі дзесяцігоддзяў назад. Тады да трохзрубавага збудавання былі прырублены двух'ярусная званіца з хорамі і прамавугольнае памяшканне, размешчанае з паўднёвага боку.

З Беражно дарога на горад Столін, цэнтр беларускага Пагарыння, праходзіць праз вялікую вёску Белавуша, такую ж багатую, як і ўсе пасёлкі па левым узгоркаватым беразе Гарыні з яго ўрадлівымі землямі. У цэнтры сяла за невысокім плотам стаіць некалькі падобная на мудрагелісты церам упрыгожаемая багатым дэкорам драўляная царква. Пабудавана яна ў пачатку нашага стагоддзя, у 1905 г. Цэнтр усёй кампазіцыі — асноўны квадратны аб'ём, завершаны масіўным васьмерыком з вялікім купалам і маленькай галоўкай. Да бабінца прырублена шмат'ярусная шатровая званіца, якая нагадвае пабудовы Маскоўскай Русі XVI—XVII стст.

Ад Белавушы зусім ужо недалёка Столін. Зараз яго паўночна-ўсходняй ускраінай сталі Маньковічы, былая рэзідэнцыя буйнейшых магнатаў Радзівілаў, патомкі якіх у самым пачатку XX ст. пабудавалі на беразе Гарыні свой палац. Некалькі раней на тутэйшай абрывістай лукавіне ракі быў пасаджаны цудоўны парк, у цэнтры якога і стаяў магнацкі палац, разбураны ў час другой сусветнай вайны.

Маньковіцкі парк, што называецца афіцыйна паркам культуры і адпачынку "Маньковічы" — пейзажнага тыпу. Гэта дастаткова малады сядзібны парк — яму нядаўна споўнілася ўсяго сто гадоў. Захаваўся нават камень з надпісам па-польску аб закладцы парку і датай гэтай падзеі — 1885 г. Зараз плошча парку зменшылася амаль удвая і складае каля 30 гектараў. У ім расце да сарака відаў дрэў і кустоў, у тым ліку каўказская піхта, веймутава сасна, елка Энгельмана, піхта аднаколерная, лістоўніца еўрапейская і іншыя пароды. Рэльеф мясцовасці і яе асаблівасці вызначылі і кампазіцыйнае размяшчэнне насаджэнняў, будову ўсяго парку. Да палаца з розных яго канцоў сыходзіліся алеі, якія злучаліся на рознай адлегласці адной унутранай, амаль дугавой алеяй і адной знешняй, што праходзіць нібы па перыметры парку. Палац знаходзіўся ля самага краю берагавога абрыву на насыпной тэрасе, акаймаванай земляным валам. З яго акон адкрываўся цудоўны від на многія кіламетры наўкол, у тым ліку і на велічныя зарэчныя пушчы, у якіх Радзівілы наладжвалі пышныя паляванні яшчэ перад самай вайной.

Столінскі парк з'яўляецца выдатным помнікам садова-паркавага мастацтва канца XIX ст., ледзь не галоўнай славунасцю ўсяго горада. Ён — адзін з лепшых прыкладаў натуральных пейзажных паркаў, пры пабудове якіх у рукатворны раслінны ландшафт уносіліся асобныя экзатычныя віды, цэлыя іх групы або экзemplяры. Ствараўся асабліва дэндрарый, своеасаблівая жывая калекцыя, што часткова нагадвала і батанічны сад, але была ў цэлым,

безумоўна, самым сапраўдным пейзажным паркам з прыгожымі палянамі, лужкамі, алеямі. У гісторыі развіцця культуры, асабліва ўсіх відаў інтэлектуальнай творчасці, роля старадаўніх садоў і паркаў надзвычай вялікая. Гэта неаспрэчна даказана даследчыкамі ўсіх краін. Пачынаючы з глыбокай старажытнасці, рукатворныя зялёныя азісы называліся прытулкамі вечнай прыгажосці, гармоніі і натхнення. Пачэпнуўшы, адчуўшы іх прыгажосць, людзі нібы атрымлівалі ад прыроды дар абнаўлення.

Зусім немагчыма ўявіць без садоў і паркаў вядомыя прыгаданы Санкт-Пецярбурга — Пушкін і Паўлаўск, але цяжка гэта зрабіць і ў адносінах многіх беларускіх мястэчак, гарадоў, старадаўніх сядзіб. Сады і паркі рэспублікі маюць, прынамсі, паўтаратысячагадовую гісторыю. Найбольш інтэнсіўнае садова-паркавае будаўніцтва пачалося тут у XVIII ст. На працягу ўсяго наступнага часу на беларускай зямлі было створана каля тысячы сядзібных паркаў розных тыпаў і кампазіцый. Толькі дзесятая іх частка захавалася амаль у першапачатковым выглядзе, астатнія цалкам ці часткова страчаны, зусім зменены і нічым ужо не нагадваюць ранейшыя па выглядзе, характары і планіроўцы. Старадаўнія сады і паркі Беларусі маюць велізарную мастацка-эстэтычную і гістарычную каштоўнасць. Некаторыя з іх проста свяшчэнныя — пад кронамі іх дрэў тварылі народныя мастакі, пісьменнікі, музыканты, паэты, напрыклад Адам Міцкевіч.

Маньковічам на славу тасці пашанцавала шмат менш, хоць праз гэтае старажытнае паселішча праязджала нямала выдатных людзей — беларусаў, украінцаў, палякаў, рускіх, а філасофскай асновай у стварэнні тутэйшага парку паслужылі ідэі Ж.-Ж. Русо. Менавіта ён, Ж.-Ж. Русо, з яго культурам натуральнай прыроды і даў у канцы XVIII ст. штуршок развіццю новага напрамку ў садова-паркавым мастацтве — пейзажнага, калі пачалі стварацца паркі з далёкімі перспектывамі, чаргаваннем закрытых і адкрытых прастораў, колернымі і светлавымі кантрастамі. Усе гэтыя прыныцы знайшлі ўвасабленне і ў планіроўцы парку ў Маньковічах, продкі ўладальнікаў якога, Радзівілаў, былі, дарэчы сказаць, знаёмы і з Ж.-Ж. Русо. Вялікі філасоф збіраўся ў канцы жыцця пераехаць у Беларусь, каб быць як мага бліжэй да прыроды, жыць у адным з яе паркаў.

Столін — адзін з летапісных "гарадоў Пагарынскіх", заснаваны не пазней XII ст. Вакол яго велізарная колькасць археалагічных помнікаў, а вось архітэктурных у самім горадзе захавалася нямнога. Заслугоўваюць увагі, бадай, два: былая сінагога ў цэнтры горада і царква на Гарынскай вуліцы. Апошняя выглядае вельмі прывабна,

нават прыгожа. Яна пабудавана некалькі дзесяцігоддзяў назад. Гэты драўляны храм створаны ў стылі псеўдакласіцызму. У аснове кампазіцыі — квадратны ў плане асноўны аб'ём з васьмігранным барабанам, купалападобным дахам і невялікай галоўкай. Да яго прымыкаюць пяцігранны алтарны зруб і прамавугольны бабінец з прырубленай шмат'яруснай шатровай званіцай.

У свой час у Століне знаходзілася рэзідэнцыя яўрэйскага цадзіка, аднаго з кіраўнікоў секты хаседзімаў. Столінскія цадзікі былі ледзь не самымі галоўнымі, іх шанавалі. Жылі яны ў вялікім драўляным доме-палацы, які не захаваўся. Былая сінагога, пабудаваная з цэглы ў 1792 г., зведзена значныя пераборкі. Гэта прамавугольны ў плане будынак, па сваіх абрысах некалькі хіліцца да збудаванняў эпохі позняга барока.

Ёсць у Століне і яшчэ адна славуцасць, яна асаблівая, не архітэктурная. Гэта — кірмаш. Ён збірае многія тысячы гараджан і сялян з усяго раёна, прыязджаюць на яго і жыхары Украіны, а таксама розных куткоў Брэсцкай вобласці. Адкрываецца кірмаш яшчэ зацемна, адразу ж пачынаецца ажыўлены гандаль, а пад абед ля гандлёвых радоў застаецца толькі некалькі няўдачнікаў, якія не распрадалі свой тавар. На кірмаш звозіцца ўсё, чым багаты раён, што дала тутэйшая зямля. У ларках, часовых павільёнах і аўтакрамах прадаюць прамысловыя тавары; сяляне бойка прапануюць свініну, ялавічыну, сала, грыбы, ягады, наогул усякую спажыву. Прама на зямлі ці на акуратных драўляных прылаўках расклалі свае вырабы народныя ўмельцы. Чаго тут толькі няма! І прыгожыя вышыўкі, і плеценыя кашы, і саламяныя капелюшы, і розныя сумачкі, каробачкі, свістулькі... А навокал усюды весялосць, песні, музыка, смех, яркія, пярэстыя колеры. Кірмаш і сапраўды рознакаляровы. Ён — радасная, незабыўная падзея, пра якую памятаюць вельмі доўга, і не толькі, як відаць, столінцы, але і ўраджэнцы больш буйных, сталічных гарадоў. Відавочна, што да кірмашу доўга і старанна рыхтаваліся, з нецярпеннем чакалі і вось зараз прыйшлі не толькі, каб купіць, але і ўбачыць, пачуць, прыняць паўнапраўны ўдзел у гэтым дружным, вясёлым абрадзе, які закружыў кожнага — старога і маладога, гараджаніна і селяніна з далёкага хутара.

Цікавыя ўсе рады кірмашу, але асабліва тыя, дзе гандлююць народныя ўмельцы. Упэўнены, што, паглядзеўшы іх вырабы, вы асабліва будзеце ўражаны прывезенай керамікай. Гэтыя лініі, гэты малюнак, нарэшце, сама манера і тэхніка выканання нагадваюць ганчарныя прадметы са старажытнейшых паселішчаў, датуемых

археалагамі гадамі першага тысячагоддзя нашай эры. Што гэта — містыфікацыя, масавая падробка пад першабытную даўніну? Не, гэта творы мясцовых гараднянскіх майстроў, што жывуць за 30 кіламетраў на захад ад Століна сярод зыбкіх балот і лясоў. Сама прырода паклапацілася пра тое, каб там, на велізарным востраве, складзеным з выдатных глін, на працягу многіх стагоддзяў, не перапыняючыся, развівалася і ўдасканальвалася тое дзіўнае рамяство, карані якога, традыцыі якога аказаліся такімі жыццяздольнымі. Сівая старажытнасць, вечная прыгажосць, калісьці знойдзеная і ўпершыню ўвасобленая нашымі продкамі, не памерлі. Дзякуючы гараднянскім ганчарам яны працягваюць жыць. Гэта здаецца цудам і, каб лепш разгледзець яго, адправімся ў Гарадную — месца казачнае, непаўторнае, заповітнае.

У ГАСЦЯХ У НАРОДНЫХ УМЕЛЬЦАЎ

Гарадная — сталіца беларускіх ганчароў •
 Тройцкая царква • Палеская гаворка • Палеская школа
 дойлідства • Вёска Плотніца • Вёска Вуйвічы •
 Вёска Колбы • Капліца, якую маляваў А. Блок •
 Лапацін — музей А. Блока • Па берагах Стыры •
 Вёска Востраў. Прачысценская царква • Вёска Лемяшэвічы. Царква Раства Багародзіцы

На старадаўніх геаграфічных картах, вычарчаных або надрукаваных у заходнееўрапейскіх дзяржавах, сціплая цяпер вёска Гарадная абазначалася як вельмі ўмацаваны горад. Такімі ж значкамі, сілуэтам крэпасці, замка ці высокіх сцен з уезнымі варотамі адзначалася і месцазнаходжанне буйнейшага горада тутэйшых мясцін — Пінска. Гэта не памылка, можа, толькі перабольшанне.

Гарадная — паселішча вельмі старажытнае, якое стала дастаткова рана гарадком, а затым і горадам. Гісторыя яго малавядомая, не вывучаная, а тое нямногае, што мы ведаем, не дае магчымасці намалюваць нават прыблізную карціну жыцця горада аж да XVI ст. Як сведчаць дадзеныя археалогіі, у бліжэйшых ваколіцах Гарадной чалавек пасяліўся яшчэ ў бронзавым веку. Відаць, ужо ў XVI ст. Гарадная мела статус горада. Галоўнай яго славетасцю была ганчарная вытворчасць. Майстры аб'ядноўваліся ў свой цэх, які адстойваў іх інтарэсы, рэгламентаваў вытворчасць вырабаў, якасць, асартымент і мастацка-эстэтычныя характарыстыкі прадукцыі. Цэхавы статут рэгламентаваў не толькі вытворчасць і ўсё звязанае з ёю, але і пытанні сацыяльнага жыцця. Цэхавая арганізацыя з'яўлялася значнай грамадска-палітычнай сілай, здольнай

Макошык

Макотра

Бунька

Слок

Слой

Ныразнак

Вазоніца

Макіш¹

Мыска

Кубак

Адынец

¹ Назвы посуду дадзены на мове палешукоў

Хладышка

Жбанок

Пяладынец

супрацьстаяць у асобных выпадках і насіллю мясцовай грамадзянскай улады, і волі магната, і нават жаданням царкоўных іерархаў. Цэхі былі самай моцнай апорай братстваў — рэлігійна-нацыянальных аб'яднанняў, якія змагаліся супраць каталіцкай экспансіі, за адраджэнне і захаванне роднай культуры. У статуце цэха асабліва ўвага ўдзялялася праблемам вучнёўства, перадачы майстэрства. Строга вызначаліся колькасць вучняў у кожнага майстра, тэрміны вучнёўства, ступень складанасці кваліфікацыйнага экзамену.

Здарылася так, што цяпер Гарадная ператварылася ў сапраўдную сталіцу беларускіх ганчароў. Менавіта тут, як нідзе больш, захоўваюць старажытныя дынастычныя традыцыі ганчарства, вырабляюць посуд у стылі мінулых часоў, стараюцца перадаць патомкам сакрэты няпростага рамяства. А яно вядома на Палессі яшчэ з ранняга неаліту. Гэта было дзяцінства ганчарства. Людзі яшчэ не ведалі ганчарнага круга, і ўсе вырабы ляпіліся рукамі, а затым абпальваліся. У канцы першага тысячагоддзя нашай эры з'явіліся ганчарны круг і горан для абпалу. Праіснавалі яны без якіх-небудзь сур'ёзных змен і мадыфікацый аж да нашых дзён. Ганчарны круг — прыстасаванне не вельмі складанае: адзін-два драўляныя дыскі, насаджаныя на вось, — вось і ўсё. Але вынайзены ён быў не адразу, для гэтага спатрэбіліся стагоддзі. Распаўсюджвалася вынаходства таксама марудна, відаць, на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў, пакуль ганчарны круг, які круцілі рукамі ці нагамі, не заняў сваё трывалае месца сярод многіх

Вёска Гарадная. Стары ганчар за працай. Здымак 1953 г.

Асенні кірмаш у вёсцы Высокае Пінскага раёна

іншых такіх жа геніяльна простых прылад тысячагадовых сялянскіх рамёстваў.

Не выклікае сумнення, што гісторыю гараднянскага ганчарства трэба пачынаць з часу, што папярэднічаў з'яўленню ў славян першых адзнак дзяржаўнасці. Менавіта тады ў гэтых багатых для развіцця ганчарнага рамяства мясцінах нашы продкі-дрыгавічы пачалі вырабляць гліняны посуд. Выключнае геаграфічнае размяшчэнне Гарадной, наяўнасць гіганцкіх запасаў выдатных па якасці глін садзейнічалі таму, што тут узнік адзін з цэнтраў усходнеславянскага ганчарства, чья прадукцыя мела найшырэйшы збыт па ўсім Палессі. Досыць падрабязныя звесткі аб дзейнасці гараднянскіх ганчароў, аб іх майстэрстве мы маем з першай паловы XIX ст. Дзякуючы гэтаму можна прасачыць развіццё мясцовага ганчарства на працягу больш чым стагоддзя. Аж да перадваенных гадоў яно захоўвала самыя архаічныя рысы. Майстры выраблялі непаліваную кераміку. У 1930-ыя гады адбываюцца прыкметныя змены ў тэхніцы вырабу і асартыменце вырабаў. Пачынае ўжывацца бясколерная і каляровая паліва, змяншаюцца памеры посуду. Скарачаецца колькасць майстроў і іх памочнікаў, рэзка змяншаецца колькасць вырабаў. Калі зусім нядаўна, у пачатку XX ст., у Гарадной

Абраз "Раства Багародзіцы" з царквы вёскі Рухча. XVIII ст.

Вёска Плотніца. Сялянки ў штодзённым адзенні.
Здымак пачатку XX ст.

Народныя ўмельцы з вёскі Плотніца на кірмашы ў Століне

ганчарствам займалася прыкладна 200 сем'яў, то ў 1930-ыя гады гэта лічба істотна змяншаецца. Надыходзяць пераходныя часы, якія разам з гадамі ваеннага ліхалецця зрабілі вельмі сур'ёзны ўплыў на лёс гарадзянскага ганчарства. Яно вымушана было прыстасоўвацца да новых патрэб і густаў. Усё большае развіццё атрымлівае мастацка-дэкаратыўны кірунак у дзейнасці нешматлікіх ужо майстроў. Папулярная раней дробная пластыка зусім

Вёска Колбы. Капліца. XIX ст.

Вёска Востраў. Прачысцінская царква. XVIII ст.

знікае, больш абмежаваным робіцца асартымент посуду, прычым асабліва буйных гаршкоў для гаспадарчых патрэб больш не вырабляюць. Амаль спыняецца і вытворчасць глінянай цацкі, што некалькі дзесяцігоддзяў назад так радавала палескіх дзяцей. Разам з тым старажытнае рамяство працягвае сваё развіццё. Усеагульная цікавасць да народных мастацкіх промыслаў, якую мы назіраем у апошнія гады, садзейнічала таму, што значная частка традыцыйных вырабаў цяперашніх гарадзянскіх майстроў зноў пачала ахвотна купляцца. Гэта ўсяляе пэўныя надзеі ў далейшае развіццё рамяства, у адраджэнне забытых жанраў.

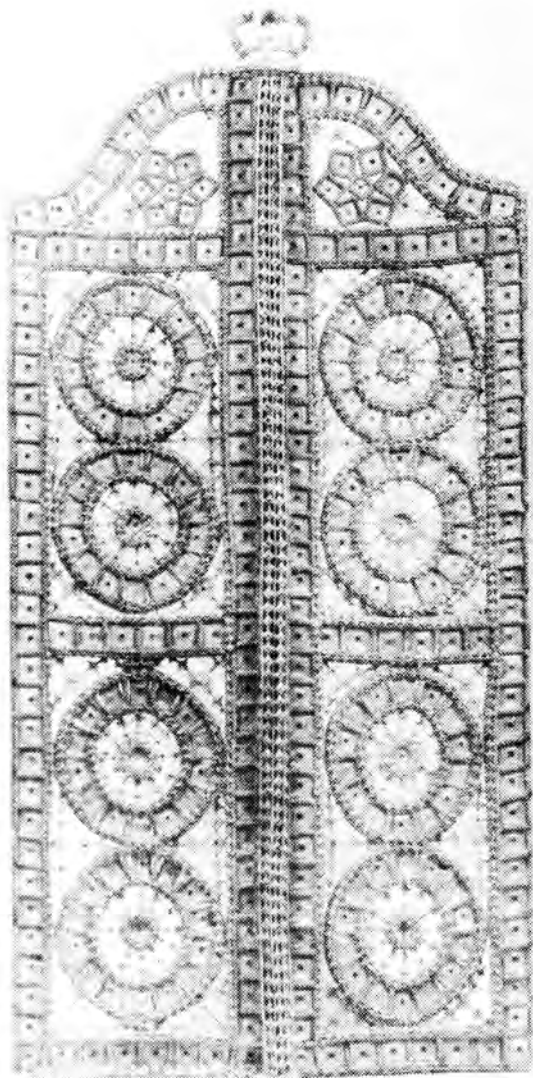
Мастацка-аб'ёмныя асаблівасці традыцыйных вырабаў гарадзянскіх ганчароў прыкметна адрозніваюць іх ад прадукцыі майстроў з іншых месц Беларусі. Для Гарадной характэрна выкарыстанне шарападобных форм, часам прыземістых, часам некалькі выцягнутых нахштальт амфары ці яйка. Упрыгожанні на посудзе надзвычай простыя і выразныя: спіралепадобныя, прамыя і хвалістыя лініі ў рознай паслядоўнасці, якія яшчэ ў старажытнейшых культурах сімвалізавалі ваду. Часта ляпіліся касыя рысачкі або тоўстыя ў выглядзе косак. На аб'ёмных гаршках

Вёска Лемяшэвічы. Царква Раства Багародзіцы. XIX ст.

пераважалі спіралепадобныя лініі, на збанках — густыя спіралепадобныя ўперамешку з хвалістымі ці ў выглядзе косак, на місках — тоўстая спіралепадобная лінія, якая ідзе з цэнтра дна. Колер ліній быў, як правіла, чырвоны і чырванавата-карычневы, які добра глядзеўся на белавата-жаўтаватых ці ружавата-цагляных вырабах мясцовых майстроў.

Найбольш пашыранымі і шматлікімі заўсёды былі гаршковыя вырабы. Яны адрозніваліся адно ад другога

Царскія вароты, пляцёныя з саломы, з царквы Раства Бага-
родзіцы. XVIII ст.

Статуя Хрыста ў вёсцы Лемяшэвічы.
Пастаўлена мясцовымі жыхарамі ў 1943 г.

На кірмашы ў Лемяшэвічах.
Народнае ткацтва. 1986 г.

сваімі памерамі. Напрыклад, паляк змяшчаў больш пуда збожжа, а мамзіль усяго адзін кілаграм. Кожны тып гаршка меў і сваё ўласнае гаспадарчае прызначэнне. Гаршкі з вушкам служылі ў асноўным для прыгатавання ежы, у гаршках з вузкім кароткім рыльцам і вушкам трымалі ваду, у гаршках без вушка з шырокай шыйкай — гладышках — малако і смятану. Асобную групу складалі збанкі, што прызначаліся ў асноўным для нашэння і захоўвання вады і малака, а таксама розных памераў мыскі і невялікія, як правіла, кубкі.

Следам за паляком па сваёй змяшчальнасці ішоў адынец, ці варыльнік, у які ўваходзіла прыкладна паўпуда збожжа, далей пададынец, ныразнак, злівач, семярык, мамзіль. У буньках розных памераў збівалі масла і захоўвалі ўлетку

ваду; у слоях знаходзіліся сыпкія прадукты — мука і крупы; у слонках з накрыўкай — масла і сала; у макіушах захоўвалі смятану або пяклі хлеб; у макітрах, ці макіўтрах, замешвалі цеста; мыскі выкарыстоўвалі як талеркі, а таксама для захоўвання некаторых прадуктаў і расцірання маку; у макошыках захоўвалі сала ці тлушч, якія выкарыстоўваліся пры выпечцы хлеба і бліноў; тарілкамі накрывалі гаршкі; вазонніцы служылі гаршкі для кветак і вазачкамі.

Для вырабу кожнага з гэтых прадметаў выкарыстоўваліся свае асаблівыя гліны, так званыя белая і чорная, якія браліся ў пэўных прапорцыях. Абодва віды здабываліся тут жа побач, непадалёк ад Гарадной. Чорная гліна надавала вырабам цвёрдасць; зробленыя з яе, яны практычна не прапускалі ваду. Белая гліна, больш простая ў апрацоўцы, выкарыстоўвалася для вырабу збанкоў, гладышоў, бунк — улетку яны доўга захоўвалі прахалоду, і вада з такой пасудзіны на пакосе была самым прыемным доўгачаканым напіткам.

Ганчарнае рамяство ў Гарадной з'яўлялася справай сямейнай, спадчынай. У доме свайго бацькі, гледзячы на яго, сын праходзіў усе стады вучнёўства і рабіўся сапраўдным майстрам. Жонка, дачка і іншыя жанчыны ў сям'і былі нярэдка незаменнымі памочніцамі, а часам і амаль раўнацэннымі майстрыхамі. Навучанне рамяству пачыналася гадоў з пяці. Ужо тады вучань дапамагаў мясіць гліну і нават рабіў самыя простыя па форме прадметы — тарілкі. У далейшым яго вучылі больш складанай ганчарнай рабоце на крузе, а таксама лепцы, абпалу і сушцы. У былыя часы большасць майстроў развозілі свае вырабы па вёсках самі, да паслуг пасрэднікаў звярталіся рэдка. На павозку ці сані асаблівым чынам змяшчалі да тысячы розных вырабаў, загорнутых у салому ці сена. На працягу многіх дзён, а часам і месяца майстар распрадаваў свой тавар, атрымліваючы за гэта прадукты, розныя рэчы або грошы. Падарожнікаў мінулага, якія празьджалі па самым глухім бездарожжы Палесся, заўсёды здзіўляла, як гэта ніводзін гаршчок на такім велізарным возе, што падскокваў на калдобінах, ніколі не разбіваўся. Уражвала падарожнікаў і тое, наколькі непатрабавальнае, амаль першабытнае было жыццё ганчара ў час яго гандлёвай вандроўкі. Вельмі ж часта нават зімой даводзілася начаваць прама ў лесе пад возам.

Многае перамянілася цяпер у Гарадной. Яе майстры зараз аб'яднаны як надомнікі ў філіял Кобрынскага камбіната будаўнічых матэрыялаў. Некалькі іншым стала і аблічча самой вёскі, нанова адбудаванай у пасляваенныя гады. У цэнтры Гарадной, непадалёк ад школы, стаіць

абеліск у памяць аб чатырохстах яе жыхарах, расстраляных фашыстамі восенню 1942 г. Побач яшчэ адзін абеліск — на брацкай магіле воінаў Савецкай Арміі, якія загінулі летам 1944 г. пры вызваленні вёскі. У заходняй частцы Гарадной цудам уцалела ў военныя гады драўляная Троіцкая царква. Пабудавана яна два стагоддзі назад, а перад самай вайной перабудавана. Пры перабудове да храма з захаду прырублена двух'ярусная (чацвярык на чацверыку) званіца пад шатровым дахам. Асноўны аб'ём, квадратны ў плане, злучаны шырокім унутраным праёмам з пяцігранным алтарным зрубам аднолькавай з ім шырыні. Над абодвума зрубамі — высокі шматскатны дах, які нагадвае работу закарпацкіх майстроў. Краі грэбеня, а таксама вяршыня званіцы ўвенчаны невялікімі гранёнымі галоўкамі. Яны выклікаюць адчуванне нейкага асабліва спакойнага лунання ў паветры, настрой прымірэння, форм, сукупнасць якіх цяжка суаднесці з канкрэтным стылем.

Усё ў Гарадной ідзе, як кажуць, з вякоў, а яшчэ дакладней, з тысячагоддзяў, мясцовыя ж гарадзішчы, размешчаныя ва ўрочышчы Замкавішча, узніклі задоўга да пачатку нашай эры. Услухайцеся ў размовы на вуліцах, асабліва ў гаворку пажылых людзей. Так гавораць карэнныя палешукі. Гаворка іх некалькі адрозніваецца, напрыклад, ад танежскай, але агульных рысаў шмат і яны ўгадваюцца адразу. Яшчэ адно, магчыма, самае галоўнае багацце культуры людзей Палесся — іх мова. Непаўторная, вельмі ранімава, якая, на вялікі жаль, прыкметна знікае.

Калі я думаю пра лёс палескіх гаворак, мне заўсёды прыходзіць на памяць адзін зрокавы вобраз. Гэта — царскія вароты, сплеченыя невядомымі палескімі майстрамі ў XVIII ст. для царквы сяла Лемяшэвічы. Гэтак жа як і мясцовыя гаворкі, вароты здаюцца нейкім надзвычай простым залацістым цудам, сатканым з неймаверных, густых спляценняў саламяных сцяблінак. Цуд гэты ўвасабляе глыбінны асаблівасці, глыбінныя вытокі гісторыі ўсяго Палескага краю, які ляжыць нібы на самым скрыжаванні многіх культурных традыцый, некалькіх еўрапейскіх культур, самога Захаду і самога Усходу. У гэтым залацістым вобразе бачыцца і ўсё багацце Палесся, таленавітасць і майстэрства яго ўмельцаў, старадаўнія традыцыі, замацаваныя словам, што вякамі зберагаліся ў галоўнай скарбніцы народа — яго мове, роднай мове Кірыла Тураўскага і продкаў Ф. М. Дастаеўскага.

З Гарадной наш шлях на Пінск ляжыць праз некалькі паселішчаў, у якіх захавалася шмат помнікаў старажытнага дойлідства. Першае з іх — Рухча. У яе цэнтры, ля скрыжавання, стаіць невялікая цэркаўка Ражаства Бага-

родзіцы, пабудаваная ў 1730 г. Яна падобна хутчэй на каплічку — адназрубавая, аднагаловая, з маленькім прытворам крыху вышэй чалавечага росту. І ўсё ж гэта царква, самая сапраўдная, няхай і вельмі малая. Непадалёк ад яе ўзвышаецца двух'ярусная драўляная званіца пад шатровым дахам. Па архітэктурных асаблівасцях аднесці царкву да якога-небудзь стылю немагчыма. Перад намі, мабыць, самы яркі прыклад традыцыйнага народнага дойлідства — драўлянай архітэктуры Палесся, яго старажытных узораў. Яны нібы ўвасобіліся, адлюстраваліся ў культавых помніках, падобных на гэты, растварыліся, распавіліся, сталі асновай самабытнай палескай школы, традыцыі якой пакуль жывыя.

Традыцыі гэтыя налічваюць шмат стагоддзяў і, магчыма, вядуць сваю гісторыю ад часу пачатку ўсходнеславянскай дзяржаўнасці. У тутэйшых мясцінах яшчэ і зараз многія сяляне могуць самастойна зрубіць дом, раней гэта зрабіў бы кожны ці амаль кожны. Суседзі дапамагалі суседзям, аднавяскоўцы аднавяскоўцам. Для такой дапамогі збіралася талака, мужчыны разам хутка будавалі камусьці хату, клець ці іншую дастаткова складаную і працаёмкую будыніну. Арцель цесляроў наймалі ў вёсках і сёлах вельмі рэдка — пры будаўніцтве царквы ці нейкага асабліва вялікага, незвычайнага дома для багатага селяніна. Арцелі абслугоўвалі ў асноўным дробную шляхту, уладальнікаў хутароў, фальваркаў, засценкаў, ваколіц, тых маленькіх аўтаномных беларускіх пасяленняў, пра якія неабходна сказаць хоць некалькі слоў.

Узніклі такія паселішчы дастаткова позна, у перыяд інтэнсіўнага асваення сельскагаспадарчых зямель, пашырэння новых форм землекарыстання. Так, яшчэ ў XVI ст. з'явіліся засценкі — адасобленыя ўчасткі зямлі з сядзібай дробнага шляхціца, які быў яе арандатарам. Слова "засценак" паходзіць ад "сцяна", што азначала "мяжа". Засценак размяшчаўся на краі поля, на свабодных адрэзках зямлі, падзеленай на валокі, што сталі мерамі феадальных павіннасцей і раўняліся каля 17 гектараў кожная. Ваколіцы — паселішчы шляхты паблізу, каля вёскі ці сяла. Ваколіца, як правіла, абносілася тынам і нярэдка глядзелася як унутрашні "панскі двор". Зрэшты, найбольш паважна амаль заўсёды выглядаў фальварак — уласнасць дробнай шляхты. Фальваркі былі розныя, некаторыя з іх нагадвалі невялікія драўляныя замкі, акружаныя частаколам і равамі. Нярэдка іх досыць вялікі сядзібны дом будаваўся ў парку, да яго ад уязных варот вяла шырокая алея, што заканчвалася пляцоўкай з кветнікамі. Побач з сядзібным домам размяшчаліся розныя гаспадарчыя пабудовы, а таксама памяшканні для чэлядзі. Усе яны рубіліся

ў асноўным цяслярскімі арцелямі, радзей асобнымі вясковымі ці ўласнымі фальваркавымі ўмельцамі і таму ў сваёй архітэктуры цалкам і поўнасьцю трымаліся народных традыцый.

Майстроў з Пінска і іншых гарадоў у сельскую мясцовасць запрашалі рэдка. Цесляры-гараджане, якія ўваходзілі ў асобныя цэхі, абслугоўвалі ў асноўным гараджан і гарадскія патрэбы. Будавалі яны і для багатых шляхціцаў, а таксама магнатаў, хоць тыя нярэдка мелі і сваіх уласных дойлідаў. Гісторыкі беларускай архітэктуры, перш за ўсё Ю. А. Якімовіч — буйнейшы знаўца старажытнага дойлідства Палесся, не без падстаў лічаць цэнтрам палескай школы будаўнічага майстэрства Пінск. З гэтым сцвярджаннем можна часткова і паспрачацца. Справядліваць яго несумненна для XVII ст., у нейкай меры XVIII ст., калі культура старажытнага дойлідства хілілася да Пінска з яго цудоўнымі ўзорамі-помнікамі, у тым ліку і каменнымі, збудаванымі майстрамі мясцовых цэхаў. Аднак да і пасля гэтага часу, а ў аддаленых памежных абласцях часткова і ў гэты перыяд падобнай цягі да Пінска, вядома, не было.

Эпоха барока, якой прасякнуты ўсе сферы жыцця ў гарадах, мястэчках і дваранскіх сядзібах краю, пакінула прыкметны след і на абліччы царкоўных і грамадзянскіх будынкаў. Час панавання барока на Палессі быў складаным і, што вельмі важна, працяглым — ён урэзаўся глыбока ў XVIII ст., а ў архітэктуры нават і ў XIX ст. Сувязь барока з народнай культурай, успрыняцце ім часам яе лепшых дасягненняў, уключаючы і будаўнічае майстэрства, садзейнічала таму, што агульная для ўсіх краін касмапалітычныя яго рысы афарбаваліся паўсюдна не толькі нацыянальным каларытам, але і канкрэтнымі асаблівасцямі культуры дадзенага краю, мясцовасці, вобласці. На прыкладзе Палесся ўсё гэта відаць асабліва выразна. Нельга забываць і ўплыў украінскай, пераважна для XVII—XVIII стст., і рускай, у асноўным для XIX—XX стст., архітэктурных школ. Многія помнікі дойлідства, ужо бачаныя намі, носяць яўныя сляды такога ўплыву, а некаторыя з іх у сваёй аснове, напэўна, у значнай ступені былі арыентаваны на ўкраінскія ці рускія архітэктурныя ўзоры.

Найбольш складанае пытанне — уплыў польскай архітэктуры на палескую школу старажытнага дойлідства. Не ўдаючыся ў падрабязнасці, можна з упэўненасцю сказаць, што ён ішоў у асноўным праз каменную культуравую архітэктурную, пераважна ў эпоху барока, а таксама праз грамадзянскую, сядзібную архітэктурную, помнікі якой ствараліся на Палессі яшчэ перад вайной.

Вандруючы на Палессі, мы сустрэнем яшчэ нямала старадаўніх і параўнальна нядаўніх драўляных збудаванняў. Усе яны маюць зусім тутэйшае, палескае аблічча ці носяць як дадатак тая ці іншыя рысы, уласцівыя іншым архітэктурным школам, нацыянальным і мясцовым, адзіныя ў галоўным — у традыцыйных метадах дзейнасці майстроў, будаўнічай тэхніцы, асноўных тэарэтычных і практычных прыёмах работы доўгідаў. Многія з гэтых прыёмаў характэрны для часоў Кіеўскай Русі, яны мала мяняліся на працягу стагоддзяў. Гэта ўсё тая ж жывая нітка, што звязвае далёкае мінулае з сучасным, а значыць, і будучым. У нашы дні яна стала асабліва тонкай, а сям-там і абарвалася. У Турава-Пінскай зямлі падобныя архаізмы ў доўлідстве былі звычайнымі і паўсюднымі аж да перадваенных гадоў і толькі зараз карціна рэзка змянілася: У пачатку нашага стагоддзя былі скасаваны цясларскія цэхі, якія калісьці значна садзейнічалі росквіту палескай школы; моцна відазмяніліся і будаўнічыя арцелі, што рубілі ў пасляваенныя гады хаты. Зараз практычна знікла і талака, нешматлікія вясковыя ўмельцы засталіся, бадай, адзінымі прамымі нашчадкамі старажытнага будаўнічага майстэрства, самабытных традыцый палескай школы драўлянага доўлідства.

За пяць кіламетраў на паўночны ўсход ад Рухчы па дарозе, што ідзе прама ад царквы, — вёска Плотніца. У цэнтры яе — стогадовы Пакроўскі храм. Па сваёй архітэктуры гэта дастаткова рэдкі ў Турава-Пінскай зямлі тып драўлянай царквы. Яна пяцізрубавая, крыжападобная, з чатырма прыбудовамі ў вуглах. Крыжава-цэнтральная кампазіцыя царквы завяршаецца адным даволі вялікім цэнтральным купалам на светлавым барабане, што вянчае галоўны аб'ём, і чатырма меншымі галоўкамі, што размешчаны над астатнімі памяшканнямі і маюць аднолькавую вышыню. Царква, як звычайна, абабіта дошкамі, а вокны яе ўпрыгожаны простымі ліштвамі.

У суседняй вёсцы Вуйвічы, размешчанай на захад ад Плотніцы на рацэ Стыр, знаходзіцца двухсотгадовы драўляны храм. Нягледзячы на значную перадваенную пераработку, ён захваў многія свае першапачатковыя рысы. Праўда, верхняя яго частка стала зусім іншай. Бабінец ператварыўся ў трох'ярусную званіцу са сферападобным дахам, увенчаным невялікай галоўкай. Над галоўным памяшканнем, да якога былі зроблены дзве бакавыя прыбудовы, з'явіўся нізкі васьмерыковы верх.

З Вуйвічаў наш шлях ляжыць амаль паралельна Стыры на Лапацін, дзе зараз створаны невялікі музей А. Блока. Рускі паэт служыў у гэтых мясцінах у 1916—1917 гг. у складзе інжынера-будаўнічай дружыны, што рабіла аба-

рончыя збудаванні. Амаль на паўдарозе — вёсачка Колбы, пра якую А. Блок пісаў у лістах да маці і жонкі, а затым успамінаў, жывучы ў сталіцах. Ад тых, блокаўскіх, часоў у Колбах захавалася нямногае, але ўцалела ледзь не галоўнае — цагляная каплічка. Яна адлюстравана на невялікім малюнку А. Блока, што мае яго подпіс: "Деревня Колбы. Часовня". Каплічка гэта пабудавана ў XIX ст. Яна — першы на нашым шляху негарадскі помнік старой каменнай архітэктуры. У плане гэта васьмігранны будынак пад барочным купалам, на які пастаўлены васьмерыковы барабан, увенчаны сярэдніх памераў галоўкай. Імя Блока стала зараз нібы ахоўнай граматай для каплічкі. Вакол яе пастаўлены добры штыкетнік, а сама яна мае вельмі прывабны, падноўлены выгляд.

У самім Лапаціне якіх-небудзь адметных будынкаў не захавалася. У часы А. Блока Лапацін быў фальваркам, вакол шумеў лес з цудоўнымі палянамі — яны не раз потым прыгадваліся паэту. 4 верасня 1917 г. ён пісаў у дзённіку: "Вечарамі часам... на мяне находзяць гэтыя грубыя, моцныя, цяжкія і здаровыя ўспаміны пра дружыну — пра гэтых рускіх людзей, пра коней, папойкі, песні, рабочых, пышную восень, жорсткую зіму, балалайкі, гітары... грэблі, вышку, паляны за фальваркам Лапаціна, белы параход, які крышталёнай раніцай паўзе пасярод гаю, дубы, хвоі, вольхі, Пінск удалечыні — усё, Хораша!".

Побач з Лапаціным, на поўдзень ад яго, на самым беразе Стыры, знаходзіцца адна са старэйшых археалагічных стаянак эпохі неаліту. На пясчаным схіле, што спускаецца да ракі, мясцовыя жыхары да гэтага часу знаходзяць крамянёвыя прылады і абломкі посуду. А колькі невядомых, неадкрытых падобных помнікаў далей уверх па Стыры? Дзесяткі, сотні? Яны — не проста стаянкі, могільнікі, селішчы, яны — сама памяць тысячагоддзяў, усёй існай гісторыі чалавецтва, яго адзінай, агульнай для людзей зямной, планетарнай нашай культуры. Гэта стаянка ля Лапаціна памятае многія дзесяткі чалавечых пакаленняў, тут працавалі невядомыя першабытныя майстры, народныя ўмельцы эпохі сярэднявечча, зусім нядаўна летнімі вечарамі хадзіў А. Блок, і вось зараз стаім мы, глядзім на павольныя воды шырокай ракі.

Стыр — рака ў многім загадкавая, незразумелая, як самая пачатковая гісторыя славян, а магчыма, і як сам час. Яна цячэ з Галіцыі па Львоўскай, Ровенскай, Валынскай абласцях Украіны, праз сталіцу Валыні горад Луцк і ўпадае ў Прыпяць на Піншчыне, крыху воддаль ад знаёмых ужо нам Вуйвічаў. Паўтысяча кіламетравае рэчышча яе пралягае ў месцах, якія многія вучоныя лічаць

прадзімай славян. Менавіта адсюль пачалося іх шырокае рассяленне ва ўсе бакі свету... Стыр цячэ праз землі легендарных дулебаў, папярэднікаў валынян, — самых старажытных славянскіх плямён на Палессі. Крыху далей граніцы Украіны і Беларусі, ужо на Брэстчыне, каля вёскі Ласіцк на левым беразе Стыры знаходзяцца вельмі старадаўнія пасяленні чалавека, што адносяцца да эпохі неаліту. Тут да рук археолагаў трапілі знаходкі, якія яны лічаць вельмі багатымі. Усе прадметы зроблены рукамі першабытных майстроў — крамянёвыя прылады, наканечнікі стрэл, ляпны гліняны посуд. Гэта самыя вытокі, першыя прабліскі будучага світанку мастацтва.

Крыху на захад ад Ласіцка, сярод балот — сяло Востраў, празванае так, відаць, за сваё месцазнаходжанне сярод густапераплеценых рукавоў рэк. У ваколіцах Вострава вялікая колькасць розных археалагічных стаянак, раскопкі якіх далі багаты матэрыял для даследчыкаў. У чыста мастацкіх адносінах найбольш цікавыя шматлікія фрагменты ляпнога посуду, што адкрываюць гісторыю ганчарнага рамяства на Палессі. У цэнтры сяла — вельмі своеасаблівая аднааб'ёмная Прачысценская царква. Зрубілі яе ў 1720 г., а ў другой палове мінулага стагоддзя некалькі перабудавалі. Гэта невялікі двухгаловы храм, побач з якім амаль цацачная драўляная званічка вежавага тыпу. Насупраць званічкі зусім малюсенькі прытвор, што прама вядзе ў галоўнае і адзінае памяшканне царквы. Уся кампазіцыя, строга выпягнутая ўздоўж восі, выглядае вельмі прыгожа, зліваецца з навакольнай прыродай. Тут, як і ў папярэдніх выпадках, мы маем справу з адным з характэрных узораў падскай школы драўлянага дойлідства. Галоўная ўвага аддадзена агульнай кампазіцыі, выразнасці сілуэта, прапарцыянальнасці, гарманічнай сувязі з прыродай, навакольнай мясцовасцю. Дэкаратыўныя элементы пры гэтым адыгрывалі выключна дапаможную ролю, яны толькі некалькі падкрэслівалі якія-небудзь асаблівасці вонкавага вобліку.

Агульныя рысы і прыёмы работы палескіх дойлідаў, традыцыі школы ў многім захоўваюцца нават і тады, калі помнік выкананы ў зусім іншым, новым для Палесся стылі. Лёгка можна ўбачыць у ім мясцовае, палескае. Амаль перад самым Пінскам, некалькі ў баку ад галоўнай дарогі, у сяле Лемяшэвічы, слаўным сваімі курганамі, селішчамі і стаянкамі першабытнага чалавека, знаходзіцца царква Раства Багародзіцы, зрубленая ў псеўдарускім стылі. Гэты стогадовы крыжападобны ў плане храм, які мае ў сваім дэкоры нават такія чужы для палескай школы элемент, як какошнікі, усё ж мае вялікую колькасць мясцовых традыцыйных асаблівасцей. Яны бачны ў тэхніцы

ўзвядзення будынка, у агульным будаўнічым вырашэнні. Цікавая статуя бласлаўляючага Хрыста на п'едэстале, устаноўленая жыхарамі сяла некалькі дзесяцігоддзяў назад. Выключна каталіцкае вырашэнне фігуры рэзка кантрастуе з псеўдарускім храмам, усімі яго чыста праваслаўнымі элементамі. І зусім ужо казачныя залацістыя, плеченыя з саломы царскія вароты XVIII ст., пра якія ў гэтым раздзеле ўжо згадвалася. Такія саламяныя вароты былі характэрныя для цэркваў Палесся. Некаторыя з іх уцалелі да сённяшняга дня і цяпер, як і царскія вароты з лемяшэвіцкай царквы, захоўваюцца ў Мінску.

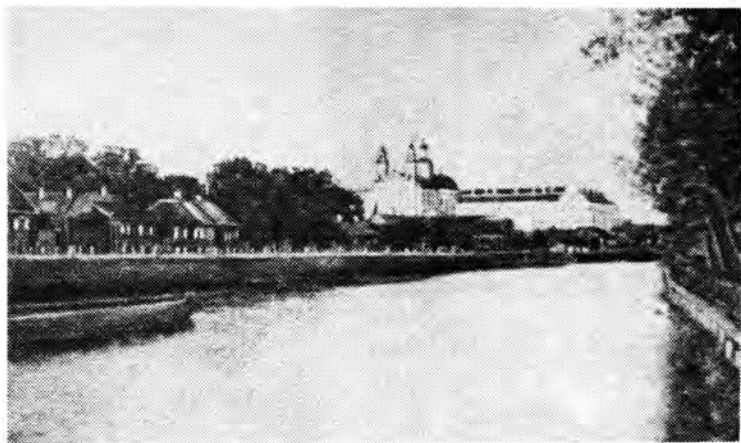
Лемяшэвічы славяцца і сваімі вясковымі кірмашамі, якія тут не праходзяць, а, хутчэй, гуляюцца, ледзь не як вяселлі. Гэтыя маляўнічыя святы збіраюць сотні глядачоў і ўдзельнікаў з усёй акругі. Тут цікава і маладым, і старым. Не толькі гандаль, але і гульні, танцы, выступленні фальклорных ансамбляў, выставы народнай творчасці — вось што такое кірмаш у Лемяшэвічах. Гэта агляд самага лепшага ў сяле, шчодры паказ усяго, чым багаты гэты край.

ПІНСК

"Другі Кіцеж" • Рэзчык Аланія • Ляшчынскі манастыр • Забудова горада • Езуіцкі калегіум • Гандлёвая плошча і замчышча • Па старых вуліцах • Манастыр французскаўцаў • Палац Бутрымовіча • Варнарынская царква • Касцёл Карла Баромеуша • Сядзіба ў Заполлі • Пінскія рынкі

"С поля виднеется Пинск, вроде града Китежа..." — такі запіс зрабіў Аляксандр Блок у сваім дзённіку. Горад з'явіўся перад паэтам нечакана, паўстаў з белаватага ранішняга туману. І зараз, калі паглядзець на Пінск з любога боку, ён здаецца велічным, казачным. Асабліва прыгожы гэты старажытны горад, калі глядзець на яго з поўдня, з-за Піны і Прыпяці. Менавіта па гэтай паўднёвай дарозе рухаемся і мы. Купалы, званіцы, вежы "другога Кіцежа", што стаіць на ўзвышшы пры зліцці Прыпяці і Піны, паказваюцца за шмат кіламетраў. Па меры набліжэння абрысы будынкаў робяцца больш выразнымі, адразу ж распазнаеш, што разам са старадаўнімі будынкамі ў горадзе шмат новых, сучасных.

Калі параўноўваць з панарамай Пінска, бачанай семдзсят гадоў назад А. Блокам, то горад, вядома, вельмі моцна змяніўся. Стаў значна большы, шматпавярховы і... бяднейшы на архітэктурныя помнікі. Якія-небудзь тры

Набарэжная ракі Піны ў Пінску. Здымак пачатку XX ст.

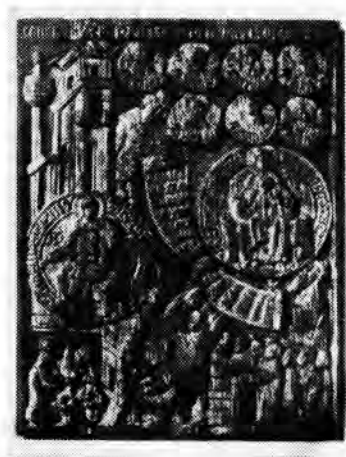

Від на горад з-за ракі Піны. Здымак пачатку XX ст.

Каменны разны абраз "Хрыстос Эмануіл" з раскопак старажытнага гарадзішча ў Пінску. Пачатак XII ст.

Абразкі "Прамудрасць ствары сабе храм" і "Святы", якія зрабіў разь-
бяр Ананія. Канец XV — пачатак XVI ст.

Рыначная плошча. Злева касцёл езуіцкага манастыра, справа будынак
калегіума. Здымак пачатку XX ст.

Гандлёвыя рады. Здымак пачатку XX ст.

"Лодачны кірмаш". Здымак пачатку XX ст.

Набярэжная. Сучасны выгляд

Калегіум. Паўднёва-заходні бок

дзесяцігоддзі назад зніклі з твару горада многія яго самыя галоўныя славутасці: велізарны старажытны мураваны касцёл — архітэктурны цэнтр усяго Пінска, гандлёвыя рады XVIII ст. З-за страты касцёла горад пачаў здавацца абезгалоўленым, сілуэт яго расплыўся і, пазбаўлены свайго стрыжня, атрымаў размытыя абрысы. Цяпер кампазіцыйным цэнтрам можна лічыць, бадай, велічны ансамбль манастыра францысканцаў. Ён раней паспяхова сапернічаў з былым цэнтрам, дзе вось ужо тры з паловай

Калегіум. Усходні бок

Асабняк на вул. Камсамольскай

Францысканскі касцёл. Здымак пачатку XX ст.

Від на манастыр францысканцаў

Манастыр францысканцаў. Злева званіца, у цэнтры галоўны фасад касцёла, справа службовыя будынкi

стагоддзі стаіць выдатнае збудаванне — былы езуіцкі калегіум, які складаў з узарваным касцёлам адзіны і непаўторны комплекс. Крышку на захад ад калегіума, адразу ж за гандлёвай плошчай-рынкам, два стагоддзі красаваліся гандлёвыя рады. Тут тэрыторыя старога замка, вакол якога і склаўся гэты горад.

Ён і зараз надзвычай прыгожы. Другога такога горада на Беларусі я не ведаю і магу параўнаць толькі з маляўнічым Гродна, былой сталіцай усёй Рэчы Паспалітай. Калі глядзець на Пінск зверху, з вышыні птушынага палёту, выразна відаць тры самыя галоўныя яго гістарычныя зоны, часам вельмі добра размежаваныя "кольцамі росту" — вуліцамі і праспектамі. Усе магістралі горада "цякуць" у кірунку да Піны і затым зліваюцца ў адным месцы — на плошчы, ранейшым архітэктурным цэнтры. Гэта сэрца старога горада, які рос адсюль на захад, поўнач і асабліва на паўночны ўсход. За старым горадам, дзе стаяць і мураваныя, і драўляныя дамы, і домікі з украпанымі то тут, то там высачэзнымі шпілямі званіц і вежаў, ляжыць прамежкая зона нічым не

Манастыр францысканцаў. Верхняя частка галоўнага касцёла

прыкметнай забудовы пасялковага тыпу, якіх нямала з'явілася ў нас у пасляваенныя гады. Зона гэта вельмі рэзка вылучаецца на фоне трэцяй — навейшай забудовы. Раёны сярэдне- і шматпавярховых жылых дамоў нібы акантоўваюць Пінск. Пры ўездзе ў яго з поўначы і паўночнага ўсходу можа стварыцца ўражанне, што вы трапляеце ў толькі што збудаваны найсучаснейшы горад. Зрэшты, зверху масівы шматпавярховых дамоў здаюцца, хутчэй, ланцугом вычварных, зрэзаных высокіх гор, якія крута абрываюцца на поўдзень, дзе раскінулася мора

Службовыя карпусы манастыра францысканцаў

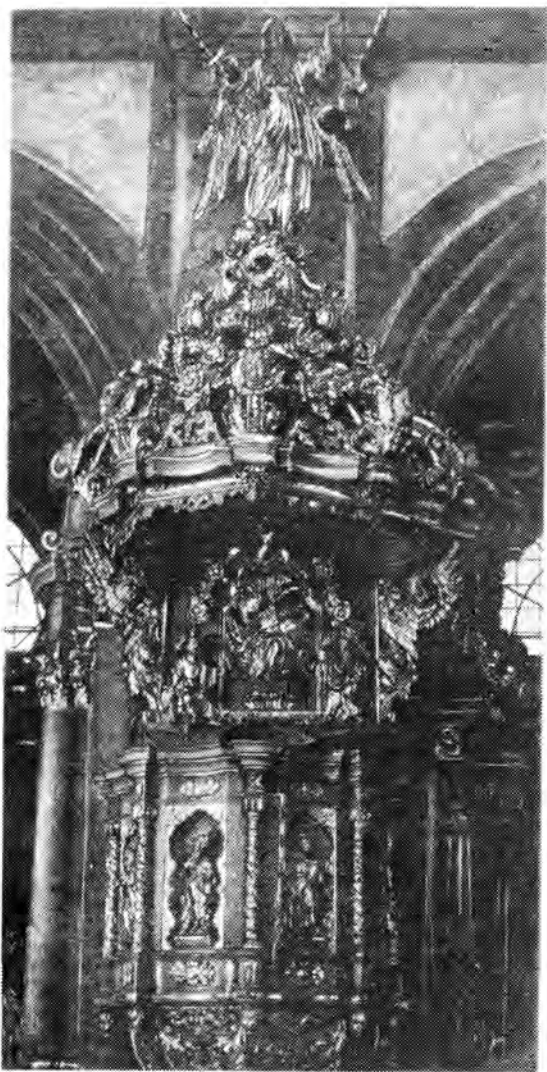
невялікіх драўляных домікаў. Такі Пінск, калі глядзець зверху.

Паблізу, на зямлі, карціна амаль зусім мяняецца, гарадская перспектыва часам здаецца іншай, не падобнай на тую, якой яна бачыцца зверху ці здалёк за шмат кіламетраў. Абмежаваная шырыня і прасторавае глыбіня ўспрыняцця прымушае нас бачыць горад больш плоскім, цясней самкнутым, падобным на асаблівы і ў чымсьці нерухомы свет, поўны сакрэтаў і схаваных у яго зямных нетрах старажытных таямніц. Загадкава глядзяцца на вуліцах і плошчах старадаўнія будынкі палацаў, цэркваў і манастыроў, за агароджамі і сценамі якіх зусім нядаўна ішло такое нязвычайнае для нас зараз жыццё.

І мінулым, і паўнакроўным сучасным багаты гэты амаль стодваццацітысячны горад. Ён, вядома, варты вялікай, ды і не адной, кнігі, заслугоўвае таго, каб яго добра ведалі не толькі на Беларусі, і не толькі як раённы цэнтр, дзе сталі праводзіцца міжнародныя спартыўныя спаборніцтвы, а за прыгажосць, за ўсё яшчэ не страчаную веліч, за асаблівы палескі гарадскі каларыт. На жаль, вялікая кніга пра Пінск — справа будучыні, пакуль, за недахопам месца, дзевяццацца абмежавацца толькі самымі беглымі нататкамі.

Алтар Божай маці Ружанцовай у касцёле манастыра францысканцаў.
XVIII ст.

Амбон у касцёле манастыра францысканцаў.

XVIII ст.

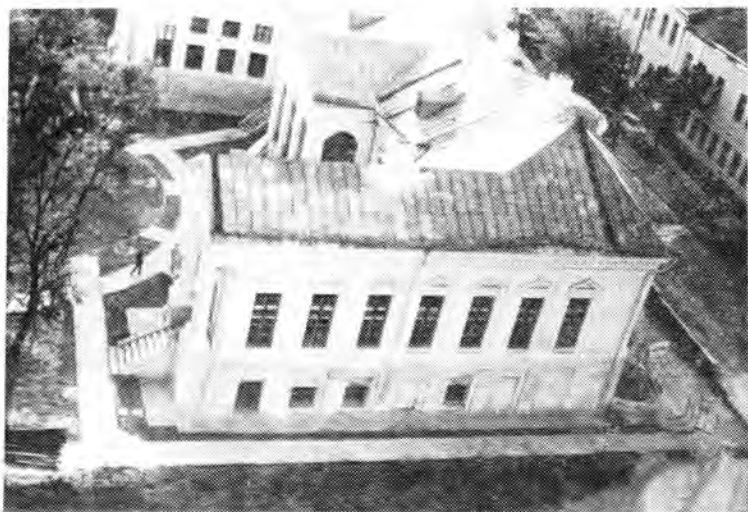
Выгляд манастыра францысканцаў з усходняга боку

Рэальнае вучылішча. Здымак пачатку XX ст.

Гарадскі будынак першай трэці XX ст.

Палац Бутрымовіча

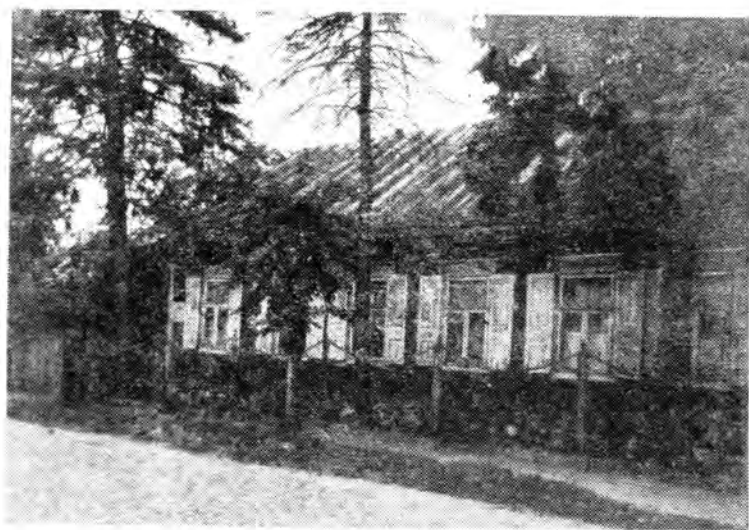

Варварынская царква

— Як і сотні гадоў назад, ляцяць на горад з-за ракі, з неабсяжных балот і лугоў, белыя, лёгкія павуцінкі. Гэта не абстрактны вобраз, а рэальнасць, што ўспрымаецца многімі прахожымі з раздражненнем — чапляюцца, павісаюць на вопратцы. Для мяне павуцінкі — глыбінны сімвал жыцця горада, сведчанне шматвяковай цяжнейшай злітнасці яго з усім краем і навакольнай прыродай, бясконцая вестка, нязмоўклая песня палескіх прастораў — яго лугоў, лясоў, балот, над якімі не сціхае нестарэючы вецер.

Рыначная плошча і Пецябургская вуліца. Здымак пачатку XX ст.

Дом, дзе ў 1912—1915 гг. жыў Якуб Колас

Брэсцкая вуліца. Здымак пачатку XX ст.

У летапісах Пінск (названы Пінеск, Піньск) упершыню згаданы пад 1097 г., але ўзнік, напэўна, значна раней гэтай даты. На левым беразе Піны, дзе калісьці яна злівалася з Прыпяццю, археолагі раскапалі гарадзішча — тысячагадовы "падмурак" старажытнага горада. Удалося адкрыць дзядзінец, рэшткі вуліц вакольнага горада, жылых памяшканняў, знайсці многія прадметы. Усё знойдзенае сведчыла, што ўжо ў першыя стагоддзі сваёй гісторыі горад з'яўляўся буйным гандлёвым цэнтрам. У тую пару ўсе будынкі ў горадзе былі драўляныя. Гарадскія сядзібы абгароджваліся частаколам, за якім размяшчаліся жылы дом і гаспадарчыя памяшканні. Дамы мелі прамавугольную форму, даўжыня іх складала прыкладна 5 метраў. Археолагі заўважылі адну вельмі цікавую асаблівасць. Аказваецца, дамы і цэлыя вуліцы доўгі час размяшчаліся на адным і тым жа месцы — новыя збудаванні, кварталы ўкараняліся на месцы старых, нібы вырасталі з іх. Вуліцы былі драўляныя — масціліся тонкімі бярначкамі. Не выклікае сумнення, што старажытны Пінск меў сваіх умелых рамеснікаў — цесляроў, кавалёў, ювеліраў, ганчароў, краўцоў, шаўцоў. Пра ўсё гэта сведчаць шматлікія знаходкі: фрагменты драўляных збудаванняў, вырабы з металу, каменя, гліняны посуд. Некаторыя з іх былі прывезены з Кіева, Паўночнага Прычарнамор'я і іншых месц, але немалая іх колькасць была выраблена і ў самім горадзе. Сярод знаходак ёсць і сапраўдныя шэдэўры старадаўняга мастацтва, напрыклад невялікія абразок з каменя з выявай Хрыста.

Першапачатковая радыяльна-кальцавая планіроўка горада, які ўваходзіў да сярэдзіны XII ст. у склад Тураўскага княства, а затым быў сталіцай самастойнага Пінскага, з цягам часу амаль не мянялася. Горад будаваўся, расшыраўся, але яго новыя абрысы па-ранейшаму нагадвалі старыя, толькі сталі больш аб'ёмнымі, магутнымі, працяглымі. У пачатку XIV ст. Пінск увайшоў у склад Вялікага княства Літоўскага. Праз два стагоддзі яго ўладальнік, кароль Сігізмунд II, падарыў горад сваёй жонцы — каралеве Боне. Вопісы Пінска сярэдзіны XVI ст., якія захаваліся, малююць імклівы рост горада. У тую пару тут было 27 вуліц да 800 сядзіб, 14 праваслаўных цэркваў, францысканскі, дамініканскі і два праваслаўныя манастыры. У параўнанні з першапачатковай плошча горада павялічылася больш чым у дзесяць разоў.

У 1581 г. пры каралі Стэфане Баторыі Пінску было дадзена магдэбургскае права, г. зн. права самакіравання, і герб: залаты лук з нацягнутай цецivой і стралой. Горад перажываў перыяд свайго росквіту. Пра ўзровень яго мастацкага жыцця, рамёстваў у XV—XVI стст. могуць сведчыць работы выдатнага майстра Ананіі — рэзчыка па дрэве. На адной з іх, рэзным вобразе "Святы", што захоўваецца ў зборы Рускага музея ў Санкт-Пецярбургу, чытаецца такі старабеларускі тэкст: "Дана бысть князем Федором Ивановичем Ярославича Федору Ивановичу Шепкину. Робил поп Анания". Гэта значыць, што абразок створаны папом Ананіяй у перыяд праўлення пінскага князя Фёдара Іванавіча Яраславіча ў самым канцы XV — пачатку XVI ст. Выдатныя творы пінскага майстра былі заўважаны мастацтвазнаўцамі больш за стагоддзе назад, прычым гонар іх адкрыцця належыць французскім вучоным, якія вельмі дакладна датавалі іх. На працягу многіх гадоў работамі Ананіі цікавіўся такі знаўца старажытнасцей, як А. С. Увараў, а таксама Г. Д. Філімонаў і іншыя, што пакінулі нам шэраг артыкулаў і асобных меркаванняў пра пінскую школу разьбы па дрэве на пераломе XV і XVI стст. Творы Ананіі своеасаблівыя, яны значна адрозніваюцца, напрыклад, ад маскоўскіх таго ж часу і, хутчэй, цягнуцца да вядомага нам мастацтва паўднёвых зямель былой Кіеўскай Русі. Сучасныя спецыялісты азначаюць у работах пінскага рэзчыка індывідуальнасць стылю і пластыкі, заслужана ставяць іх у адзін рад з лепшымі ўзорамі старарускай разной мініяцюры XV—XVI стст.

Мы не ведаем, дзе тварыў Ананія, але зусім верагодна, што яго майстэрня знаходзілася на ўскраіне горада ў славутым Ляшчынскім манастыры, заснаваным, як гавораць запісанае тут жа паданне, яшчэ пры князю Уладзіміру

Святаславічу. Ляшчынскі манастыр, скасаваны ў 1839 г., доўгі час, асабліва ў XIV—XVII стст., з'яўляўся фарпостам старарускай культуры, яе цытадэллю, у сценах якой вёўся мясцовы летапіс, працавалі шматлікія майстры. У часы Ананіі ў манастыры былі дзве драўляныя царквы — Святога Духа і Успення, некалькі жылых і гаспадарчых будынкаў, вежа-званіца. Ужо праз сем гадоў пасля прыняцця Брэсцкай уніі, у 1608 г., манастыр стаў уніяцкім, базіліянскім. Нягледзячы на супраціўленне асноўнай масы гараджан, якія заснавалі праваслаўнае брацтва, уніяцкія царквы і манастыры з'яўляюцца і ў Пінску. У горадзе ствараецца езуіцкі манастыр, пры ім будуюцца калегіум — выдатна аснашчаная ўсім неабходным навучальная ўстанова.

Апісанні Пінска першай паловы XVII ст., якія захаваліся, адзначаюць далейшы няўхільны рост горада, што працягнуўся ўздоўж ракі амаль на 4 кіламетры. Драўляны горад меў да шасці тысяч дамоў, шмат праваслаўных і уніяцкіх царкваў, розных манастыроў. Да гэтага няпростага ў жыцці горада і ўсёй Беларусі часу адносіцца і пачатак фарміравання сучаснага цэнтра Пінска. Нягледзячы на неаднаразовыя пажары і разбурэнні, асабліва моцныя ў перыяд нацыянальна-вызваленчай вайны ўкраінскага і беларускага народаў 1648—1654 гг. і руска-польскай вайны 1654—1667 гг., горад змог захаваць і аднавіць многія свае старажытныя помнікі, якія сталі кампазіцыйным арыенцірам для ўсёй далейшай забудовы. У канцы XVII — першай палове XVIII ст. у Пінску і яго прыгарадах з'яўляецца некалькі значных збудаванняў, сярод іх мураваны замак Міхаіла Вішнявецкага, знішчаны войскам Карла XII у 1706 г., манастыры кармелітаў і марыявітак, пабудаваныя ў 1734 і 1746 гг.

Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 г. Пінск адышоў да Расіі, стаў цэнтрам павета Мінскай губерні. У 1794 г. тут налічвалася да 4000 жыхароў, амаль 550 дамоў, з якіх толькі два былі мураваныя. У цэнтры горада знаходзіліся замак з землянымі валамі і гандлёвая плошча, вакол іх размяшчаліся базіліянскі манастыр, уніяцкая царква, езуіцкі манастыр з касцёлам і калегіумам. Па першым плане генеральнай забудовы Пінска, створаным у 1800 г., меркавалася правесці ў горадзе значную рэканструкцыю, пракласці дзве новыя радыяльныя магістралі, якія злучылі б цэнтр з трактамі на Брэст і Нясвіж.

Да сярэдзіны XIX ст. у паўночнай частцы Пінска пабудавана некалькі новых кварталаў, прадугледжаных на планах забудовы 1840-ых і 1850-ых гг. У апошняй чвэрці XIX ст. назіраецца вельмі шпаркі рост горада, што тлумачыцца буйным прамысловым будаўніцтвам у Пінску,

з'яўленнем тут каля трыццаці розных прадпрыемстваў, у тым ліку некалькіх фабрык і заводаў, пракладкай чыгункі. Стыхійна вырасшы горад меў да пачатку нашага стагоддзя ўжо ўсе тыя асноўныя рысы, якія мы бачым зараз. На яго галоўных вуліцах размяшчаліся двух-, трохпавярховыя будынкі банкаў, кантор, навучальных і дзяржаўных устаноў. Крыху далей ішла ў асноўным аднапавярховая забудова драўлянымі і мураванымі жылымі дамамі, якіх тады налічвалася больш за шэсць тысяч.

У гады другой сусветнай вайны Пінск, які ўваходзіў з 1921 па 1939 г. у склад буржуазнай Польшчы, быў моцна разбураны, у горадзе і яго бліжэйшых ваколіцах фашысты знішчылі каля 60 тысяч мірных жыхароў і ваеннапалонных. У гады пасляваеннага аднаўлення планавалася забудаваць цэнтр Пінска ў асноўным пяціпавярховымі дамамі, паставіць на цэнтральных вуліцах шэраг сярэднепавярховых адміністрацыйных будынкаў. Гэтыя планы былі рэалізаваны толькі часткова, у асноўным у адносінах будаўніцтва адміністрацыйных памяшканняў. Цэнтру горада ўдалося ў галоўных рысах захаваць сваю першапачатковую планіроўку.

Найдаўна распрацаваны праект рэгенерацыі гістарычнага цэнтра Пінска уключаны ў генеральны план развіцця горада. Паводле думкі яго аўтараў, стары горад стане своеасаблівым гістарычна-архітэктурным запаведнікам, дзе знойдуць прытулак магазіны, салоны і кафэ. Усе старадаўнія будынкі будуць адрэстаўраваны і аддадзены для выкарыстання ўстановам культуры, грамадскім і гандлёвым арганізацыям. Ужо вядзецца рэстаўрацыя славутага езуіцкага калегіума.

Адсюль, з плошчы, пачнем шлях па горадзе і мы, пройдзем па найбольш характэрных вуліцах, паглядзім самыя цікавыя, але, вядома, далёка не ўсе архітэктурныя помнікі. Найбольш старажытныя сярод іх глядзіцца, як астраўкі, як азісы сярод мора больш новых пабудоў у асноўным ХХ ст. Азісы старажытнасці, калі глядзець на іх з вуліц і плошчаў горада, здаюцца моцна раз'яднанымі, часам нібы пазбаўленымі свайго адвечнага месца, актыўна выцясяемымі. І толькі калі пачынае змяркацца, у вышыні над дамамі цэнтральнай часткі Пінска як вартавыя начнога спакою ўзвышаюцца сілуэты вежаў і званіц.

Гадзіннік на калегіуме — пінскія куранты — звонка адбіваюць мелодыю песні "Где же вы теперь, друзья аднополчане?". Гэта ў памяць пра тысячы воінаў і мірных жыхароў горада, якія загінулі, а таксама ў гонар салдат-пінчан, што дажылі да Перамогі, вярнуліся да сябе дамоў. Мы ўбачым мноства памятных дошак, абеліскаў, помнікаў у гонар вызваліцеляў. У цэнтральным парку

культуры і адначынку, размешчаным пры зліцці Піны і Прыпяці, знаходзіцца мемарыял воінам, якія вызвалілі Пінск 14 ліпеня 1944 г.

Жаўтаваты будынак нязвычайнай архітэктуры — калегіум бачны адусюль. Пры ўездзе ў горад з-за ракі ён першым сустракае нас. З моста цераз Піну як на далоні відаць гэты велічны помнік эпохі барока. Да 1953 г. побач з ім, як ужо гаварылася, стаяў велізарны касцёл, які складаў з некаторымі іншымі невялікімі памяшканнямі адзіны комплекс былога манастыра езуітаў. Калегіум пабудаваны з цэглы ў 1631—1635 гг. на сродкі магната Альбрэхта Станіслава Радзівіла, канцлера Вялікага княства Літоўскага і старосты пінскага. Калегіум і ўвесь манастыр маюць багатую гісторыю. Апрача навучальнай установы, вельмі вядомай у вялікім княстве, тут у розныя гады знаходзіліся друкарня і адна з першых на Беларусі аптэк. Пасля скасавання ў 1773 г. ордэна езуітаў касцёл служыў уніяцкім епіскапам у якасці кафедральнага. Затым манастыр стаў праваслаўным, а з 1918 г. зноў каталіцкім. Выхаванцамі калегіума былі многія вядомыя і выдатныя дзеячы культуры і навукі, напрыклад гісторык і паэт Адам Нарушэвіч. За тры стагоддзі існавання ў калегіуме падабралася вялікая бібліятэка, якая ўключала кнігі, рукапісы, граматы і іншыя дакументы на многіх мовах. Тут жа знаходзіўся цудоўны збор розных прадметаў мастацтва: жывапіс, скульптура, мэбля, вырабы з металаў і тканіны. Перадваенны пажар знішчыў усе гэтыя багацці — адну з самых значных скарбніц старажытнага горада.

У плане калегіум нагадвае літару "Г", верхняя частка звернута да Піны, а больш доўгая ідзе амаль перпендыкулярна ад ракі да цэнтральнай плошчы Леніна. Будынак уражвае сваёй манументальнасцю, маналітнасцю, аб'ёмнасцю. Здаецца, быццам гэта адно з магутных абарончых збудаванняў горада, якое выпадкова захавалася. Такое ўражанне асабліва ўзмацняе вуглавая вежа-контрфорс, звернутая да ракі. Зрэшты, і без яе адчуваецца, што за двухмятровымі сценамі гэтай цытадэлі можна было схавцца і ў дні ваенных нягод. Агульны выгляд будынка тыпова барочны, праўда, некаторыя даследчыкі, напрыклад В. А. Чантурыя, бачаць у ім і рэнесансавыя рысы. Апошнія могуць прасочвацца ў асноўным у дэкоры акон і прасценкаў. Вельмі цікавы, хоць і даволі тыповы для падобных збудаванняў, двухсхільны дах з фігурным франтонам, які падкрэслівае закончанасць і суразмернасць усёй кампазіцыі. Нягледзячы на тое што будынак калегіума ўсяго толькі трохпавярховы, ён здаецца значна вышэйшым, большым. Такое ўражанне дасягаецца дзякуючы складанасці архітэктуры самага будынка, у прыватнасці спалучэннем яго элементаў, рознай велічыняй акон.

Унутраная планіроўка будынка на першым паверсе — галерэйна-калідорная, на другім і трэцім — калідорная. Пад будынкам былі вялікія падзямеллі, цяпер часткова засыпаныя. У верхніх паверхах размяшчаліся жылыя і рабочыя пакоі, у ніжнім — класы і трапезная.

Лявей ад калегіума, калі глядзець з боку ракі, знаходзілася гандлёвая плошча — "рынак", дзе яшчэ зусім нядаўна стаялі гандлёвыя рады, знішчаныя следам за касцёлам езуіцкага манастыра. Раней гэта плошча, узгорак, што вядзе да яе ад ракі, і сама рака былі торгам, месцам, дзе ішла бойкая купля-продаж — на сушы і на вадзе. З усяго Палесся прыплывалі сюды лодкі, пад'язджалі павозкі. Лодкі, фурманкі, рады рабіліся крамкамі, прылаўкамі, часовымі складамі тавару. Людзей, што прыехалі з Мінска, Варшавы, Кіева, Вільні і іншых гарадоў, асабліва захапляў "лодчны базар", дзе гандлявалі прама з лодак, на рацэ, часта нават не прычаліўшы да берага.

Крыху на захад ад былога торгу, адразу ж за ім, — тэрыторыя старога замчышча, цяпер гістарычна-археалагічны запаведнік. Сям-там тут бачны яшчэ рэшткі старажытнага рова, што аддзяляў дзяцінец ад вакольнага горада.

Па вуліцы Леніна, былой Вялікай Кіеўскай, галоўнай у горадзе, пройдзем да лепшага па захаванасці і, бадай, самага багатага і каштоўнага архітэктурнага помніка ў Пінску, а можа, і на ўсёй Беларусі, — цудоўнага ансамбля французскага кляштара. На нашым шляху сутрэнецца вялікая колькасць адна—трохпавярховых будынкаў, што з'явіліся ў другой палове XIX—XX ст. Зараз усе яны ўзяты пад ахову і падлягаюць хуткай рэстаўрацыі. Будынкi гэтыя, размешчаныя на чырвонай лініі вуліцы, выкананы ў рознай стылявой манеры, часта зусім эклектычнай. Некаторыя з іх некалькі хіляцца да мадэрна, іншыя — да класіцызму ў яго мясцовым, палескім варыянце, у якім добра праглядваюцца рысы польскай школы. У Пінску захавалася некалькі вуліц, забудаваных такімі старымі дамамі. Больш за ўсё іх на былой Вялікай Кіеўскай, а таксама на Савецкай, Горкага, Завальнай, Равецкай, Заслонава і Дняпроўскай флатыліі, якая з'яўляецца, па сутнасці, набярэжнай. Ёсць сярод гэтых будынкаў і вельмі ўтульныя невялікія домкі, размешчаныя да таго ж у надзвычай маляўнічых мясцінах. Прыкладам можа служыць аднапавярховы мураваны асабняк з мезанінам, які стаіць у самым пачатку вуліцы Камсамольскай ля ракі. Ён узведзены ў 1923 г. і ўяўляе сабой вельмі характэрны тып гарадскога дома, пабудаванага цалкам у традыцыях польскай школы грамадзянскай сядзібнай архітэктурны позняй пары.

Прама ад гэтага дома цудоўны від на кляштар

францысканцаў з многімі яго будынкамі, касцёлам Успення дзевы Марыі і вежай-званіцай, якую той-сёй у Пінску стаў называць "пізанскай" з-за яе нахілу. Вежа — шмат'яруснае збудаванне — стаіць на паўночны ўсход ад галоўнага фасада касцёла, будавалася ў XIX — пачатку XX ст., калі ўжо склалася агульнае аблічча ансамбля. У задачу архітэктара К. Каменскага ўваходзіла стварыць званіцу, якая б не толькі гарманіравала з астатнімі будынкамі, але і стала адным з цэнтраў усёй капмазіцы манастыра. Да 1817 г. трох'ярусная званіца была пабудавана, а ўжо ў першай трэці XX ст. узвялі яе чацвёрты ярус па эскізу вядомага рускага і савецкага архітэктара І. В. Жалтоўскага, ураджэнца гэтых мясцін.

Кляштар францысканцаў — адзін з самых старажытных у Пінску. Ён заснаваны князем Сігізмундам Кейстутавічам у 1396 г. і доўгі час заставаўся драўляным. У 1510 г. на месцы драўлянага касцёла паставілі мураваны, які значна пацярпеў у XVII ст. у час ваенных дзеянняў. У пачатку XVIII ст. усе будынкi кляштара нанова адбудоваўца. Пры гэтым на месцы ранейшага мураванага касцёла з'явіўся новы, што зьярог у сваіх сценах фрагменты кладкі старога. Да 1730 г. перабудова завяршылася. Цяпер да барочнага касцёла з поўдня, з боку ракі, прымыкае анфілада двух- і трохпавярховых мураваных карпусоў, у якіх размяшчаюцца службовыя памяшканні. Усю кампазіцыю акружае масіўная каменная агароджа — яна нібы адрэзала манастыр ад астатняга свету. Апошняя рэканструкцыя будынкаў ажыццяўлялася ў 1920-ыя гады. Праект варшаўскага архітэктара Г. Гая некалькі паднавіў агульны, а часткова і ўнутраны выгляд кляштара.

Галоўны яго будынак — трохнефны барочны касцёл, у якім дамінуе сярэдні, цэнтральны неф, перакрыты паўкруглымі скляпеннямі. Два бакавыя нефы амаль зусім не бачныя. Яны нібы падтрымліваюць асноўны, абрамляюць, падкрэсліваюць яго. Галоўны фасад касцёла вельмі прыгожы. Ён дэкарыраваны барочнымі карнізамі, нішамі, паяскамі, пілястрамі, каванай рашоткай балкона і завершаны складаанакампазіцыйным фігурным франтонам з дзвюма вежамі па краях. Зараз інтэр'ер касцёла, у якім захоўваюцца многія выдатныя помнікі розных відаў мастацтва, пакуль недаступны для агляду. І гэта тым больш шкада, што тут знаходзіцца велізарная колькасць розных скульптур, часткова выкананых і мясцовымі майстрамі. Гэта сапраўдны музей. Уражвае сваёй раскошай разны залочаны амбон і цудоўная барочная разьба шасці алтароў, на якіх устаноўлена мноства драўляных скульптур апосталаў і розных іншых святых. У храме захоўваюцца і жывапісныя работы, а таксама старажытныя каштоўныя

тканіны, вырабы з металу і каменя. Яго сцены распісаны вядомымі польскімі мастакамі-прафесіяналамі, а таксама мясцовымі майстрамі.

Дапаможныя, службовыя будынкi манастыра, што прымыкаюць да касцёла з боку ракі, утвараюць разам з ім некалькі ціхіх і ўтульных унутраных дворыкаў — пра іх наўнасць, глядзячы звонку, нельга здагадацца. Падобныя адзін на другі, не вельмі выразныя службовыя будынкi маюць калідорную сістэму планіроўкі. Іх тарцы завершаны барочнымі франтонамі, якія надаюць гэтым двух-, трохпавярховым будынкам больш прыгожы выгляд. Увесь ансамбль займае велізарную прастору паміж галоўнай вуліцай і ракой і па сваёй значнасці нават чымсьці нагадвае слауты на ўвесь свет кракаўскі Вавель.

Па вуліцы Леніна ці па набярэжнай можна дайсці да Пінскага палаца, які часцей называюць палацам Бутрымовіча па імені ўладальніка, мясцовага шляхціца Матэвуша Бутрымовіча, што быў паслом ад Пінска на слаутым у гісторыі Рэчы Паспалітай Чатырхгадовым сейме (1788—1792). Найбольш маляўнічая дарога да палаца — па набярэжнай, дзе да таго ж амаль не ездзяць аўтамабілі. Акрамя прыгожых відаў на Піну і навакольныя заліўныя лугі, што раскінуліся ўшыркі на шмат кіламетраў, па дарозе нам сустрэнецца яшчэ нямала цікавага. Гэта шматкватэрныя жылыя дамы і асабнякі, пабудаваныя ў XIX — пачатку XX ст. Палац размешчаны амаль у самым канцы вуліцы Дняпроўскай флатыліі. Арыенцірамі пры яго пошуках могуць служыць аднапавярховы мураваны асабняк з дзвюма калонамі, дзе змяшчаецца кантора Дняпроўска-Бугскага тэхучастка, і асабліва новы шматпавярховы корпус гасцініцы "Прыпяць", што ўзвышаецца над гэтай часткай горада. За гасцініцай і хаваецца белы прыгожы палац. Да нядаўняга часу палац меў багатыя інтэр'еры, якія цяпер незваротна страчаны. Лепш за ўсё захаваўся палацавы фасад, звернуты да ракі. Тут размешчаны парадны ўваход з ганкам, упрыгожаным франтонам, і чатыры бакавыя ўваходы з лесвіцамі, што вядуць прама ў жылыя памяшканні. Палац мае П-падобны план, схільны, дзякуючы выступаючым архітэктурным элементам, да паўкруга. Бакавыя яго крылы ўтвараюць парадны двор, у якім раней былі размешчаны кветнік і вялікі сад. Цяперашнія насаджэнні зусім засланыюць галоўны ўваход. Досыць добра бачны толькі тарповыя фасады бакавых крылаў з уваходамі, упрыгожанымі порцікамі са здвоенымі калонамі дарычнага ордэра.

Па ўсім выглядзе палаца лёгка ўгадваецца час яго нараджэння — канец XVIII ст., калі на змену позняму барока прышоў класіцызм, які ўвасабляўся перш за ўсё ў

падобных грамадзянскіх будынках. Ён змураваны да пачатку 1790-ых гадоў. Архітэктар К. Шыльдгаўз стварыў строга сіметрычную кампазіцыю. Яе цэнтральная частка — круглая зала — некалькі выступае на багата дэкараваную тэрасу галоўнага фасада. З залы, трымаючыся восі сіметрыі, можна трапіць у вестыбюль і на парадны ганак або праз два бакавыя выходы ў малыя прамавугольныя залы і кабінеты. Усе парадныя памяшканні аднапавярховага, з высокім цокалем палаца размешчаны ў галоўным, цэнтральным корпусе. У бакавых крылах-карпусах знаходзіліся жылыя пакоі і кабінеты. Цокальны паверх адводзіўся пад гаспадарчыя памяшканні і пакоі для слуг. Памяшканні палаца размешчаны па калідорным і анфіладным прынцыпах, што дазволіла стварыць вельмі строўную сістэму пакояў, залаў і кабінетаў. Яны ўтвараюць у галоўным корпусе нібы дзве паралельныя лініі, што пераходзяць пры дапамозе вуглавых залаў з асобнымі знадворнымі ўваходамі ў левы і правы каскады памяшканняў бакавых крылаў-карпусоў. Сцены па ўсім перыметры будынка расчлянёны пілястрамі, аконныя праёмы ўпрыгожаны франтонамі, фасадны дэкор завяршае добра развіты антаблемент.

Будынак зараз няблага глядзіцца з вокнаў новага корпуса гасцініцы "Прыпяць", з заходняга яго боку. На жаль, зараз позна ўжо думаць пра аптымальную забудову вакол Пінскага палаца, якая дазволіла б выразна падкрэсліць адну з прыгажэйшых пабудоў горада, — з узвядзеннем гасцінічных памяшканняў гэта стала зусім немагчыма. Палац згубіўся сярод іх, аказаўся адсунутым ад ракі, прыціснутым да вузкай гарадской магістралі. Знікла адчуванне прасторы, архітэктурнай закончанасці будынка. З-за страчанай прыроднай перспектывы, асабліва з усходняга і паўднёва-ўсходняга бакоў, ствараецца ўражанне, што палац стаіць не на беразе ракі з яго зялёнымі лугамі, а ў бетонным катле ці калодзежы.

Ад палаца адыходзяць дзве вуліцы, на якіх няма цікавых старых будынкаў, — маленькая Равецкая і Савецкая. Мы пойдзем уверх па Савецкай. Гістарычныя будынкi тут зараз рэстаўруюцца. Амаль на самой сярэдзіне вуліцы — мураваная Варварынская царква, перабудаваная з барочнага касцёла. Касцёл з'явіўся ў 1786 г. на месцы драўлянага кляштара бернардзінцаў, які ўваходзіў у комплекс, у першай палове XIX ст. пераабсталеваны ў праваслаўную царкву. Няўдалая спроба зліць каталіцыя і праваслаўныя элементы ператварыла храм звонку ў вельмі дзіўнае збудаванне. Уражае масіўны купал з цыбульнай галавой, увенчанай васьміканцовым крыжам. Сам храм па сваёй канструкцыі вельмі прости. Гэта — аднанефавае

бязвежавае збудаванне, прамавугольнае ў плане, з паўкруглай апсідай. Цыліндрычныя яго скляпенні трымаюцца на падпружных арках, адзеленых ад сцяны прафіляваным карнізам, які ператвараецца ў апсіднай частцы ў багата арнаментаваны фрыз. Практычна храм аднааб'ёмны — галоўнае яго памяшканне адразу ж пераходзіць у прэсбітэрыі. Унутраная прастора добра дэкаравана з выкарыстаннем розных аб'ёмных архітэктурных элементаў, лепкі і роспісу. Інтэр'ер царквы багаты. У ім дамінуе алтар, падзелены на два асноўныя ярусы.

Ад Варварынскай царквы можна прайсці прама да касцёла Карла Барамеуша, размешчанага насупраць, на вуліцы Кірава. Касцёл змураваны з цэгла ў 1770—1780 гг. на месцы старога драўлянага. Гэта таксама аднаефавая будыніна, якая вызначаецца адметнай канструкцыяй. Да касцёла прыбудавана двух'ярусная званіца, увенчаная шатровым дахам і купалам. Невялікі храм выглядае вельмі манументальна. Ён у чымсьці нават падобны на замак, а не культывае збудаванне. Масіўная званіца і сцены па сваёй архітэктуры нагадваюць правінцыяльныя будынкі эпохі Рэнэсанса, у той час як дэкаратыўныя элементы званіцы яўна барочнага тыпу. У плане касцёл цягнецца да крыжа. Яго прамавугольнае асноўнае памяшканне злучана невялікімі праёмамі з маленькім прытворам у ніжняй частцы званіцы і алтарнай часткай. Касцёл Карла Барамеуша, відаць, самы масіўны будынак у Пінску. Таўшчыня яго сцен месцамі перавышае 2 метры.

Знаёмства з архітэктурнымі помнікамі Пінска будзе не поўным, калі не агледзець добра захаваны сядзібны дом у паўночным прыгарадзе — вёсцы Заполле. Ён стаіць у невялікім парку пейзажна-регулярнага плана і выглядае вельмі эфектна. Цяпер на сядзібе размяшчаецца саўгастэхнікум, які ўтрымлівае будынак і ўсю навакольную тэрыторыю ў адносным парадку. Да парку прымыкае сад і маленькая сажалка, размешчаная з паўночна-заходняга боку. Да дома, зрубленага якіх-небудзь 60 гадоў назад у традыцыях польскай сядзібнай архітэктуры, што характарызуецца амаль нязменным выкарыстаннем барочных і псеўдабарочных форм, вядуць пешаходныя сцежкі і адна з алей. Дом аднапавярховы, Т-падобны, з высокім фігурным дахам, які нагадвае сучасныя мансардавыя. З паўднёвага і паўночнага бакоў, г. зн. на дваровым і галоўным фасадах, над уваходамі чатырохкалонныя порцікі тасканскага ордэра. Апрача манументальнай каланады сярод дэкаратыўных элементаў дамінуюць простыя лішгвы акон, пафарбаваныя ў белы колер. Унутраная планіроўка памяшканняў анфіладна-калідорная. Цэнтральнай часткай

строга сіметрычнага будынка з'яўляецца парадная зала і вестыбюль, да якіх прымыкаюць астатнія пакоі і кабінеты. Гаспадарчыя памяшканні і пакоі для чэлядзі размешчаны ў бакавых частках будынка, яго крылах, што маюць асобныя ўваходы.

Прагулка па сядзібе, асабліва ў сонечны дзень, пакідае мноства ўражанняў. Дом адусюль выглядае прыгожа, і таму само знаходжанне побач з ім выклікае радасны настрой, як гэта бывае ўсякі раз, калі бачыш нястрачанае і такое гарманічнае спалучэнне архітэктуры і прыроды, маеш магчымасць любавання помнікам у яго натуральным, амаль некранутым акружэнні, на жаль, парушаным у гарадах і буйных населеных пунктах.

Развітваючыся з Пінскам, ёсць сэнс наведаць яго рынак. Ён знаходзіцца на рагу вуліцы Суворова і Ленінградскай, недалёка ад Варварынскай царквы. Рынак займае вялікую плошчу, і яго нельга абмінуць, блукаючы па старым горадзе. Лепш за ўсё трапіць на рынак у выхадны дзень восенню і як мага раней. Чаго тут толькі няма! Здаецца, захад сышоўся з усходам. Калі пакупнікі — у асноўным жыхары горада і навакольных мясцін, то прадаўцы прыязджаюць не толькі з усяго Палесся, але з самых розных куткоў былога Савецкага Саюза. Гэта не звычайны калгасны рынак, а самы сапраўдны гарадскі кірмаш, з яго старадаўнім шумным рытуалам. Гандлююць тут усім: прадуктамі харчавання, прамысловымі таварамі, вырабамі народных майстроў. Ад знаёмага нам сталінскага рынку пінскі адрозніваецца, бадай, большай паважнасцю, архаічнасцю, ярка выражанай традыцыйнасцю, што амаль не накіроўваецца, не рэгламентуецца і, відаць, не вельмі заахвочваецца мясцовымі ўладамі, як у Століне, дзе рынак-кірмаш стаў сапраўдным сацыяльным мерапрыемствам, да якога ўсе рыхтуюцца быццам да агульнагарадскога агляду. Пінскі рынак — рэгулярны, на яго тэрыторыі ёсць і магазіны, што гандлююць пастаянна, і часовыя рады. У радах раскладаюць свой тавар і народныя ўмельцы. Вось знаёмыя ўжо нам вырабы гарадзянскіх ганчароў. Іх прадаюць тры пажылыя жанчыны і адзін сярэдніх гадоў паважны мужчына. Далей проста на зямлі расставілі свае кадзі бондары, а крыху воддаль — царства ўсемагчымых кошыкаў. У суседніх радах прапануюць розныя вышыўкі, дываны і дыванкі, габелены і шпалеры, вельмі прыгожыя, з багатым узорам тканяныя ручнікі. Адна з прадаўшчыц ручнікоў, невысокая бойкая маладзіца, ахвотна паведамляе, што іх ткуць у Моталі, дзе, аказваецца, народныя майстры здавён вырабляюць кажухі — вельмі прыгожыя расшытыя дублёнкі, якія карыстаюцца куды большым попытам, чым малаарыгінальныя замежныя. Некаторыя слухаюць яе

недаверліва, такіх нямнога, ішыя ў знак згоды ківаюць галавамі, трэція і самі ўстаўляюць слова ў абарону ўмельцаў краю, іх старадаўняга мастацтва, што яшчэ якіх-небудзь два-тры дзесяцігоддзі назад не вельмі заахвочвалася. Хтосьці прыгадвае пра выстаўкі мотальскіх майстроў, пра іх міжнародныя ўзнагароды, пра тое, што тыя вырабы вазілі за мяжу і многія краіны, нават Бельгія, Італія і Францыя, ахвотна купляюць слаўныя мотальскія ручнікі.

Так, усё гэта — праўда. Мастацтва мотальскіх майстроў атрымала міжнароднае прызнанне. Яны ўдзельнічалі ў дзесятках розных выставак, у тым ліку і ў іншых краінах свету. Ім прысуджаны многія ўзнагароды. Моталь — слаўты на ўсю Беларусь. Месцазнаходжанне яго вельмі маляўнічае — з невысокага ўзвышша, на якім стаіць гэта вялікая вёска, адкрываюцца цудоўныя краявіды на Мотальскае возера, раку Ясельду, неабсяжныя лугі да самага далагляду, балоты, лясы. Мы абавязкова пабываем у Моталі, што ляжыць крыху далей за вёску Дастоева — радзіму продкаў Ф. М. Дастаеўскага, куды, нягледзячы на адлегласць, неабходна трапіць.

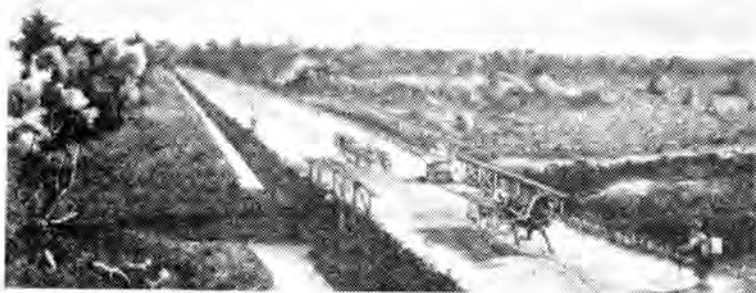
У РОДАВАЕ ГНЯЗДО ДАСТАЕЎСКІХ

Гонар усёй Беларусі • Школьны музей • Старадаўні інвентар сядзібы • Разбураная царква • Гісторыя роду Дастаеўскіх

3 Пінска сюды вядуць два асноўныя маршруты. Абодва — аўтобусныя. Першы, бесперасадачны, менш надзейны, паколькі аўтобус, што адыходзіць ад гарадской аўтастанцыі, цяжэй упільнаваць; другі — з перасадкай у раённым цэнтры Іванава — лепш. У невялікім гарадку з адзіным архітэктурным помнікам — цаглянай царквой у псеўдарускім стылі неабходна перасесці на аўтобус мясцовай лініі, які ідзе прама ў Дастоева. Па дарозе ў аўтобус раз-пораз будуць падсаджвацца людзі і заводзіць з сустрачнымі знаёмымі няспешную, даверлівую размову. Магчыма, памянуць яны і вас, хто немаведама чаго трапіў у тутэйшыя краі. Нарэшце, знойдзецца і той, хто скажа на сваёй палескай гаворцы-дзялекце, што, відаць, едуць яны, г. зн. вы, у Дастоева, у музей. Пра гэты сельскі музей у Іванаўскім раёне добра ведаюць. Адкрыты некалькі гадоў назад на ініцыятыве мясцовых энтузіястаў, ён стаў слаўным. Праўда, слава яго пакуль не перасягнула межаў раёна, з гарадоў сюды прыязджаюць рэдка. Але месца гэта, і сапраўды такое незвычайнае,

Вёска Дастоева. Дыярама "Сядзіба Дастоева" у музеі

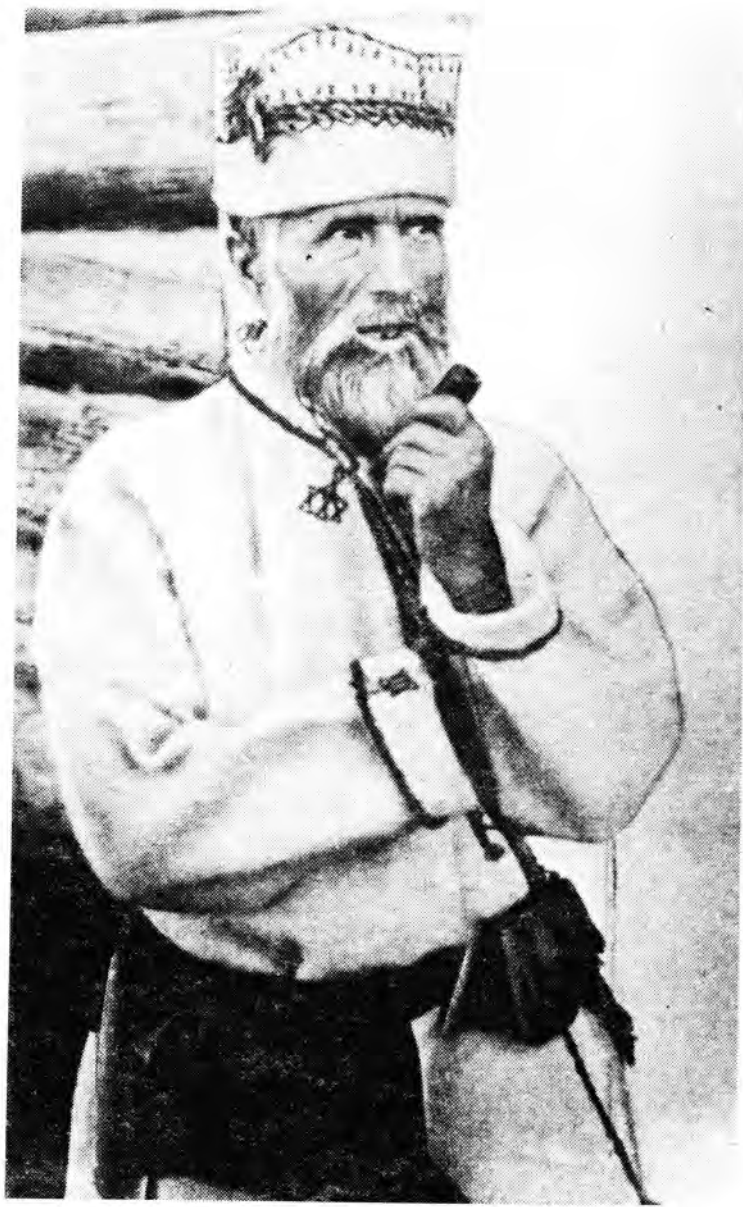

Асушанае балота. Гравюра XIX ст.

дзіўнае, з кожным годам прыцягвае ўсё большую колькасць турыстаў. Адсюль жа не толькі пайшло прозвішча Дастаеўскіх, тут жылі амаль тры стагоддзі, змяняючы адно пакаленне другім, продкі вялікага пісьменніка па бацькавай лініі. Не, вядома ж, Дастоева — гонар усяго Палесся, усёй Беларусі, на зямлі якой раскінулася гэтае зараз увогуле непрыкметнае сяло. Уязджаючы ў яго, вы не ўбачыце нічога асаблівага — пасёлак як пасёлак. Вялікі, з некалькімі вуліцамі, на якіх стаяць і аднапавярховыя хаты, і сучасныя дамы гарадскога тыпу. Ёсць у Дастоеве і вуліца Ф. М. Дастаеўскага, гэтае ж імя носіць мясцовая школа — менавіта ў ёй быў створаны музей. Экспанаты для яго збіралі, як кажуць, усім мірам — інтэлігенцыя, сяляне, іх дзеці-школьнікі. Дапамагалі не толькі мясцовыя жыхары, сярод іншых, напрыклад, унук пісьменніка А. Ф. Дастаеўскі з Санкт-Пецярбурга.

Цяперашняя экспазіцыя — літаратурна-краязнаўчая. У ёй галоўнае месца адведзена дзвюм песна звязаным тэмам: Дастоева і Ф. М. Дастаеўскі, Дастоева ў гісторыі краю. Усё вельмі любоўна аформлена. Ідучы ад стэнда да стэнда, вы нібы адкрываеце для сябе больш чым паўтаратысячагадовую гісторыю сяла, у ваколіцах якога знойдзена і нямала прылад каменнага века, прадстаўленых у экспазіцыі. У анатацыях, напісаных па-беларуску, пазнапа раскрываецца лёс Піншчыны і Дастоева, дзе яшчэ ў XVIII ст. стаяў сядзібны дом продкаў пісьменніка.

Вось ён, на дыяраме, выкананай мясцовымі ўмельцамі. За сцяной і частаколам, насупраць уязных варот, — вялікі

Селянін у традыцыйным адзенні пінскага палешука.
Здымак пачатку XX ст.

Сяляне ў святочным адзенні. Здымак 1920-ых гадоў

драўляны будынак і гаспадарчыя памяшканні. Захаваныя архіўныя дакументы сярэдзіны XVIII ст. дазваляюць у дэталю аднавіць выгляд усёй сядзібы. Гэта быў значных памераў фальварак, які ўключаў панскі двор, акружаны ровам і плотам, і гаспадарчую частку, злучаную з дваром пры дапамозе маста. У доме было пяць пакояў, невялікая капліца, сенцы і сталовая. Побач знаходзілася кухня, свіран-лямус з галерэямі і іншыя будынкі. На сядзібе меліся два пладовыя сады і агарод. У гаспадарчай частцы знаходзіліся адпаведныя памяшканні — гумно, жывёльны двор, а таксама млын, піварарня, будынкі для слуг і двухпавярховы драўляны дом эканомы. Галоўны ўезд на сядзібу вянчала двухпавярховая вежа з высокім шатровым дахам. Ад усяго гэтага даўно ўжо не засталася і следу,

Мужчыны ў традыцыйным адзенні пінскіх палешукоў.
Здымак пачатку XX ст.

толькі папера старадаўняга інвентара-апісання захавала для нас дастаткова падрабязны, сумнаваты расказ пра сядзібу, напісаны непрадзятай канцылярскай мовай.

Сучасніцай сядзібы была і драўляная царква ў Дастоеве, пабудаваная, як паведамляюць царкоўныя аналы, памешчыкамі Гедройцамі ў самым канцы XVIII ст. Гэтую уніяцкую царкву ўзвялі на месцы больш старажытнай, якая згарэла, а затым, відаць, некалькі разоў паднаўлялі.

Сяляне ў паўсядзённым адзенні. Здымак пачатку XX ст.

і перабудоўвалі. Ільінская царква ў Дастоеве была двухзрубавая. Асноўны яе аб'ём з трохграннай алтарнай часткай, накрыты чатырохсхільным дахам, вянчалі дзве невялікія галоўкі. Да яго прымыкаў прамавугольны ў плане двух'ярусны бабінец са званічкай на другім ярусе. Званічка была пад шатровым дахам з невялікай галоўкай. Існуюць шматлікія фотаздымкі і планы храма, пра яго ёсць нават спецыяльная работа Т. В. Габрусь, змешчаная ў штогодніку "Памятники культуры. Новые открытия" за 1979 г., а самой царквы... ужо няма. Яе разбурылі адразу ж, тэдня праз два-тры пасля таго, як помнік быў абследаваны экспедыцыяй вучоных Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР у 1970 г. Прычыны — невядомыя. Як бы там ні было, але факт гэты з'яўляецца адным з прыкрых прыкладаў вандалізму.

Праз год тутэйшай школе прысвоілі імя Ф. М. Дастаеўскага, потым назвалі вуліцу яго імем, пачалі ствараць музей. Розныя, як і ўсюды, жывуць у сяле людзі. Адно — разбураюць, другія — будуць, ствараюць. Зрэшты, і сярод першых, разбуральнікаў, нямала і будаўнікоў, хто стварае. Рассудзіць гэта нялёгка і ці так важныя тлумачэнні, апраўданні. Знішчаны помнік,

Арнамент ручнікоу

Удзельніцы мастацкай самадзейнасці з ансамбля "Пінскія досвіткі" Буд-
трэста № 2 г. Пінска

мясцовая святыня, што сагравала тутэйшы пейзаж. Штосьці непахіснае, вечнае, як стогадовыя дубы вакол, было ў гэтай вясковай царквы. З яе стратай змянілася не толькі вонкавае аблічча, але і ўнутраны характар сяла. Нягледзячы на будаўніцтва ўсё новых і новых добрых мураваных дамоў, у большасці падобных адзін на другі, яно стала бяднейшае. Знік, памёр старэйшына рода — тутэйшы дом-патрыярх. Калі памірае хто-небудзь са старых сваякоў, родных — заўсёды цяжка, калі ж адыходзіць апошні з іх — адчуваецца ні з чым не параўнальнае сіроцтва. Магчыма, не жадаючы мірыцца з гэтым, царкве адвялі месца на дыяраме. Яна займае тут нават цэнтральную частку, загароджваючы сабой сядзібу. Што ж, фатаграфія на сцяне можа нагадаць пра штосьці, але ніколі не замяніць помніка, жывых зносін з ім, якія так многа даюць душы і сэрцу чалавека.

Цікавае да мінулага жыве ў кожным з нас. Сур'ёзна цікавіўся гісторыяй уласнага роду і Ф. М. Дастаеўскі. Самым загадкавым быў для яго лёс яго мужчынскай лініі. Ён жа ведаў толькі бацьку, які яшчэ ў маладосці рэзка адмежаваўся ад сваёй радні і паехаў у Маскву. Дачка

Ф. М. Дастаеўскага ўспамінала: "Мой бацька расказваў маёй маці пра епіскапа Стэфана, які, на яго думку, быў роданачальнікам праваслаўнай лініі нашай сям'і. На мой вялікі жаль, мая маці не звярнула на гэтыя словы ніякай асаблівай увагі і не спытала яго пра далейшыя падрабязнасці. Я думаю, што адзін з маіх літоўскіх продкаў, што пераехалі на Украіну, перамяніў рэлігію для таго, каб ажаніцца з праваслаўнай украінкай, і стаў свяшчэннікам. Пасля таго як ён аўдавеў, ён, напэўна, паступіў у манастыр і пазней стаў архіепіскапам. Такім чынам, епіскап Стэфан, хоць і быў манахам, стаў роданачальнікам праваслаўнай лініі нашай сям'і. Мой бацька, напэўна, меў больш дакладныя звесткі пра жыццё гэтага епіскапа, паколькі ён хацеў назваць у гонар яго свайго другога сына Стэфанам. Майму бацьку было ў той час пяцьдзесят гадоў. Дзіўна, што мой дзед Міхаіл пяцідзесяці гадоў ад роду надрукаваў у газетах сваю аб'яву (аб пошуках родзічаў. — Ю. А.) і што ў тым жа ўзросце мой бацька раптам успомніў пра існаванне гэтага архіепіскапа, пра якога ён раней ніколі не думаў. У абодвух у пяцьдзесят гадоў з'явілася жаданне тым ці іншым спосабам увайсці ў зносіны са сваімі продкамі".

Апавяданне пра епіскапа Стэфана фантастычнае. Трэба меркаваць, што яго прыдумалі не адзін толькі Ф. М. Дастаеўскі, але і дачка пісьменніка, якая часткова пераблытала, часткова няправільна вытлумачыла і "дапоўніла" сказанае калісьці бацькам. Бясспрэчна адно — у пяцьдзесят гадоў Ф. М. Дастаеўскі "раптам успомніў" пра сваіх продкаў, рашыў "увайсці ў зносіны" з імі. Цікаваць гэтая не была мінутнай, кароткачасовай. Жонка Ф. М. Дастаеўскага, А. Г. Дастаеўская, 4 лістапада 1897 г. пісала ў Дастоева: "Ф. М. Дастаеўскі шмат разоў гаварыў мне, што яго род паходзіць з Літвы ад пінскага маршалка Дастаеўскага... Дастаеўскі і яго патомства жылі ў сяле Дастоеве". Нямногае змагла даведацца А. Г. Дастаеўская пра гісторыю рода мужа і Дастоева ў свяшчэнніка сяла А. Кульчыцкага. Для гэтага неабходны былі спецыяльныя генеалагічныя пошукі, удзел у гэтай справе многіх спецыялістаў. Спробы даследаванняў, зробленыя праз два дзесяцігоддзі, прынеслі пэўны плён, але дастаткова поўнай і дакладнай карціны жыцця роду Дастаеўскіх на Палессі ўсё ж не далі. У многіх выпадках з-за недахопу дакладных дат, імён ці проста няправільнага іх прычытання навукоўцы супярэчылі адзін аднаму і, не маючы магчымасці не толькі дэталёва разабрацца, але і ахапіць хоць бы ў агульных рысах увесь наяўны архіўны матэрыял, выказвалі самыя мудрагелістыя здагадкі, меркаванні, нават сцвярджэнні на падставе ўласных жа памылак.

Разам з тым матэрыялы да гісторыі рода Дастаеўскіх захаваліся багацейшыя¹. Вялікая колькасць іх знаходзіцца ў розных актавых кнігах Вялікага княства Літоўскага, якія зберагаюцца цяпер у шэрагу гарадоў былога Савецкага Саюза і Польшчы. Асабліва шмат звестак пра Дастаеўскіх у так званай Літоўскай метрыцы — дзяржаўным архіве Вялікага княства Літоўскага XIV—XVIII стст., што налічвае звыш паўтысячы аб'ёмных рукапісных тамоў. Большая частка архіва зараз захоўваецца ў Маскве, але з-за шматлікіх цяжкасцей работы з ім літаратуразнаўцам, не знаёмым са старабеларускай, польскай і лацінскай палеаграфіяй, ён практычна недаступны. Застаецца чакаць, калі ўсё гэта велізарнейшае багацце звестак па гісторыі Беларусі, Літвы, Польшчы, Расіі, Украіны і іншых зямель будзе выдадзена, а значыць, зробіцца даступным для адносна свабоднага прачытання. Работы, правільней размовы пра выданне метрыкі, вядуцца даўно, падрыхтаваны і рыхтуюцца да друку ўжо і першыя яе тамы, некаторыя з іх вельмі даўно былі нават выдадзены, але ж усяго іх больш за пяцьсот пяцьдзесят.

Першыя ўпамінанні пра Дастоева адносяцца да XV ст., а ў самым пачатку XVI ст., у 1506 г., нехта Даніла Іванавіч Ірцішч атрымлівае ва ўладанне ў ліку іншых паселішчаў і Дастоева. Землямі яго надзяляе ўжо знаёмы нам пінскі князь Фёдар Іванавіч Яраславіч, "даўшы" свайму баярыну "Данілу Иртишу село Полкотичи и Достоево". Патомкі Данілы Іванавіча ў афіцыйных дакументах пачынаюць называцца Дастаеўскімі, па назве сяла, якім яны валодалі. Мянуска становіцца родавым прозвішчам, яго шматлікія прадстаўнікі пазней жылі па ўсёй Беларусі, Украіне і Літве. Асабліва шмат Дастаеўскіх жыло ў ваколіцах Пінска і ў самім горадзе. У Пінску Дастаеўскія мелі ўласныя сядзібы ў розных месцах — ля Старога рынка, на Гарадзінскай вуліцы і інш. Сярод іх былі і людзі вельмі вядомыя, нават славуць у сваім краі, напрыклад Пётр Дастаеўскі — маршалак Пінскага павета і член Галоўнага трыбунала, г. зн. суда, Вялікага княства Літоўскага. У другой палове XVI ст. выразна абазначаюцца яшчэ дзве галіны роду Дастаеўскіх — мінская і валынская, а некалькі пазней і трэцяя — навагрудская. Тут таксама былі свае слаўтасці, напрыклад мінскі гарадскі пісар Стэфан Дастаеўскі, з імем якога, магчыма, неяк і была звязана легенда пра епіскапа Стэфана. Цікавы цяснейшы кантакт валын-

¹ Найбольш поўная гісторыя мужчынскай лініі рода Ф. М. Дастаеўскага напісана М. П. Чулковым і змешчана ў кн.: Волоцкой М. В. Хроника рода Достоевского 1506—1933. М., 1933. С. 22—41

скай лініі роду з самім Андрэем Курбскім, слаўным рускім князем-пісьменнікам, які ўдэў у Літву ад магчымых рэпрэсій Івана Грознага і стварыў там цікавейшую гісторыю яго царствавання. А. Курбскі меў "уполномоченнага прыяцеля свайго" Фёдара Дастаеўскага, у руках патомкаў якога аказаліся затым некаторыя вальнскія маёнткі князя.

Вельмі шкада, што ніякіх архітэктурных помнікаў у сённяшнім Дастоеве няма. Ідзеш па сяле, і робіцца сіратліва, горка, крыўдна. Менавіта ж на гэтай зямлі, дзе жыло і цяпер жыве столькі таленавітых людзей, нарадзілася прозвішча, вядомае, напэўна, кожнаму чалавеку ў свеце. Геній, што насіў яго, даўно памёр. Ён вельмі хацеў, але, зразумела ж, не мог ведаць гісторыю свайго роду, як цяпер яе ведаем мы. Калісьці Ф. М. Дастаеўскі бачыў толькі ў марах, уяўляў далёкую радзіму сваіх продкаў, што знаходзілася сярод лясоў і балот. Што за людзі там жылі? Якія былі яны і зямля, што іх ўскарміла і супакоіла навекі? У кожным асобным жыцці вялікі момант звароту да свету продкаў, яго спасціжэнне, вывучэнне. Менавіта гэта і ёсць час абуджэння ў асобе асобнай, усечалавечай культуры — ад галінкі свайго роду да галінкі, кроны, ствала дрэва жыцця ўсяго чалавецтва. Дрэва гэта таксама мае карані, як маюць іх род, племя, народ, нацыя, дзяржава. У нас шмат зараз пішуць пра гэта. І вось яны, гэтыя карані, перад намі. Карані каранёў. Унікальнейшы выпадак, самыя вытокі дзіўнай і такой багатай гісторыі з'яўлення на свет аднаго з геніяў планеты. Бясспрэчна, тут павінен быць дзяржаўны музей, прысвечаны пісьменніку і яго роду, Дастоеву, усім, хто нарадзіўся і вырас на гэтай зямлі. Узнавіць страчанае па нашай і не нашай віне можна, на гэта не спатрэбяцца буйныя сродкі. Музей-сядзіба Дастаеўскіх мог бы стаць гонарам Рэспублікі, не кажучы ўжо пра вобласць. Ледзь не ўпершыню ў свеце ён спалучыў бы ў сабе не зусім звычайны музей роду і скансен, дзе захоўваліся б найбольш цікавыя архітэктурныя аб'екты краю. З'яўленне падобнага музея рэальнае, ён стаў бы лепшым на Беларусі помнікам Ф. М. Дастаеўскаму, з народамі якога ён крэўна звязаны.

ВЁСКИ І ВЁСАЧКИ

- Вёска Моталь — месца слаўтае • Вёска Моладава
• Вёска Парэчча • Агінскі канал • Гарадок Лагішын
• Касцёл Пятра і Паўла • Троіцкая царква • Аснежны-
цы — будучыня Палесся

З Дастоева, як і ўмовіліся, едзем у Моталь, да якога, дарэчы, род Дастаеўскіх калісьці меў дачыненне. Моталь

ад Дастосева недалёка — напрасткі, на паўночны захад, крыху больш за 10 кіламетраў. Дарога ідзе праз вёсачкі, сёлы і мясціны, дзе калісьці жылі вядомыя па пісьмовых крыніцах і невядомыя Дастаеўскія.

Моталь вельмі прыгожы. Пра гэта ўжо гаварылася. Вёска ганарлівая, жыве з годнасцю, нават па сваіх законах, памятаючы аб старажытных сялянскіх традыцыях. У ваколіцах сялібы, на паўночны ўсход ад яго, вялікая колькасць стаянак дагістарычнага чалавека. Ёсць і рэшткі больш маладых пасяленняў, на месцы якіх выяўлены фрагменты посуду і іншых вырабаў. Цяперашні Моталь і навакольныя сёлы славяць не толькі народныя майстры, але і шматлікія, добра арганізаваныя масавыя святы, на якіх уваскрасаюць забытыя старадаўнія песні, абрады, ігрышчы. Для мяне, напрыклад, Моталь вельмі дарагі і гэтым. Ткацкі промысел вядомы тут здавён. Яму ўжо нямала стагоддзяў. Моталь як цэнтр ткацтва змог выпрацаваць асаблівыя мастацкія прыёмы, стварыць свой уласны тып традыцыйных беларускіх ручнікоў, якія вызначаюцца многімі асаблівасцямі, перш за ўсё дзіўнымі ўзорамі, малюнак якіх увабраў усе багацці палескай зямлі, багацці яе тысячагадовай гісторыі.

Вяртацца з Моталю ў Пінск лепш другой, не менш цікавай дарогай. Яна ідзе на ўсход праз вёску Моладава. Калісьці ў ёй была даволі багатая сядзіба, ад якой уцалела толькі паважная мураваная капліца, пабудаваная ў пачатку стагоддзя ў неакласічным стылі. Ёсць тут і трохзрубавая царква, узведзеная ў XIX ст. На ўсход ад Моладава, ужо ў Пінскім раёне, вёска Парэчча. На Беларусі яна славіцца сваім старадаўнім паркам рэгулярнай планіроўкі, які займае вялікую плошчу — 60 гектараў. Да рэвалюцыі тут быў маёнтак Скірмунтаў, вядомы сваёй вялікай гаспадаркай, — аптымальна меліяраваныя землі, што прыносілі вялікі прыбытак, суконная фабрыка, сыраварны, цукровы і іншыя заводы, якія перапрацоўвалі мясцовую сельскагаспадарчую сыравіну. У парку на беразе Ясельды стаяў акружаны кветнікамі палац Скірмунтаў, пераабсталяваны з фабрычнага будынка ўжо к канцу XIX ст. У парку і зараз нямала рэдкіх экземпляраў дрэў, ёсць сярод іх і унікальныя для Беларусі: залацістая елка, цюльпанавыя дрэвы, кіпарыс балотны і інш. Як і раней, да парку з яго шматлікімі маляўнічымі алеямі прымякае вялікі пладовы сад, адзін з лепшых ва ўсёй акрузе.

Ніжэй Парэчча, на Ясельдзе, пачатак Агінскага канала — помніка гідратэхнічнага будаўнічага мастацтва XVIII ст. Канал быў часткай Дняпроўска-Нёманскага воднага шляху, што злучаў праз Прыпяць, Ясельду і

Шчару Нёман з Дняпром, а значыць, Чорнае мора з Балтыйскім. Пяцідзесяцікіламетровы канал будаваўся ў 1767—1783 гг. на сродкі буйнога беларускага магната гетмана Міхала Агінскага. Першапачаткова ён называўся Целеханскім, таму што праходзіў праз мястэчка Целеханы, на поўнач ад якога ляжаў велзарны балоцісты, зусім пустынный край, што вясной цалкам заліваўся вадой. Канал паднаўляўся ў розны час, і яго 10 шлюзаў служылі доўга, аж да перадваенных гадоў.

Знаёміцца з каналам лепш за ўсё ў месцы яго пачатку ці крышку на поўнач, насупраць гарадка Лагішына, цікавага яшчэ і сваімі архітэктурнымі помнікамі. Гарадок ляжыць за некалькі кіламетраў лявей ад Ясельды. Землямі вакол яго ўладалі славуць сем'і, у іх ліку магутныя Радзівілы і шматлікі род Агінскіх. Агінскія — выхадцы з Маскоўскай Русі, з-пад Казельска, адкуль выехаў у 1514 г. у Вялікае княства Літоўскае князь Юры Фёдаравіч з двума сынамі. Лагішын здавён належаў старажытнаму літоўска-беларускаму роду Радзівілаў. Заснаваны не пазней як у пачатку XVI ст., ён з 1643 г. меў ужо магдэбургскае права.

У цэнтры гарадка — высокі касцёл Пятра і Паўла, які нагадвае арган, і Троіцкая царква ў псеўдарускім стылі. Абодва храмы цагляныя. Касцёл пабудаваны ў 1907—1909 гг. у стылі неаготыкі. Ён складаецца з умяшчальнага галоўнага аб'ёму прэсбітэрыя, чатырох'яруснай званіцы і бакавых памяшканняў. Стральчатыя вокны, высокія дахі, вежы і званіца з шатровападобнымі пакрыццямі надаюць касцёлу вельмі ўнушальны выгляд. Троіцкая царква, пафарбаваная ў белы колер, старэйшая за касцёл. Яе збудавалі ў другой палове мінулага стагоддзя. Яна трохаб'ёмная — галоўнае памяшканне, алтарная частка, бабінец-званіца з невялікімі бакавымі прыбудовамі-прытворамі. Над галоўным аб'ёмам шматсхільны дах фігурнага профілю з пяццю купаламі. Цэнтральны з іх, які пераўзыходзіць па памерах астатнія, значна ўзвышаецца над імі. Пры ўпрыгожанні царквы выкарыстаны розныя дэкаратыўныя элементы — аб'ёмныя і плоскасныя. Пэўную ролю адыгрывае колерны дэкор, асабліва з боку галоўнага ўваходу.

З Лагішына ў Пінск дабрацца можна за паўгадзіны. Дарога ідзе міма паселішчаў, названых калісьці Падбалоццем, Падгаццем, што гаворыць само за сябе. Вось вялікая вёска Ставок, г. зн. гістарычны цэнтр цэлага куста вялікіх і малых вёсак, размешчаных на ўзвышшах па правым беразе Ясельды. У гэтым кусце, некалькі на ўсход ад Стаўка, былі і маленькія Аспежыцы, якія ператварыліся цяпер у невялікі добраўпарадкаваны гарадок — галоўную

сядзібу калгаса "Аснежыцкі". Аснежыцы ў штодзённым ўжытку, ды і афіцыйна, усё яшчэ называюць вёскай. Іншага статусу ў іх пакуль няма. Падобныя "вёскі", відаць, і з'яўляюцца ў нейкай меры адлюстраваным будучым усяго сельскага Палесся. Жыць у іх досыць зручна, асабліва старым. Шкаль толькі, што няма побач з трохпавярховым шматкватэрным домам свайго агарода, саду, будынкаў для жывёлы, птушкі. "Жывём, як у горадзе, і выязджаем на дачу", — жартуюць сучасныя сяляне. Праект забудовы Аснежыц ствараўся ў канцы 1960-ых гадоў, калі шмат і з натхненнем гаварылася пра неабходнасць стварэння буйных пасёлкаў з дамамі гарадскога тыпу. Апошняя дваццацігоддзе ўнесла ў падобныя разважанні істотныя папраўкі — жыхару вёскі патрэбна індывідуальная, сучасных форм сядзіба з усімі выгодамі і службовымі будынкамі. Добра і малакватэрныя дамы на дзве-чатыры сям'і, побач з якімі і ўсе гаспадарчыя атрыбуты сельскай хаты. Ад зямлі, умоў яе апрацоўкі, вядзення іншых відаў гаспадаркі ад веку да веку ішло наша сялянства пры стварэнні самых розных будынкаў: драўлянай хаты, свірна, хлява, лугавага будана для касцоў ці часовага сховішча для зборшчыкаў жывіцы. Вопыт гэты велізарны, павучальны і, калі часам камусьці здаецца, што можна зусім адмовіцца ад яго, дапускаецца недаравальная памылка. Не змянілася ж галоўнае — зямля, поле, луг, выган усё гэтак жа служаць людзям, як і тысячагоддзе назад. Незлічоная колькасць нашых продкаў не толькі ўдасканальвала метады вядзення работ, падбірала для будаўніцтва жылля і гаспадарчых памяшканняў найбольш аптымальныя матэрыялы, але і стварала цудоўную, да канца, на жаль, яшчэ не адкрытую драўляную архітэктур, формы якой дзіўна спалучаюць абсалютную прастату, дасканаласць і закончанасць, — усё тое, да чаго так імкнецца і асобны архітэктар-прафесіянал, і школа, і ўся архітэктур ў цэлым.

Шматвяковы сялянскі вопыт, бяспрэчна, зрабіў самы прамы ўплыў і на драўлянае культурнае дойлідства. На Палессі яго рысы нават сталі своеасаблівай адметнай адзнакай мясцовай школы. Драўляныя палескія цэрквы, зрубленыя ў XVII—XX стст., гэтак жа як і аналагічныя драўляныя скульптуры, цудоўна ілюструюць вядомы сялянскі пастулат аб тым, што сякерай з дрэва можна зрабіць усё — ад лыжкі да храма. Пастулат гэты інтэрнацыянальны. Так маглі рабіць і рабілі ўсюды. Палессе не выключэнне. Тыя ж прынцыпы, што і на Рускай Поўначы і ў іншых месцах, але іншы, свой почырк, свае палескія асаблівасці, свая школа, свая архітэктур, сваё самабытнае мастацтва.

РЭХА ЯЗЫЧНІЦКІХ ЧАСОЎ

Першаасновы славянскага мастацтва • Беларускі народны каляндар • "Каляды" • Вялікдзень • Юр'еў дзень • Сёмуха • Іван Купала • Мазаіка язычніцкіх элементаў • "На Купалле, на святое" • Спасціжэнне вялікага адзінства

Гэты раздзел — заключны, зусім невялікі. У ім мы развітваемся з Палесsem. Не напісаць яго было немагчыма. Беларусь — край, дзе так доўга былі жывыя архаічныя славянскія звычаі, павер'і, святкаванні, элементы праславянскага мастацтва. Турава-Пінская зямля — цэнтр усяго Беларускага Палесся, самай загадкавай і найбольш глухой часткі Рэспублікі, запаведнік язычніцкай культуры. Вядомы савецкі этнограф В. К. Сакалова нядаўна пісала: "З усіх усходнеславянскіх народаў к канцу ХІХ ст. каляндарная абраднасць больш за ўсё захавалася ў беларусаў, яны надавалі яшчэ абрадам сур'ёзнае значэнне і стараліся выконваць іх так, як рабілі раней". Да вываду даследчыцы можна дадаць, што на Палессі, і асабліва ў Турава-Пінскай зямлі, старадаўнія традыцыі захаваліся яшчэ далей, аж да першай паловы нашага стагоддзя. На працягу стагоддзяў, амаль да нашых дзён яны аказвалі самае прамое ўздзеянне на свядомасць сляян-палешукоў, іх культуру, побыт, мастацтва. Традыцыі гэтыя ўвасобіліся і ва ўзорах мотальскіх ручнікоў, і ў арнаментых гарадніянскіх ганчароў, і ў купальскіх песнях Тураўшчыны і Піншчыны. Не пазнаёміцца з імі, хоць бы бегла, — значыць не разабрацца ў многім, што ёсць вакол, што складае асаблівя, адметныя рысы ўсёй усходнеславянскай культуры, усходнеславянскага мастацтва.

Вельмі выразна язычніцкія элементы прыкметныя ў беларускім народным календары. Пра іх трэба сказаць асобна. Год пачынаўся на Палессі з "каляды" — святочнага цыкла сярод зімы, які працягваўся з вечара 24 снежня да сярэдзіны 7 студзеня. У гэты час тры разы спраўлялася так званая куцця — абрадавы вечар: 24 снежня, пад Новы год і напярэдадні Хрышчэння. На працягу ўсіх трох святочных вечароў падавалася галоўная страва — куцця, якая ўяўляе сабой простую ячменную кашу. Усякі вечар не абыходзіўся без варажбы, ігрышчаў, спеваў. Варажба была розная. У сям'і гаспадары варажылі пра будучы дабрабыт і ўраджай, моладзь — пра жаніхоў і нявест.

З абрадаў найбольш вядомае і папулярнае было хаджэнне з 24 па 25 снежня з "казой". Апрапаналі аднаго з маладых людзей у вывернуты кажух, на галаву яму надзявалі маску, якая больш ці менш нагадвала казіную

галаву, і абавязкова з рагамі. Да такой "казы" прыстаўляўся "дзед". Ён вадзіў сваю падапечную па сялібе ад дома да дома. Побач з імі заўсёды ішоў невялікі хор каляднікаў, якія выконвалі каляды, г. зн. калядныя песні. У калядах праслаўляліся гаспадары, ім жадалі розных даброт і шчасця ў сям'і. Былі і гумарыстычныя каляды, што высмейвалі чалавечыя недахопы, а таксама гістарычнага зместу, якія, праўда, выконваліся вельмі рэдка. Хор жыва, хутка рэагаваў на ўсё, што адбываецца навокал, хоць і карыстаўся старажытнымі, вельмі ўстойлівымі тэкстамі. Манера спеваў у розных частках Палесся некалькі адрозніваецца, але ў цэлым для каляд характэрны прыўзняты настрой і звонкія рэфрэны-воклічы. У прамежках паміж выкананнем жартоўных калядак, што ішлі за велічальнымі, "дзед" і каляднікі пацяшалі гаспадароў сваімі жартамі. Без справы не заставалася і "каза", "дзед" загадваў ёй скакаць, кланяцца — увогуле таксама весяліць глядачоў. У канцы калядавання праз "казу" каляднікі прасілі аб узнагародзе, "штоб нашу казу дай падарылі: рашато аўса, на верх каўбаса, рашато грэчкі на варэнічкі". Гаспадары абавязкова "дарылі" каляднікаў, у асноўным ядой, якую "дзед" складваў у мяшок. Апрача "казы" нярэдка вадзілі "мядзведзя", "жураўля", "кабылку", насілі зорку. Шматпрамянёвую падсвечаную знутры зорку, умацаваную на доўгім шасце, трымалі зарканосцы — асобная група самай юнай моладзі, дзе былі нават дзеці. Зарканосцы таксама ішлі ад хаты да хаты па ўсім сяле, спявалі каляды, забаўлялі слухачоў. Тады ж моладзь наладжвала вечарынкi. На іх былі свае забавы і ігрышчы, якія насілі часам вельмі фрывольны характар.

Напярэдадні Новага года, калі спраўлялі так званую багатую, шчодрую куццю, або шчадрэц, спявалі шчадроўскія песні. Выконвалі іх — шчадравалі — у асноўным дзяўчаты, радзей маладыя жанчыны і дзеці. Перад тым яны выбіралі са свайго асяроддзя самую прыгожую дзяўчыну — шчодрю, надзявалі ёй вянок са стужак. Па сваіх асаблівасцях шчодрэўскія песні вельмі блізкія да каляд. Яны ў асноўным велічальнага характару са спецыяльнымі рэфрэнамі тыпу "Шчодры вечар добрым людзям", "шчодры вечар, добры вечар". На шчадрэц абавязковай стравой былі бліны з мяснымі прыправамі, каша, суп са свiнаінай, буракі. Такому падбору яды падавалася асаблівае значэнне — лічылася, што гэта залог набярэжы на ўвесь приходзячы год. У час шчадравання нярэдка насілі знаёмую ўжо нам зорку і вадзілі "казу". Адметнай асаблівасцю вечара была варажба. Яна мела свой рытуал, які доўга захоўваўся на Беларусі амаль ва ўсёй яе язычніцкай прастаце. Варажылі пра будучы ураджай,

удачу, замужжа, г. зн. пра магчымыя самыя галоўныя падзеі будучага года.

Следам за калядой па сваім значэнні шоў Вялікдзень — вясновае язычніцкае свята ў гонар сонца і абуджэння прыроды, пазней прымеркаваны царквой да Пасхі. Вялікдзень спраўляўся ў прамежку паміж 4 красавіка і 8 мая, калі, паводле народных павер'яў, іграе сонца, абяцаючы ўраджай ці неўраджай, шчаслівую ці няшчасную долю жаніху і нявесце. На Вялікдзень невялікія групы мужчынаў — "валачобнікі" выконвалі валачобныя песні, якія праслаўляюць гаспадара-земляроба і яго дом. У песнях выказана пажаданне вырасціць багаты ўраджай у гэтым годзе, не ўпусціць з дому шчасце, захаваць дастатак. Валачобныя песні звернуты да ўсіх членаў сям'і паасобку: гаспадара, гаспадыні, іх дарослых дзяцей. Гаспадар — "пан" славіўся за ўменне, сілу, спрыт, добрую якасць сельска-гаспадарчых прылад; гаспадыня — за лад у доме, любоў да дзяцей, дабрыню, прыгажосць; дзеці — за наўнасць станоўчых адзнак будучых прыкладных гаспадароў, здольных закласці і шчаслівую маладую сям'ю. У валачобных песнях вельмі частыя прамыя звароты да прыроды, праслаўленні яе: "Вясна красна на ўсё свет!" і іншыя, што яскрава падкрэсліваюць іх язычніцкае паходжанне, некалькі апасродкаваны многімі наступнымі стагоддзямі магчымы характар.

Апрача валачобных песень вясною і непасрэдна перад надыходам яе выконвалі і цэлы шэраг іншых песень, звязаных з канкрэтнымі абрадамі, што складалі вялікі, працяглы па часе цыкл. Яго строгаму прытрымліванню надавалася велізарнае значэнне. Перш за ўсё гэта абрады, якія суправаджаліся "гуканнем", г. зн. кліканнем вясны, і спяваннем дзяўчатамі асобных "вяснянак" — лірычных, задумшэўных песень. Вялікім веснавым святам быў Юр'еў дзень. Ён прыпадаў на 23 красавіка. Жывёлу з усяго сяла выганялі "на Юр'еву расу", якая мела, паводле павер'яў, чудадзейную сілу; спявалі юраўскія песні, звернутыя да заступніка зямлі, у той дзень ён павінен "адмыкаць зямліцу, выпускаць расіцу". На Тройцу, ці сёмуху, спявалі тройцкія, або сёмушныя, песні. Яны суправаджалі шматлікія абрады, перасыпаныя рознымі варажбамі. На другі дзень сёмухі ў час ваджэння "куста" — выбранай самай прыгожай дзяўчынай — спявалі куставыя песні, якія праслаўлялі гаспадара, гаспадыню і іх дзяцей. Тады ж і пазней спраўлялі шумныя русаллі з іх русальнымі песнямі. Гэтым заканчваўся веснавы цыкл.

У ноч з 23 на 24 чэрвеня (з 6 на 7 ліпеня па новым стылі) пачыналася дзіўнае, самае ўстойлівае язычніцкае свята, што называецца Іванам Купалам ці Купаллем. Было

яно доўгачаканай падзеяй у жыцці ўсяго Палесся, не толькі вясковага, але і гарадскога. Раскладвалі кастры, скакалі цераз іх, вадзілі карагоды, плялі і пускалі па вадзе вянкi, расказвалі цудоўныя гісторыі, асабліва пра папараць-кветку, якая даруе шчасце і сілу. На золку ўсе ішлі купацца, глядзелі, як іграе ранішняе сонца. Асноўная іх тэма — праслаўленне прыроды, каханне і жартоўныя матывы.

Купалле спраўляюць і зараз у многіх вёсках. Вядома, гэта ўжо амаль карнавал, народнае гулянне, шумнае нацыянальнае свята беларусаў, якія збераглі самае запаветнае з духоўнай спадчыны нашых далёкіх продкаў — старажытных славян. Яго праводзяць на якім-небудзь узвышшы недалёка ад вады. Напярэдадні днём дзяўчаты і жанчыны збіраюць кветкі, плятуць вянкi, упрыгожваюць жыллё. Пад вечар усе збіраюцца на выбраным месцы, паляць кастры, спяваюць купальскія песні, водзяць карагоды, варожаць пра замужжа. Весялосць працягваецца да раніцы, да гэтага нярэдка прымяркоўваюцца цікавыя конкурсы, віктарыны і выстаўкі: на лепшы букет, вянок, нацыянальны касцюм, веданне ўласцівасцей траў з іх паказам і інш. У некаторых выпадках праводзіць свята дапамагаюць культурна-асветныя ўстановы. Загадзя рыхтуецца вялікая праграма з выступленнем самадзейных артыстаў у нацыянальных касцюмах. Купалле на Палессі, ды і па ўсёй Рэспубліцы, з кожным годам набірае сілу, яно становіцца сапраўдным нацыянальным святам беларускага народа, адзін з лепшых паэтаў якога зваўся Янкам Купалам у гонар старажытнай беларускай урачыстасці. Цяпер у памятную і таямнічую ліпеньскую ноч на Палессі і па ўсёй Беларусі нярэдка гучаць яго вершы:

На Купалле, на святое
Рві матуля, зелле тое,
Што ў нас папараць
завецца,
І шчаслівым быць
здаецца!

Перыяд жніва быў адзначаны многімі абрадамі і вялікай колькасцю разнастайных песень, у асноўным жніўных, якія выконваліся дзяўчатамі і жанчынамі. У гэтых песнях уся гама лірычных пачуццяў, разважанняў пра жаночую долю і аплакванне яе.

Такі велізарны пласт былой язычніцкай культуры, што захоўвалася, а сям-там яшчэ і захавалася ў фальклоры Турава-Пінскай зямлі. Але жыве яна ў якасці першаэлементу і ў майстэрстве тутэйшых ганчароў, вышывальшчыц, ткачоў. Мноства чыста язычніцкіх матываў у палескім

арнаменце, у дэкоры хат, у малюнку вышывак. Таму так вабіць Палессе этнографу, славяназнаўцаў, якія імкнуцца даведацца пра старажытнейшых славян, іх культуру, мастацтва і рэлігію як мага больш. Нягледзячы на існаванне на Турава-Пінскай зямлі адной з самых старажытных усходнеславянскіх хрысціянскіх епіскапій, язычніцкая культура тут настолькі ўкаранілася, што элементы яе захаваліся як нідзе практычна да нашагу часу.

Цудоўным святам Купаллем, такім незвычайным, сапраўды казачным зараз, старажытнасцю і багаццем так дзіўна і цэласна захаванай культуры, у якой жывуць яшчэ і чыста язычніцкія рысы, беларусы могуць асабліва ганарыцца. У іх мастацтве, фальклоры і мове адлюстравана столькі старадаўніх элементаў, колькі, бадай, не захавалася ні ў аднаго іншага славянскага народа. Мова беларусаў, павер'і і сказанні, легенды і заклінанні, песні і замовы неаддзельныя ад іх мастацтва, старажытнага і сучаснага. Так было заўсёды, спрадвеку. У адзінстве гэтым залог бесперапыннага развіцця нацыянальнай культуры, яе самабытнасці, глыбіні, духоўнага багацця.

Больш за стагоддзе назад беларускі пісьменнік і журналіст П. М. Шпілеўскі, які падарожнічаў па Палессі, запісаў такія словы пра культуру свайго народа: "Па дарозе мне сустракаліся знаёмыя твары і касцюмы, чулася родная беларуская мова, якая... шчаслівы час!.. калісьці, у гады маленства і дзяцінства, гучала ў вушах маіх, калі добрая бабуля-нянька закалыхвала мяне фантастычнымі казкамі пра шапачку-невідзімку, пра заклятых князёў і князёўнаў, пра Бабу-Ягу Касцяную Нагу... У гады дзяцінства я і не ўяўляў, што некалі, гадоў праз дваццаць, буду вывучаць або, правільней, давучаць родную сваю мову і для гэтага падарожнічаць па тых самых мясцінах, якія так дорагі для мяне ўспамінамі пра шчаслівае мінулае. Цяпер надышла для мяне пара ўжыць з карысцю дзіцячае знаёмства з гэтай старарускай мовай, на якой гаварылі галоўныя плямёны славяна-рускія: крывічы і дрыгавічы, і на якой пісалі на Русі многія акты і дагаворы, пават Літоўскі Статут. Спатрэбіліся і казкі, пачутыя ў маленстве, і прымаўкі, і прыказкі, і розныя павер'і пра духаў, ведзьмакоў, чараўнікоў і страшыдлаў некалі язычніцкага рускага народа. Тое, з чаго раней у нас смяяліся і лічылі не больш як пацехай лакейскіх і дзявочых у памешчыцкіх хутарах, цяпер звяртае ўвагу вучонага рускага свету, за тое цяпер узяліся сур'ёзна і разумна ў вучоных кабінетах і на кафедрах... І не дзіва! Беларуска мова, паданні, павер'і і казкі беларусаў вартыя таго: беларуская мова такая самастойная, такая характэрныстичная ў археа-

лагічных і філалагічных адносінах, паданні, павер'і і казкі яе такія арыгінальныя, да таго поўныя першабытнай, старажытнай паэзіі славяна-рускай, што пры сучасным кірунку і развіцці ў нас філалогіі і археалогіі становіцца неабходным даследаваць і адшукаць галоўны прытулак старажытнай рускай славяншчыны і пазнаёміцца выразна з роданачальнымі яе элементамі, што захаваліся ў Беларусі: вывучаючы беларускую мову, паданні, павер'і і казкі беларускага народа мы вывучаем мову, паняцці і вераванні сваіх продкаў.

Пачуўшы даўно знаёмую мне беларускую гаворку, я міжволі спыніўся і, здавалася, удыхаў у сябе гукі мілагучнай напеўнай мовы, разносіліся ў душу маю так вось і прасіліся адгалоскі слоў, што вымаўляюцца звычайна беларусамі нараспеў, працяжна".

Калі ў сярэдзіне мінулага стагоддзя з'явіліся ў друку гэтыя словы, было яшчэ нямнога інтэлігентаў, якія думалі пра беларускую культуру, як і П. М. Шпілеўскі. Беларусь заставалася тэго incognita — нявывучанай зямлёй, а яе народ адным з самых малавядомых у Еўропе. Праз некалькі дзесяцігоддзяў становішча пачало рэзка мяняцца. Узнік цэлы кірунак у славістыцы — беларусазнаўства, якое, нягледзячы на сваю маладосць, мае вельмі сур'ёзныя дасягненні. Не забыта і Палессе, яго мастацтва. Яно беражліва вывучаецца вучонымі розных краін, усімі тымі, хто любіць адкрываць для сябе і навакольных тое цудоўнае, што стварыў народ: помнікі архітэктуры і творы фальклору, разную скульптуру і ганчарныя вырабы, маляўнічыя вышыўкі і, вядома ж, мову палешукоў, якая ўвабрала асноўныя багацці тысячагадовай культуры, стала самай галоўнай скарбніцай народа.

Мы прайшлі па Турава-Пінскай зямлі адным з магчымых шляхоў, пазнаёміліся з найбольш цікавымі яе помнікамі. Знаёмства магло быць толькі кароткім і, на жаль, не дастаткова глыбокім. І ўсё ж, думаецца, гэтая кніга не бескарысная. А калі ў чытача з'явілася цвёрдае жаданне пабываць на Турава-Пінскай зямлі, то місія аўтара цалкам выканана.

ЛІТАРАТУРА

- Ветер Э. И. Об особенностях белорусского иконостаса // Худож. наследие. 1978. № 4.
- Волоцкой М. В. Хроника рода Достоевского. М., 1933.
- Грушевский А. С. Города Великого княжества Литовского в XIV—XVI вв.: Старина и борьба за старину. Киев, 1918.
- Грушевский А. С. Пинское Полесье: Исторические очерки. Ч. 1—2. Киев, 1901—1903.
- Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Брэсцкая вобласць. Мн., 1982.
- Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гомельская вобласць. Мн., 1985.
- Исаенко В. Ф. Неолит Припятского Полесья. Мн., 1976.
- Историко-статистическое описание Минской епархии. Спб., 1864.
- Кухаренко Ю. В. Первобытные памятники Полесья. М., 1952.
- Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья. М., 1961.
- Лысенко П. Ф. Города Туровской земли. Мн., 1974.
- Описание церквей и приходов Минской епархии. Вып. 6. Пинский уезд. Мн., 1879.
- Поболь Л. Д. Древности Туровщины. Мн., 1969.
- Рамашок М. Ф. Беларускае народнае адзенне. Мн., 1981.
- Россия: Полное географическое описание нашего отечества. Т. IX. Верхнее Поднепровье и Белоруссия. Спб., 1905.
- Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. М., 1981.
- Сергачев С. А. Деревянная архитектура Белоруссии XVI—XIX стст. Мн., 1984.
- Товаров А. В. Историко-статистическая справочная книжка Минской епархии. Мн., 1903.
- Туров и Туровщина. Мн., 1877.
- Чантурия В. А. Архитектурные памятники Белоруссии. Мн., 1982.
- Шпилевский П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. Спб., 1858.
- Эремич И. Очерки Белорусского Полесья. Вильна, 1868.
- Якімовіч Ю. А. Драўлянае дойдства Беларускага Полесья XVII—XIX стст. Мн., 1978.

ЗМЕСТ

Працаўнік навукі. <i>Г. Каханоўскі</i>	3
Памяць стагоддзяў	6
Па старажытным Тураве	26
Самабытная культура сялян-палешукоў	37
Да пагарынскіх гарадкоў	50
У гасцях у народных умельцаў	73
Пінск	94
У родавае гняздо Дастаеўскіх	122
Вёскі і вёсачкі	133
Рэха язычніцкіх часоў	137

Навукова-папулярнае выданне

ЛАВЫНЦАЎ Юрый Андрэевіч

СТАРАЯ КАЗКА ПАЛЕССЯ

Загадчыца рэдакцыі *Л. І. Круглова*

Рэдактар *П. П. Сушко*

Мастацкі рэдактар *У. М. Яхунін*

Тэхнічны рэдактар *М. І. Ванкевіч*

Карэктары *Л. А. Адамовіч, Л. К. Сямёнава*

Аператар *Л. І. Панцялеенка*

Надпісана да друку з арыгінал-макета 30.06.93. Фармат 84x108 1/32.
Папера друк. № 2. Гарнітура "Тып Таймс". Афсетны друк. Ум. друк. арк.
7,56. Ум. фарб.-адб. 7,98. Ул.-выд. арк. 8,14. Тыраж 5000 экз.
Выд. № 8997. Зак. 5375.

Выдавецтва "Полымя" Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.
Ліцэнзія ЛВ № 432. 220600, Мінск, пр. Машэрава, 11.

Друкарня "Победа". 222310, Маладзечна, В. Таўлая, 11.

